

Sammen i Drammen?

*En kvalitativ studie av religionens rolle i
integreringsspørsmålet*

Aina Terese Heberling

Masteroppgave i religion og samfunn
Veileder: førsteamanuensis Safet Bectovic
Det Teologiske Fakultet

UNIVERSITETET I OSLO

Våren 2020

Sammen i Drammen?

En kvalitativ studie av religionens rolle i integreringsspørsmålet

© Aina Terese Heberling

2020

Sammen i Drammen? En kvalitativ studie av religionens rolle i integreringsspørsmålet.

Aina Terese Heberling

<http://www.duo.uio.no/>

Sammendrag

Denne studien undersøker forholdet mellom religion og integrering. Den fokuserer på integrering blant innvandrede muslimer og interreligiøs dialog mellom kristne og muslimske trossamfunn, og tar sikte på å finne ut om religion og trossamfunn er bidragsytere eller barrierer når det kommer til integrering. Dette gjøres ved hjelp av en kvalitativ forskningsundersøkelse basert på intervjuer med tre muslimske innvandrere og tre religiøse ledere i Drammen, og fokuset ligger spesielt på denne byen. I studien tas blant annet religiøs identitet, integreringsteori, kontaktteori, sosial kapital og religionsdialog og diapraksis opp i forbindelse med disse spørsmålene.

Studien viser at interreligiøs dialog kan være en viktig faktor når man jobber med integrering. Den viser også at muslimer, som andre, har ulike forhold til identitet, religion og samfunn. Islam betyr mye for alle de tre muslimske innvandrerne, men dette kommer til syne på ulikt vis. Analysen peker også på noen gjennomgående faktorer som på forskjellige måter spiller inn på integrasjonsprosessen, og tegner et sammensatt bilde av forholdet mellom religion og integrering. Studien viser at trossamfunn kan være en viktig faktor ved det å innlemmes i samfunnet, særlig i begynnelsen av livet i et nytt land. Den diskuterer ulike måter trossamfunnene i Drammen sammen arbeider med integrering og inkludering, og hvordan dette kan bidra til mindre fordommer, brobygging mellom minoritet og majoritet, og dermed også bedre integrering. Mye tyder på at kontakt, samarbeid og sosiale nettverk i forskjellig grad og på ulike måter spiller en avgjørende rolle når mennesker skal innlemmes i samfunnet.

Forord

Det er mange jeg ønsker å takke for god hjelp, støtte og veiledning i forbindelse med denne masteroppgaven. Aller først vil jeg takke min veileder Safet Bektovic for alle nyttige råd og kommentarer, både i forbindelse med intervjuene og selve skrivingen, og for at du har hjulpet meg med å sortere tankene når det har vært rotete.

Jeg vil også takke alle informantene for at de så generøst har stilt opp og delt av sine liv. Stor takk til Signe Myklebust og Ivar Flaten for at dere har fortalt meg om deres erfaringer, for hjelp med å finne informanter, og for gjestfriheten dere har vist meg. Uten dere alle hadde ikke denne oppgaven vært mulig å skrive.

Det er i spesielle tider jeg har skrevet og levert denne masteroppgaven. Pandemien som herjer hele verden har også stukket kjepper i mine hjul når jeg har arbeidet med denne oppgaven, og det har vært ekstra utfordrende å få tak i viktig litteratur, samt å finne roen til å arbeide konsentrert og jevnt. Jeg vil derfor takke Teologisk Fakultet for at de har gjort så godt de kunne med undervisningsopplegg i en så uvanlig situasjon som dette. I en så krevende situasjon har det også vært ekstra godt å ha en heiagjeng som har hatt troen når jeg har vært frustrert, savnet bibliotek og lesesal, og følt meg demotivert. Jeg vil takke pappa for alle telefonsamtaler, råd og perspektiver, for oppmuntring og medfølelse. Jeg vil takke mamma for emosjonell støtte og for all kjærlighet. Stor takk til Gill, som har delt av sin erfaring med å skrive masteroppgave, for innsikt og ikke minst for å berolige og motivere meg når det har sett som mørkest ut. Til sist vil jeg takke min kjære Henrik, som har fått meg til å le når jeg ville gråte, som alltid har hatt troen på meg, og som bestandig har vist meg omsorg og optimisme. Takk for at du har minnet meg på at det finnes en verden og et liv også utenfor masteroppgaven.

Innholdsfortegnelse

Sammen i Drammen?	III
Sammendrag	V
Forord	VI
Innholdsfortegnelse	VII
1. Introduksjon.....	1
1.1 Problemstilling	2
1.2 Begrunnelse for valg av tema	3
1.3 Begrepsavklaringer.....	4
1.4 Oppgavens struktur.....	7
2. Bakgrunn og teori.....	8
2.1 Statistisk bakgrunn	8
2.1.1 Norge	8
2.1.2 Drammen	9
2.2 Teoretisk bakgrunn.....	10
2.2.1 Dimensjoner ved integrering	10
2.2.2 Integrering, religion og det offentlige	13
2.2.3 Religion og identitet	19
2.2.4 Kontaktteori.....	23
2.2.5 Sosial kapital	27
2.2.6 Religionsdialog og diapraksis	28
3. Metode.....	33
3.1 En kvalitativ undersøkelse.....	34
3.2 Rekruttering av informanter	35
3.3 Datainnsamling.....	36
3.4 Bearbeidelse av intervjuene.....	37
3.5 Etske overveielser	39
3.6 Validitet og reabilitet	40
4. Analyse	42
4.1 Portrett av informantene	42
4.2 Religion og identitet	43
4.3 Dialog, diapraksis og møteplasser.....	51

4.4 Kontakt og sosial kapital	58
4.5 Nøytralitet og åpenhet	66
5. Drøfting	71
6. Videre arbeid	75
7. Konklusjon og avsluttende kommentarer	78
Litteraturliste	82
Vedlegg I Intervjuguide utvalg 1	88
Vedlegg II Intervjuguide utvalg 2	90
Vedlegg III Samtykkeerklæring utvalg 1	91
Vedlegg IV Samtykkeerklæring utvalg 2	93

1. Introduksjon

Norge har gjennom mange tiår utviklet seg til et flerkulturelt og flerreligiøst samfunn, bestående av mange forskjellige etnisiteter, kulturer og religioner i ulike variasjoner. 17,3% av den norske befolkningen har innvandrerbakgrunn, og anslagsvis hver fjerde av disse er muslimer. Innvandrere fremstår generelt som mer religiøse enn den øvrige befolkningen (Barstad, 2019). Norge er et land med en lang religionshistorie, og selv om statskirken ble avvirket i 2012 (Rasmussen, 2019), er religion fortsatt et omdiskutert og stadig relevant tema. Oddbjørn Leirvik skriver i sin bok *Møte med islam* at «den nye innvandringen til Norge har gjort religionen til en mer synlig del av norsk hverdag» (Leirvik, 1990, s. 7). Boken ble gitt ut i 1990, men man kan enkelt mene at påstanden er minst like relevant i dag. I det offentlige ordskiftet, på internett vel som i kronikker og avisinnlegg diskuteres religion, og svært ofte knyttes det opp mot integrering, både av politikere og av folk flest. Ofte har jeg opplevd å høre eller lese om nordmenn som mener at det å være religiøs innvandrer eller flyktning, og en del av et trossamfunn på en annen måte enn det som er hovednormen i dagens Norge, er i strid med å bli godt integrert og en fungerende del av det norske samfunnet.

Særlig synes fokuset å legges på muslimer. Svært sjeldent ser en kritikk av for eksempel katolske innvandrere, selv om disse utgjør en betydelig stor andel av migrantene i landet. Det er heller innvandrere fra muslimske land, med muslimsk tro og bakgrunn som diskuteres, og som ofte også kritiseres og problematiseres. Muslimske trossamfunn møter også kritikk. Ofte ropes det høyt om hvordan islam, i kraft av både den personlige religiøsiteten og trossamfunnene, er en barriere for integrering av muslimske flyktninger og innvandrere, og påvirker det norske samfunnet i en negativ retning. Som det fremkommer av Integreringsbarometeret for 2018, er befolkningen vesentlig mer skeptisk til muslimer enn kristne. Omtrent halvparten, 47%, uttrykte skepsis til personer med muslimsk tro, men kun en av fem var skeptiske til kristne (Institutt for samfunnsforskning, 2018, s. 73). Over halvparten av de spurte i integreringsbarometeret fra 2018 mente at islams verdier ikke samsvarer med norske verdier (Institutt for samfunnsforskning, 2018, s. 64-65).

Majoriteten av den religiøse befolkningen i Norge identifiserer seg som kristne. De fleste av disse tilhører Den Norske Kirke, hvor omtrent 70% av den totale befolkningen er medlemmer (Statistisk Sentralbyrå, 2019). Selv om Norge ikke lenger har en statskirke, spiller fortsatt den kristne kulturarven en stor rolle i samfunnet, for eksempel når det kommer til helligdager, i

skolen, ved høytider og når det kommer til ritualer som giftemål, dåp og begravelse. Noen ganger trekkes sekularitet frem som en nødvendighet i et moderne samfunn, og all religion kritiseres. Ofte ligger også fokuset hos mange av kritikerne av muslimske innvandrere og trossamfunn på den kristne kulturarvens betydning, og påstanden om at islamske verdier ikke er forenelig med det å være norsk. Det er nettopp disse holdningene Bushra Ishaq beskriver i boken *Hvem snakker for oss?* Her peker hun på høyrefløyen blant nordmenn, som insisterer på at islam er uforenelig med norske verdier (Ishaq, 2017, s. 199) Det å være religiøs, er blitt en identitetsmarkør på de innvandrere som bør integreres, og religion fremstilles gjerne som et hinder for integrering (Døving, 2009, s. 108). Flere undersøkelser tyder altså på at folks skepsis mot islam er omfattende, men ikke enerådende. Det også mange med et annet syn på saken. Oppgjennom årene er mange artikler, bøker og kronikker er skrevet og mange foredrag er holdt om nettopp de ressursene som finnes i interreligiøs og interkulturell dialog her i Norge. Religion og deltakelse i trossamfunn har også blitt pekt på som en positiv ressurs i integreringen, ofte satt i forbindelse med frivillig engasjement. Blant annet samarbeider myndighetene med muslimske trossamfunn for å forebygge radikaliserings og ekstremisme (Loga, Mjelde & Winsvold, 2017). Den norske kirken er også aktiv i integrerings- og inkluderingsarbeid.

1.1 Problemstilling

Hvilken rolle spiller egentlig religion og trossamfunn når det kommer til integrering? Er det slik at religion og religiøse trossamfunn forhindrer integrering? Eller kan religion, trossamfunn og samarbeid mellom ulike trossamfunn bidra til bedre integrering?

Jeg vil i denne oppgaven se på sammenhengen mellom religion og integrering, i en norsk kontekst, og med et spesielt fokus på Drammen. Jeg kommer til å fokusere på muslimske innvandrere, og samarbeid mellom kristne og muslimske trossamfunn i byen. Jeg ønsker spesielt å undersøke trossamfunnenes rolle i integreringen. Har interreligiøse samarbeid noen effekt på integrering? Hvilken betydning har religion, religiøs identitet og trossamfunn for innvandreres evne til integrering?

1.2 Begrunnelse for valg av tema

Selv om min personlige interesse for temaene integrering, religion og trossamfunn er stor, ser jeg også at det er en samfunnsmessig relevans i å ta opp problemstillinger knyttet til nettopp disse temaene. Det er gjort mye forskning på området, og det er skrevet utallige bøker, artikler og debattinnlegg, også her i Norge. Allikevel er det etter min mening temaer som har vært relevante å undersøke i lang tid, og som vil bli enda mer relevante å utforske i fremtiden. Både fordi det per dags dato kommer, og i fremover også trolig vil komme mange innvandrere, både arbeidsinnvandrere, familieinnvandrere og flyktninger, til landet. Grunnen til dette er selvfølgelig svært sammensatt, men både uro og krig, globalisering, økonomi samt klimaendringer, kan sees på som noen viktige faktorer (Cappelen, Skjerpen & Tønnesen, 2014). I den sammenheng vil befolkningssammensetningen fortsette å endre og utvikle seg, slik den allerede har gjort i mange tiår. Som følge av dette vil det altså mest sannsynlig fortsette å komme innvandrere og minoriteter til Norge, og blant disse også muslimer. Det er lite uenighet om at det i sammenheng med dette er viktig å få til en god integrering. Hvordan dette kan og bør foregå, og hvilke ressurser og utfordringer som finnes, finnes det derimot stor uenighet om, særlig blant politikere, men også blant forskere. På bakgrunn av dette synes jeg det er relevant å undersøke religionens og religiøse trossamfunns plass og relevans i integreringsspørsmålet.

Drammen er en av kommunene i Norge med stor innvandrerandel. Byen ligger på tredjeplass når det kommer til andel norskfødte med innvandrerforeldre (7,1%), og sjetteplass når det kommer til antall innvandrere, 21,4% mot 13,8% for Norge generelt (Integrerings- og mangfoldsdirektoratet, 2019a). Drammen fikk også i 2014 en bosettings- og integreringspris fra Integrerings- og mangfoldsdirektoratet (Integrerings- og mangfoldsdirektoratet, 2020). Både utenfra, og fra innbyggere og politikere fra selve byen er det blitt delt ut anerkjennelse til inkluderings- og integreringsarbeidet som er blitt gjort i byen. Blant annet har introduksjonssenteret i byen fått besøk av European Integration Network, for å dele av gode erfaringer med integreringsarbeid (Solberg, 2018). Byen er også blitt kalt en foregangsby når det kommer til integrering (REF?). Samtidig er debatten i Drammen også, fra noen sider, preget av sterk motstand mot innvandrere, særlig muslimske innvandrere, samt tidvis kritikk av de muslimske trossamfunnene og deres medlemmer. Fjell er også av regjeringen blitt trukket frem som et problemområde (Jansen, 2018). Alt dette har gjort meg interessert i å se på forholdet mellom religion og integrering, og særlig knyttet til trossamfunn. Det har også

gjort meg ekstra interessert i Drammen. Byen er dog etter min mening ekstra spennende å undersøke nærmere når man ser på arbeidet som er gjort og fortsatt gjøres her, den høye innvandrerandelen og lange historien med innvandring, og hvordan byen ofte trekkes fram av forskjellige deltagere i integreringsdebatten.

Charles Hirschman skriver at kirker og religiøse institusjoner er en av de viktigste støttespillerne når det kommer til utfordringer innvandrere møter i forbindelse med det å være nykommer i et land. Å hjelpe trengende er en av kirken og mange andre trossamfunns misjon (Hirschman, 2004, s. 1212). Kan trossamfunn være en viktig pådriver i jakten på et godt integrert samfunn? Bushra Ishaq skriver at ulik tilnærming til religion ofte pekes ut som et stort brytningspunkt mellom muslimer og majoriteten av den norske befolkningen. Hun stiller også spørsmål ved om disse ulike holdningene til religion faktisk er et slikt brytningspunkt, eller om det heller betyr at vi har et samfunn med mangfold og demokrati, hvor alle både har rett til tro og til trosutøvelse (Ishaq, 2017, s. 24). Det stemmer at innvandrere i større grad fremstår som religiøse enn den øvrige befolkningen, at de er mer religiøst aktive og at religionen har en større plass i deres liv (Barstad, 2019). Men betyr dette at religion, slik som mange påstår, er et hinder for å bli godt integrert? Ligger det ressurser i religiøse samarbeid? Dette er spørsmål jeg mener er nødvendig å stille, for at vi skal komme oss videre i den mangefasetterte integreringsdebatten som preger land og kommuner i dag.

1.3 Begrepsavklaringer

Når det kommer til disse temaene, er det mange begreper som brukes, og i dagligtalen kastes de gjerne rundt om hverandre. Jeg vil forsøke å komme med noen avklaringer og utgreiinger av disse begrepene.

Særlig brukes begrepene innvandrere, migrant, asylsøker og flyktning om hverandre i den daglige samtalen og i innvandringsdebatten. Jeg selv har tidligere vært usikker på hvilke begreper som korrekt skal benyttes til hvilken anledning. I statistikken defineres en innvandrere som en person som selv har innvandret til Norge, og som er født i utlandet. En innvandrere skal ha to utenlandsfødte foreldre og fire utenlandsfødte besteforeldre (Dzamarija, 2019). Statistisk sentralbyrå skiller mellom innvandrere som selv har innvandret til Norge og norskfødte med innvandrerforeldre. Innvandrerbegrepet rommer altså alle som flytter inn i landet, både flyktninger, asylsøkere, arbeidsinnvandrere og andre migranter (Tønnessen,

2019). En flyktning defineres av FN i deres konvensjon om flyktningers rettigheter som «enhver person som befinner seg utenfor det land han er borger av på grunn av velbegrunnet frykt for å bli forfulgt på grunn av rase, religion, nasjonalitet, politisk oppfatning eller tilhørighet til en spesiell sosial gruppe». (Bahus og Leerand, 2018) Flyktninger omfatter overføringsflyktninger, altså flyktninger som gjerne kommer til landet i samarbeid med FN, ofte i politisk sammenheng kalt kvoteflyktninger, og asylsøkere. Asylsøker er personer som søker beskyttelse (Bahus, 2018). En migrant er en person som flytter fra ett land til et annet, og omfatter alle som skifter bosted over landegrensener, uansett grunn til og lovlighet av flyttingen (Tønnessen, 2015).

Begrepet «innvandrere» og «migrant» rommer altså mye, og både blant annet arbeidsinnvandrere, flyktninger og generelt alle som flytter inn til Norge. I min oppgave vil jeg benytte ordet innvandrere. Dette er det flere grunner til. Spesielt av hensyn til personvern, ønsker jeg ikke å benytte «flyktning» eller «asylsøker». Disse gruppene er ofte spesielt utsatte, og selv om det i mange sammenhenger kan være svært nyttig og interessant å spesielt se på flyktninger og asylsøkere, ser jeg det ikke som avgjørende i min oppgave å skulle fortelle på hvilket grunnlag personene jeg snakker med og om, er kommet til Norge. Det viktige i min oppgave, er at disse menneskene er innvandret til Norge og lever livene sine her. Det er selvfølgelig viktig i hvilken kontekst man har innvandret, og i en viss grad vil det påvirke ens oppfatninger omkring denne oppgavens tematikk, men uavhengig av hvilken type innvandrere man snakker om, anser jeg det jeg ønsker å undersøke som relevant. For å kunne besvare problemstillingene mine ser jeg det altså ikke som avgjørende å påpeke om personene er flyktninger, familieinnvandrere, arbeidsinnvandrere eller liknende. Jeg hadde i utgangspunktet ikke siktet meg inn på en spesiell gruppe innvandrere, men på innvandrere generelt. De jeg omtaler i min oppgave har forskjellig bakgrunn, og jeg vil av disse årsakene benytte begrepet «innvandrere».

Et annet relevant begrep i denne oppgaven, er «integrering». I dagligtale og forståelse, er dette en betegnelse på innlemmelsen av innvandrere i majoritetssamfunnet. Integrasjon av innvandrere er blitt et politisk mål, og det har utviklet seg en større debatt om hva dette begrepet innebærer, og hvordan det skal foregå. I sosiologi brukes integrasjon både om en prosess der deltagerne i et sosialt system både blir gjort og selv gjør seg til deler av helheten, og om den samfunnsmessige tilstanden der deltagerne inngår i en helhet (Brochmann, 2017). Et begrep knyttet til integrering, er assimilering. Assimilering betyr å gjøre lik, og er

prosessen der individer vokser inn i et kulturelt felleskap og tilegner seg normer og verdier, og hvor individenes egne normer og verdier til sist ikke kan skilles fra dette felleskapets. Noen vil si at assimilering også er en slags form for integrering, men her vektlegges ikke innvandreres opprinnelige kultur. Assimilering er en enveisprosess. Som politisk strategi oppfattes dette gjerne som autoritært, og staten Norge har som mål å integrere, ikke assimilere innvandrere. Assimilering og integrering kan bety ulike ting basert på ulike tenkemåter og samfunnssyn, og i disse to begrepene ligger forskjellige syn på og strategier for å innlemme innvandrere i samfunnet. Grete Brochmann (Brochmann, 2017) skriver om integrasjonstenkningen at da denne ble introdusert på begynnelsen av 1970-tallet, ble den ansett som kvalitativt forskjellig fra assimilasjon. Assimilasjon ble definert som en strategi benyttet av mange stater tidligere i historien, med bruk av tvang. Strategien ble blant annet fulgt av norske myndigheter overfor den samiske urbefolkningen, og ble oppfattet som negativ da man skulle utvikle en ny politikk knyttet til innlemming innvandrere og minoriteter i majoritetssamfunnet. Integrasjonsbegrepet ble dermed introdusert, og rommet en ny forståelse av relasjonene mellom majoritet og minoriteter, hvor medbrakt kultur skulle kunne bevares i ny kontekst, samtidig som man fikk like sivile og sosiale rettigheter som majoriteten. Det er etter min mening viktig å differensiere mellom disse to begrepene, og i min oppgave snakker jeg om integrering og integrasjon, ikke om assimilering. Integrering er også et begrep som rommer mye og har flere bestanddeler. Eksempelvis kan økonomisk integrering, politisk integrering og sosial integrering være viktige komponenter i den helhetlige integreringen. Jeg vil komme enda mer tilbake til disse dimensjonene senere, blant annet i teori-delen av oppgaven min.

Religion viser til menneskers forhold til noe utenfor den fysiske virkeligheten, noe som ansees som hellig. Å gi én absolutt definisjon av religion kan være utfordrende, i og med at religioner er ulike, men en vanlig definisjon er at religion er en tro på guddommelige eller overnaturlige vesener (Groth og Kværne, 2020). Felles trekk for mange religioner er for eksempel sosialt felleskap og rituelle handlinger, gjerne kalt dimensjoner. En viktig dimensjon ved religion er personlig tro, en annen er et menneskelig felleskap. Et slikt felleskap kan for eksempel være et trossamfunn. Siden 1. januar 1970 har begrepet trossamfunn vært betegnelsen man i norsk lov benytter på grupper med en felles religiøs tro (Groth, 2019). Et trossamfunn kan sies å være fast organiserte religiøse grupper. I Norge får trossamfunn offentlig støtte for medlemmene sine, dersom de oppfyller visse betingelser.

1.4 Oppgavens struktur

Oppgaven består av syv kapitler. I det første kapitlet har jeg begrunnet mitt valg av tema, tatt opp problemstillinger, og gjort noen begrepsavklaringer. I andre kapittel følger en gjennomgang av statistikk og forskning som gir en bakgrunn og forståelse knyttet til innvandrere og religion i Norge og Drammen. Deretter vil jeg gjennomgå teorier og annen forskning som ligger som et bakteppe for min videre analyse. Jeg vil i den sammenheng blant annet ta for meg integrering og religion, religiøs identitet, sosial kapital, kontaktteori, religionsdialog og diakpraksis. I kapittel tre utdyper jeg mitt valg av metode, med en gjennomgang av kvalitativ undersøkelse, rekruttering, intervjuene og bearbeidelsen av dem, samt etiske overveielser. Videre følger min analyse av disse intervjuene, en analyse gjort i lys av den tidligere nevnte teorien og faglitteraturen. Deretter vil jeg videre drøfte mine funn. Til sist vil jeg skrive om videre arbeid, og avslutningsvis komme med noen konklusjoner og avsluttende kommentarer.

2. Bakgrunn og teori

Dette kapittelet vil danne det teoretiske rammeverket for oppgaven min. Kapittelet tar først for seg statistisk bakgrunn, både om Norge og om Drammen. Deretter tar kapittelet for seg teoretisk bakgrunn, hvor jeg vil gjennomgå ulike teorier som kommer til å danne et bakteppe for min videre analyse.

2.1 Statistisk bakgrunn

Jeg anser det som relevant å bruke noe tid på å trekke fram statistikk knyttet til innvandring og religion, både i Norge, men også lokalt i Drammen. Dette er fordi det er viktig å ha en oversikt over faktiske tall, for å skape et bilde av hvordan innvandrerbefolkningen ser ut i dag. For å kunne skrive om og analysere de temaene og spørsmålene jeg tar opp i min oppgave, må man ha en klar kontekst å plassere det i.

2.1.1 Norge

Den muslimske innvandringen til Norge begynte allerede på 1970-tallet (Leirvik, 2006, s. 9). De første innvandrergруппene kom med bakgrunn fra land som Tyrkia, Pakistan og Marokko, og siden da har andelen med muslimsk familiebakgrunn steget særlig på grunn av familievekst blant disse første innvandrerne, samt mottak av asylsøkere og flyktninger. I 1980 var det omkring 10 000. I dag bor det, ifølge integrerings- og mangfoldsdirektoratet, heretter referert til som IMDI, (2019a), innvandrere i alle norske kommuner, og innvandrere generelt utgjorde 14,4% av befolkningen. Gruppen med mennesker med innvandrerbakgrunn på omkring 917 000 mennesker kan grovest sett deles inn i to, nemlig de som selv har innvandret, og de som er barn av innvandrere (3,2%). De fleste innvandrerne i Norge, 54%, kommer fra Europa. Av de med innvandrerforeldre, er flest med pakistanske foreldre, 10%. Islam, som er den største av innvandrerreligionene, er i utgangspunktet ikke en medlemskapsreligion (Leirvik, 2016, s. 27). I Norge blir dog religionen gradvis omformet i en slik retning, som følge av den økonomiske medlemskapsstøtten trossamfunn motter, og det norske organisasjonssamfunnet. Likevel, skriver Oddbjørn Leirvik, må man ta utgangspunkt i hvor mange som har religionen som sin etniske og kulturelle bakgrunn, hvis man skal få tak

på omfanget av innvanderreligiøsiteten. Spørsmålet om hvor mange muslimer det bor i Norge, aktualiserer forholdet mellom trossamfunns- og kulturarvdimensjonen ved religion (Leirvik, 2016, s. 27), og er noe det er viktig å være bevisst. SSB anslår at om lag 5% av den norske befolkningen har bakgrunn fra et muslimsk land, og at 4% av den norske befolkningen er muslimer – altså omkring 200 000 personer. SSB understreker dog at de er usikre på antallet. Det finnes ikke noe register over innbyggernes livssyn i Norge. Selv om man kan være sikker på hvor mange som kommer fra et muslimsk land, er det altså vanskeligere å vite akkurat hvor mange som selv anser seg som muslimer. Man vet derimot gjennom Brønnøysundregistrene at 148 000 personer er registrert som medlemmer av et muslimsk trossamfunn (Kristiansen, 2013).

2.1.2 Drammen

Drammen kommune ble i 2020 slått sammen med Svelvik og Nedre Eiker. Når jeg snakker om statistikk vil jeg dog i stor grad referere til den gamle kommunen, fordi det finnes svært lite statistikk og forskning som baserer seg på befolkningen i den helt nye kommunen. All statistikk det refereres til som stammer fra et annet år enn 2020, baserer seg på tall og undersøkelser gjort i den gamle kommunen, med mindre noe annet presiseres. Mens innvandrere altså utgjorde 14,4% av befolkningen i Norge, utgjorde innvandrere 21,9% av innbyggerne i Drammen i 2019 (Integrerings- og mangfoldsdirektoratet, 2019b). Det er, som i mesteparten av landet, polske innvandrere som utgjør den største andelen, men ifølge kommuneprofilen.no (2017) bor det for eksempel over 2000 innvandrere fra Tyrkia og litt over 1000 innvandrere fra Pakistan i byen, noe som utgjør henholdsvis 11,21% og 5,43% av den totale innvandrerbefolkningen i byen. Til sammenlikning utgjør tyrkere for eksempel kun 2,88% av innvandrerbefolkningen i Oslo. Drammen er en av byene i Norge med flest muslimske trossamfunn. I gamle Drammen kommune finnes over 20 muslimske trossamfunn og mange moskeer. Det er nylig bygget en ny moské i Fjell bydel, Jamiah moské, som åpnet i januar 2020. I gamle Drammen er 59,7% av innbyggerne medlemmer i Den norske kirke, og 21,5% er medlemmer i andre trossamfunn (Statistisk Sentralbyrå, 2018).

Jeg har vært i kontakt med lokalavisen Drammens Tidende, og gjennom dem fått tilgang på en undersøkelse fra Sentio research, utført på vegne av Drammens Tidende. Undersøkelsen hadde som hensikt å måle drammenseres holdninger til innvandrere og personer med innvandrerbakgrunn. Det ble stilt spørsmål om hvilken betydning utvalget mente at andelen av personer med innvandrerbakgrunn hadde for byens attraktivitet, om det var en styrke, en

svakhhet, eller om det ikke hadde noen betydning. 34% svarte at det er en styrke, og 43% svarte at det ikke har noen betydning (Stubban & Østgaard, 2020). Dette utgjør til sammen 77%. 17% av de spurte svarte at det er en svakhhet, og 7% svarte at de ikke visste. Utvalget ble også bedt om å svare på i hvilken grad de mente integreringen i Drammen er vellykket. Utvalget ble bedt om å angi dette på en skala fra 1 til 6, hvor 1 er svært mislykket, og 6 er ssvært vellykket. 56% svarte 4 eller høyere, mens 36% svarte 1, 2 eller 3. Kun 3% av de spurte svarte «svært mislykket». 7% svarte «vet ikke» (Stubban & Østgaard, 2020). De samme spørsmålene ble stilt til et utvalg fra hele landet, og her svarer 20% at det er en styrke. 19% svarer at det er en svakhhet, mens henholdsvis 47% og 15% har svart at det ikke har en betydning, eller at de ikke vet (Schou, 2019). Ser man på disse tallene, skiller altså Drammen seg tydelig ut med en mer positiv holdning til innvandrerpersoners positive betydning enn hele landet forøvrig. Jeg trekker frem denne undersøkelsen av flere grunner. Den har en viss relevans for min tematikk. Selv om det i undersøkelsen ikke spørres spesifikt om religiøse innvandrere, sier svarene allikevel noe om hvordan drammensere ser på integrering og på innvandrere. Denne undersøkelsen er også, slik jeg ser det, relevant å trekke frem med tanke på kontaktteori, som jeg vil komme tilbake til både senere i kapittelet og i min analyse.

2.2 Teoretisk bakgrunn

Fordi problemstillingen er sammensatt og mangefasettert, finnes det også mange mulige teoretiske perspektiver og relevant faglitteratur. Det er vanskelig å finne én enkelt teori som tar for seg nøyaktig det jeg ønsker å undersøke. Jeg ser det derfor som nødvendig å trekke frem forskjellige teoretiske perspektiver og bakgrunns litteratur, som tar for seg ulike relevante aspekter ved tematikken jeg skriver om. Etter å ha brukt mye tid på å undersøke ulike teorier, har jeg også etterhvert oppdaget en rød tråd i mye av det ulike teoretiske materiale jeg nå vil presentere.

2.2.1 Dimensjoner ved integrering

Jeg har tidligere tatt opp og definert begrepene «innvandrere» og «integrering». Integrering har vært, og er fortsatt, et omdiskutert begrep. I dag ser vi annerledes på integrering enn det vi gjorde i forrige århundre. Tilnærminger til innvandring og strategier rundt integrering har endret seg, fra integrering ble et politisk tema på 1980-tallet. Som jeg tidligere nevnte, er assimilasjon som integreringsstrategi i stor grad gått bort ifra. Ord som «toleranse», «informasjon» og «respekt» var allerede viktige på 80-tallet. Samtidig vokste det også frem en

bekymret tone, og det ble understreket at kulturmøter kunne skape konflikt (Brochmann, referert i Døving, 2009, s. 81).

Jeg ønsker å trekke frem rapporten ved navn «Hvordan måle integrering?» fra 2019. I Rapporten er utført av Proba for IMDi. IMDi skal gjennomføre regjeringens integreringspolitikk, og er underlagt kunnskapsdepartementet. Jeg ønsker å vie plass til denne rapporten for å vise noen konkrete faktorer man i Norge vektlegger når man skal forsøke å måle integrering. Videre i dette kapitlet vil jeg ta for meg noen ulike teoretiske perspektiver på og forholdet mellom integrering, identitet og religion, men jeg anser det som relevant å ta en kikk på kriterier som legges frem av et statlig organ som skal jobbe med å få til en gjennomført integrering. Rapporten anbefaler denne definisjonen av integrering: «Integrering av innvandrere er en prosess hvor innvandrerbefolkningen innlemmer seg, og blir innlemmet, i majoritetssamfunnet over tid.» (Proba, 2019, s. 1). Det finnes åpenbart flere ulike dimensjoner ved denne prosessen, og selve integreringsbegrepet rommer mye. Rapporten anbefaler fem dimensjoner for integrering. Alle disse ulike dimensjonene består igjen av ulike deler, og det er ingen tvil om at integrering er et mangefasettert begrep. Jeg vil gå gjennom disse ulike dimensjonene for å gi et helhetlig bilde av hva det offentlige anser som viktige -

Den første dimensjonen kalles «integreringskapasitet», og omfatter ferdigheter som norskkunnskaper og kvalifisering, samt utdanning. Denne dimensjonen forstås som innvandrerbefolkningens egne kunnskaper og kognitive ferdigheter. Her vektlegger man blant annet utdanningsnivå og språkferdigheter. Integreringskapasitet dreier seg altså om innvandreres kapasitet til å bidra og delta i samfunnet, og rapporten poengterer at dette kan betraktes både som et mål i seg selv, og en faktor som kan bidra til realisering av mål på andre områder, eksempelvis deltagelse i arbeidslivet (Proba, 2019, s. 43). «Økonomisk integrering», fokuserer på deltagelse i arbeidslivet, selvforsørgelse og bolig. I rapporten skrives det at økonomisk selvstendighet ofte kan være selve kjernen i integreringen (Proba, 2019, s. 48). Her understrekes deltagelse i arbeidslivet som viktig for både økonomisk selvstendighet, men også som en inngang til det norske samfunnet, gjennom forbedring av norskkunnskaper og relasjonsbygging. Dimensjonen ligger tett opp til området «arbeid». I forbindelse med dimensjonen skrives det at det å delta i arbeidslivet kan sees som en av de viktigste indikatorene på en vellykket integrering. Det poengteres også at økonomisk selvstendighet bidrar til deltagelse på andre områder, spesielt knyttet til fritidsaktiviteter og barns deltagelse. I dimensjonen «politisk integrering», trekkes det frem tre aspekter ved det norske demokratiske systemet, nemlig deltagelse, representasjon og tillit. Den politiske arena trekkes

frem som en sentral samfunnsarena, i forbindelse med at man ser demokrati som en grunnleggende verdi i Norge (Proba, 2019, s. 51). Valgdeltagelse og annen politisk aktivitet trekkes frem som viktige aspekter ved integrering.

«Sosial integrering» og «opplevd integrering» er de to siste dimensjonene, hvor førstnevnte rommer deltagelse i lokalsamfunn, sosiale bånd mellom minoritet og majoritet, og antisosial adferd. Her understrekes det at integrering også handler om de uformelle arenaene, som innvandreres møte med sosiale strukturer (Proba, 2019, s. 55). Sosial integrering blir trukket fram som en motsats til segregering. Rapporten foreslår å måle sosiale bånd og interaksjon mellom minoritet- og majoritetsbefolkning som sentrale aspekter ved integrering (s 56). Frivillighet og frivillige organisasjoner står sterkt i Norge, og deltagelse i denne frivilligheten kan være viktig når innvandrere skal opparbeide seg kontakter og få tilgang på en arena for sosial samhandling og aktiviteter (Proba, 2019, s. 57) «Opplevd integrering» handler om hvordan innvandrere opplever det å bo i Norge, hva slags tilknytning de føler til Norge, majoritetens holdninger til innvandrere, og likebehandling. Her skrives det blant annet at det er viktig for integreringen at innvandrere føler seg integrert i samfunnet, gjennom tilhørighet, tillit, tilknytning og likebehandling (Proba, 2019, s. 59). Dimensjonen beskrives som tett opp til «hverdagsintegrering». Denne dimensjonen ved integrering handler om hvordan innvandrere selv opplever å bo i Norge, og sier også noe om hvordan majoritetssamfunnet kan bidra til integrering. Det å oppleve diskriminering og forskjellsbehandling kan betraktes som en motsats til det å føle seg integrert (Proba, 2019, s. 60).

I rapporten skrives det at å måle likebehandling, forstått som fravær av opplevd diskriminering, er en sentral del av opplevd integrering. De trekker også frem majoritetsbefolkningens holdninger til innvandrere som et viktig aspekt ved opplevd integrering. Dette kan, sammen med indikator for likebehandling, indikere sosial samhörighet, som trekkes frem som en avgjørende faktor for opplevd integrering (Proba, 2019, s. 61). Dette er altså de viktigste dimensjonene denne rapporten trekker frem for å måle integrering. Alle disse ulike dimensjonene består igjen av ulike deler, og det er ingen tvil om at integrering er et mangefasettert begrep. Jeg anser det som avgjørende å trekke frem disse ulike delene av hva som bidrar til integrering. For å kunne svare på om religion og religiøse trossamfunn bidrar til, eller forhindrer integrering, er det nødvendig å se på hvordan nettopp dette står i relasjon til disse viktige dimensjonene ved integrering.

2.2.2 Integrering, religion og det offentlige

Hvordan står religion i forhold til integrering? Det hersker en forestilling om at de innvandrerne det er knyttet størst utfordring til å integrere, er de som er religiøse, fortrinnsvis de som tilhører islam. Døving skriver at «islam» og «muslim» er de to vanligste ordene vi hører i integreringsdebattene (Døving, 2009, s. 108). Det å være religiøs, er blitt en slags markør på innvandrere som har større utfordringer knyttet til det å integreres. Gjennom den tidligere statskirken er det å være norsk, knyttet opp mot kristendom. Selv om statskirken i dag er oppløst, består mange av dens samfunnsmessige oppgaver. Begravelser arrangeres av kirken, også når avdøde ikke selv var religiøs. Skoleelever går fortsatt i gudstjeneste når det er jul, og kristendom har fortsatt en spesiell posisjon i religionsundervisningen, som i dag heter KRLE på barne- og ungdomstrinnet. K-en står for kristendom, og har en tydeligere posisjon enn resten av religionene, som plasseres under paraplyen R, religion. Døving skriver at dette båndet er langt synligere for immigranter enn norske borgere, og at mange innvandrere nok vil fremheve at samfunnet er langt fra sekulært (Døving, 2009, s. 108).

Som tidligere nevnt, er mange nordmenn skeptiske til personer med muslimsk tro, faktisk så mange som 47% (Institutt for samfunnsforskning, 2018, s. 73). Mange innvandrere er religiøse, så mange som fire av ti, skriver Sindre Barstad i en artikkel for Statistisk Sentralbyrå (Barstad, 2019). Muslimer skiller seg fra kristne når det kommer til hvor viktig del av livet man føler religion er. Muslimer er også mest engasjert i ikke-religiøst frivillig arbeid, en potensiell vei til integrering (Barstad, 2019). Jo hyppigere man deltar i religiøse møter, jo oftere deltar man også i annet frivillig arbeid, en sammenheng som finnes både hos kristne og muslimer. De mest religiøse innvandrerne har vel så sterk tillit til samfunnet og til andre som resten av befolkningen (Barstad, 2019). Barstad peker på at i tilfeller, hvor religiøse gjør frivillig arbeid, kan det se ut som religiøs praksis styrker integrasjon. Integreringsbarometeret fra 2018 viser stor skepsis blant befolkningen når det kommer til islam. Det er mulig at dette bidrar til at muslimer opplever forskjellsbehandling i større grad enn kristne, hinduister og buddhister (Barstad, 2019).

Oppgjennom har religion for det meste blitt studert som en del av skriftstudier, eller gjennom komparative analyser av religiøse fenomener. Religionshistorie har i større grad beskrevet religioners opphav, deres historie og hellige tekster. Dynamikken i religioners lokale

utfoldelse har ikke hatt et like stort fokus. Religion har i mindre grad blitt studert i en levd og sosial sammenheng (Døving, 2009, s. 118). I nyere tid har det dog blitt vanligere med et fokus på religion i sammenheng med sosiale og kulturelle prosesser, og skillet mellom religionshistorie og antropologi er blitt mindre. Spesielt er skillet på vei til å brytes ned i forbindelse med migrasjonsforskning. I migrasjonsforskning har religion blitt studert i flere sammenhenger, og jeg vil kort trekke frem noen av de som jeg mener er relevante for min oppgave. Blant annet har forholdet mellom migrasjon og religiøsitet blitt studert. Døving skriver at studier har vist at emigrasjon kan føre til en «teologisering av erfaringer», altså at innvandrere bruker religiøse begreper for å forklare en ny og usikker tilværelse. På denne måten får religionen en større betydning. Man blir ofte mer bevisst på innholdet og utøvelsen av egen religion. Samtidig er ikke studiene entydige, så forholdet mellom religiøs praksis og migrasjon er ikke selvsagt (Døving, 2009, s. 119).

Døving trekker frem tre trekk ved fremstillingen av islam i integreringsdebatten. Disse trekkene, skriver hun, er nesten alltid en del av fremstillingen av islam. Disse tre trekkene mener jeg er viktig å ta opp fordi de gir en viktig dimensjon til både mine spørsmål og mine undersøkelser. For det første beskrives islam som tidløst, men islam er i endring. Det er mange måter å være muslim på, og disse endrer seg. Kunnskap om muslimer, og ikke islam, er viktig. Det er nemlig store forskjeller mellom hvordan islam omtales i offentligheten og hvordan muslimer i Norge og Europa faktisk forstår og praktiserer religionen sin (Døving, 2009, s. 112). Beskriver man islam som et tidløst og enhetlig fenomen, ender man opp med å undergrave både alle de nyansene og endringene som finnes i religionen og blant de troende. Derfor, skriver Døving, er det viktig å studere muslimer gjennom en antropologisk islamologi, ikke bare å studere islam gjennom en historisk islamologi. Både islam og muslimer er stadig i endring. Dette er også en av de viktigste grunnene til at min oppgave ikke kunne basere seg på teori alene.

Et annet trekk Døving beskriver, er at islam fremstilles som en politisk religion, men først og fremst faktisk er en frelsesorientert religion. I dagens samfunn finner man en overvekt av litteratur som forklarer islam som en slags politisk ideologi eller et samfunnssystem, skriver hun, og det behøves en motvekt der muslimer selv får komme til orde. Døving forteller om hennes eget feltarbeid, hvor hun fant lite som støttet opp under denne fremstillingen av islam. Temaene som gikk igjen, var ikke politisk islam eller islam som en samfunnsreligion, men heller ting som velsignelse, tilgivelse, bønn, frelse og dommens dag (Døving, 2009, s. 112).

Islam er en mer samfunnsorientert religion enn det kristendommen er, men islam er hovedsakelig en frelsesreligion. Muslimer er, som religiøse mennesker flest, opptatt av frelse.

Sist, men ikke minst, fremstilles muslimer ofte som en gruppe. Dette stemmer ikke, skriver Døving. Det er vesentlig forskjell på en gruppe og en kategori, noe som sjelden blir tatt hensyn til når vi snakker om og med muslimer. I motsetning til en kategori, som kun er en samlebetegnelse på noe eller noen med felles karakteristikk, har en gruppe en felles agenda, en representant, og er organisert (Døving, 2009, s. 110). En kategori kan gjerne være et utgangspunkt for en gruppe, men det betyr ikke at det er en enhet. Døving refererer til islamforsker Oliver Roy, som skriver at muslimer i Europa gjerne blir definert som en nyetnisk gruppe. «Muslim» brukes som en etnisk betegnelse for å vise til en religionsbestemt kultur, og ikke til enkeltpersoners religiøsitet. I dette ligger en forståelse av at muslimer deler en felles kultur, uansett hvilket land de kommer fra. Denne tankegangen bunner i en idé om at islam er et dominerende element i et stort antall ikke-vestlige kulturer. Også individer som verken tror på eller praktiserer islam, men som kun har et navn eller et utseende som blir forbundet med islam, faller plutselig også under denne definisjonen. En etnifisering av muslimer fører til at mangfold og individualitet forbigås og undergraves (Døving, 2009, s. 111). Hvis integreringsdebatten og integreringstiltak skal være noe lønnsom med tanke på sammenhengen mellom det å være muslim og integrasjon, bør det være redelighet i forhold til når man snakker om en gruppe, for eksempel et spesifikt trossamfunn, og når man snakker om trekk som kan gjelde for en hel kategori. Døving skriver at vi godt kan diskutere om muslimer skal ha tilgang til halalmat eller bedehus, ting som er gjeldende for den generelle kategorien av praktiserende muslimer, men når man skal diskutere holdninger til ting som skole eller demokrati, gir det ikke mening å snakke om «muslimers holdninger» på en måte som tilsier at de utgjør en homogen gruppe (Døving, 2009, s. 111).

I min tekst tar jeg for meg et spørsmål som omhandler forholdet mellom religion og integrering. Jeg forsøker å se på religion i seg selv, både gjennom personlig religiøsitet og gjennom trossamfunn, i relasjon til integrering. Allikevel er det viktig å påpeke at religion ikke står alene og upåvirket, slik som Døving påpeker i punktet om at islam er i endring og ikke en tidløs og homogen religion. Religiøse fra ulike land har som nevnt gjerne ulike tradisjoner og ulike måter å være religiøse på, selv om de deler samme religion, tror på samme gud og leser den samme hellige boken. Dette er noe som ofte forbigås i integreringsdebatten, men noe som er svært viktig å være klar over, og det har vært viktig for meg å være bevisst

når jeg har jobbet med denne oppgaven. Det kan være utfordrende for utenforstående å skille religion og kultur, og Oliver Roy (2006, avsn. 7) skriver at det for den troende selv også kan være vanskelig å skille mellom hva som tilhører kulturell tradisjon og sosiale konvensjoner, og hva som faktisk hører til religiøse dogmer. Mannen i gata, den vanlige troende, tenker ikke bestandig så mye på noe skille mellom religiøs tro og kultur, skriver han. Innvandring har ført til et større skille mellom religion og kultur. Plutselig må nå en muslim i Europa definere hva som hører til den religiøse verden. Det å være en minoritet eller en innvandrer vil tvinge muslimer til å tenke på islams grunnleggende natur, å definere religionens essens så objektivt som mulig (2006, avsn. 7). Når mennesker forflytter seg over landegrenser, trekkes religion og kultur fra hverandre på en ny måte. Som følge av dette oppstår et behov for å definere religion med kriterier som er utelukkende religiøse.

José Casanova skriver at en økende majoritet av den europeiske befolkningen har sluttet å delta i tradisjonell religiøs praksis. Samtidig identifiserer et stort antall europeere seg, selv de i de mest sekulære landene, som kristne. Dette peker mot en implisert, diffus og underliggende kulturelt kristen identitet (Casanova, 2009, s. 66). Den sekulære og den kristne identiteten er komplekst flettet sammen. Som liberale og demokratiske samfunn, tolererer og respekterer man religionsfriheten. Samtidig gjør det økende presset mot privatisering av religionen at mer sekulære samfunn, som for eksempel Norge, får en utfordring når det kommer til å anerkjenne en religions rolle i det offentlige livet. Islam som en synlig og organisert religion og kultur fører til uro blant befolkningen, ikke bare fordi de kan oppfattes som et religiøst motstykke til den velkjente kristendommen, men enda mer fordi deres religiøsitet i seg selv er noe annet enn den europeiske sekulariteten (Casanova, 2009, s. 77). Islam blir sett som «noe annet» i forhold til den vestlige moderniteten. Som følge av dette, mener Casanova, blir utfordringer knyttet til integrering av muslimske innvandrere assosiert med spørsmål omkring religionens plass i offentligheten.

Nilüfer Göle skriver i kapittelet «Islam, European Public Space and Civility» at hun synes det er pussig når man tilskriver religion en rolle i europeisk integrasjon, spesielt for hun selv som tyrkisk og islamforsker. Når vi refererer til religionens rolle, og særlig islam, med tanke på integrering i Europa, fremheves gjerne religionen som noe negativt. Ofte snakker man om det som en hindring for integrering (Göle, 2006, avsn. 1). Göle skriver at tyrkiske modernister har vært sekulære helt siden opprettelsen av den tyrkiske republikken i 1923. Som følge av dette, betyr europeisk integrasjon en slags endelig oppnåelse av et sekulært prosjekt, for tyrkere som

omfavner de europeiske moderne verdier (Göle, 2006, avsn. 2). Dermed blir det, på bakgrunn av denne historiske og kulturelle bakgrunnen, merkelig å tenke på europeisk statsborgerskap som integrering gjennom religion. På en annen side, skriver hun, er det også en utfordring å på nytt tenke gjennom religionens rolle relatert til europeiskhet. Dette gjelder ikke bare fra det dominante kristne perspektivet, men også når det kommer til islamsk tilstedeværelse. Göle mener at det å skulle tenke på religion som en positiv kraft kan være en vanskelig utfordring med tanke på islam, både fordi islam både brukes og misbrukes som politisk kraft, men også fordi islam blir sett på som nettopp dette «andre» som Casanova også beskriver, som på denne måten nødvendigvis ekskluderes (Göle, 2006, avsn. 3). Til tross for at islam sees som «det andre» i Europa, har religionen dessuten en lang historie på kontinentet.

I boken *Religionspolitikk* skriver Ingvill Thorson Plesner om religionspolitikken i Norge. Her nevner hun ulike modeller religionspolitiske modeller. Den ateistiske statsmodellen ser religion som negativt, både for individ og samfunn. Religiøs aktivitet overvåkes, kontrolleres og begrenses. Denne modellen kan likne på politikken i Sovjetunionen, og har visse likheter med politikken i dagens Kina (Plesner, 2016, s. 63). Den konfesjonelle statsmodellen legger til grunn en bestemt religiøs praksis, og trekker ikke noe skille mellom religiøs og politisk ledelse (Plesner, 2016, s. 63). Staten har kontroll over den offentlige religionen og vice versa. Medlemmer av statsreligionen får privilegier, og mennesker som tilhører andre religioner får begrensede rettigheter og frihet. Establishmentmodellen gir en bestemt trosretning særstilling. Her legges et skille mellom stat og kirke til grunn, og statskirken har ingen rettslig makt over statlige myndigheter (Plesner, 2016, s. 65). Dette, skriver hun, ligger tett opp til dagens nordiske religionspolitiske modeller. Separasjonsmodellen har som ideal å ikke ta stilling til religion, hverken som noe positivt eller negativt. Staten skal forholde seg passivt. Dette likner mer på Frankrike og USAs religionspolitikk, skriver hun, men man finner også trekk hvor disse landene likner på establishmentmodellen (Plesner, 2016, s. 67).

Pluralismemodellen deler trekk med denne modellen, fordi den både legger til grunn et skille mellom religion og stat/politikk, og den utelukker at en bestemt religion har særstilling. Det åpnes også for at religion kan ha en plass innenfor offentlige institusjoner, for eksempel i form av religiøse klesplagg og symboler (Plesner, 2016, s. 68). Plesner skriver at det er likheter mellom denne og establishmentmodellen i at tilrettelegging for religions- og livssynsutøvelse sees som et offentlig anliggende. Det som skiller disse er at pluralismemodellen ikke gir én religion særstatus. Tyskland ligger tett opp til pluralismemodellen. Tidligere har Norge ligget

mest opp til den konfesjonelle modellen. I senere tid har det norske systemet utviklet seg slik at det likner mer på establishmentmodellen, blant annet gjennom skille mellom kirke og stat (Plesner, 2016, s. 70). Noen endringer peker også i retning av pluralismemodellen.

Likebehandling etterstrebes, blant annet gjennom økonomisk støtte. Religions- og livssynsfrihet gjelder alle i Norge. Lærere og elever i norske skoler kan bære religiøse symboler. Samtidig har majoritetskirken en særstilling, og på grunn av dette ligger Norge fortsatt nærmere establishmentmodellen. Majoritetskirken utfordres dog fra flere hold, både fra Den norske kirke hvor flere ønsker økt selvstendighet, og Human-Etisk Forbund som ønsker økt likebehandling for minoriteter (Plesner, 2016, s. 72).

Raag Rolfsen tar opp nøytralitet og åpenhet. Tidligere har livssynsnøytralitet vært det foretrukne begrepet for likebehandling av forskjellig tro og livssyn. Nå kan man se en overgang hvor man heller samler seg rundt livssynsåpenhet, skriver han. Rolfsen skriver at overgangen, som han mener betegner en sen fase i moderniteten, er mer enn en justering av begrepsbruk (Rolfsen, 2016, s. 294). Han mener at å hevde nøytralitet som overordnet ideal vil ha en undertrykkende funksjon i et senmoderne og mangfoldig samfunn. For å ivareta rettferdighet i en mangfoldig situasjon mener han at åpenhet er mer egnet enn nøytralitet. Nøytralitet har en undertrykkende funksjon fordi den nøytrale fornuften anonymiserer og depersonaliserer. Når fornuften går ut over sin rolle, blir den totalitær, og hvis stadig flere livsområder underlegges den, vil det gi makt til dem som behersker den, noe som fører til et mindre humant samfunn (Rolfsen, 2016, s. 296). Rolfsen skriver at dialog og åpenhet vesentlig hører sammen. Åpenhet som overordnet verdi, står som et alternativ til fornuftens nøytralitet som den høyeste norm (Rolfsen, 2016, s. 308).

Plesner tar også for seg nøytralitet når hun skriver om religionspolitikk i Norge. Hun skriver at flere i religionspolitiske debatter mener at staten bør være nøytral. Om nøytralitet stemmer overens med menneskerettigheter og etiske argumenter, kommer an på hvordan nøytralitet defineres og hvordan religions- og livssynsfrihet tolkes (Plesner, 2016, s. 78-79). Hun stiller også spørsmål ved om det er mulig for staten å være nøytral. Den norske staten støtter trossamfunn økonomisk, men statens støtte til religion og livssyn innebærer også tilrettelegging for tros- og livssynssamfunn, samt enkeltindividers tros- og livssynsutøvelse (Plesner, 2016, s. 188). Plesner skisserer tre hovedformer for tilpasninger som kan kombineres. Disse hovedformene er at staten aktivt legger til rette for enkeltindividers religiøse praksis innenfor bestemte offentlige etater, at staten åpner for at trossamfunn eller

dets medlemmer får unntak fra hovedregler i norsk lov grunnet religions- og livssynsoverbevisning, og at staten lar enkeltindividers religiøse identitet og praksis komme til uttrykk i det offentlige rom (Plesner, 2016, s. 189). En politikk med denne typen tilpasninger kan betegnes som åpen sekularisme, skriver Plesner, og samsvarer med «et livssynsåpent samfunn» og en aktivt støttende religionspolitikk. Under en slik politikk tar staten hensyn til religiøs identitet og tilrettelegger for trosutøvelse. En tilpasning hvor man imøtekommer og aksepterer religiøse behov, innebærer også et fokus på vern mot indirekte diskriminering (Plesner, 2016, s. 190). Det finnes også dilemmaer ved en slik tilpasning, blant annet når det kommer til kjønnsdeling, for eksempel i kroppsøvingsfaget. Et annet eksempel er forbud mot hijab i barneskolen. Et slikt forslag kan begrunnes med at man ønsker å forhindre at jenter blir tvunget til å gå med hijab, eller at denne typen plagg skiller seg fra majoritetens klesstil og dermed kan hemme integrering. Samtidig kan denne typen forbud føre til at barn blir utvist fra eller tatt ut av skolen, eller legitimere negative holdninger til hijab. Et politisk initiativ av denne typen kan av religiøse tolkes som en avvisning av muslimers religiøse identitet og bidra til ekskludering (Plesner, 2016, s. 199). Plesner skriver at målet om en livssynsåpen politikk er i samsvar med prinsippet om åpen sekularisme og den tidligere nevnte pluralismemodellen. Pluralismemodellen legger vekt på tilrettelegging for religionsutøvelse, støtte til og samarbeid med tros- og livssynssamfunn (Plesner, 2016, s. 199). Dersom støtteordninger skulle avvikles vil man gå mot en separasjonsmodell hvor staten er passiv, og ikke skal ta stilling til religion.

2.2.3 Religion og identitet

Noe annet som har blitt studert, er forholdet mellom etnisk identitet og religion. Betydningen av religiøs identitet og deltagelse i religiøse felleskap har vært en viktig del når man har studert etnisitet og identitet i det flerkulturelle Europa (Døving, 2009, s. 119). I artikkelen *Religionspluralisme. Religion, migrasjon og integrering* skriver Døving at det både i USA og Vest-Europa er blitt publisert mange artikler hvor det beskrives hvordan religiøse felleskap er en arena for å opprettholde kulturelle tradisjoner fra et opprinnelsesland (Døving, 2010, 5). I amerikanske studier er denne sammenvevingen av identiteter for det meste tolket som noe positivt for integrering. Man fremhever blant annet at de som er aktive i slike felleskap også er aktive i lokalsamfunnet forøvrig. Betydningen av religiøse institusjoner fremheves også som formidlere av nettverk når det gjelder for eksempel jobb og bolig. I Vest-Europa, skriver Døving, beskriver man for det meste religion som et problem.

Døving trekker frem en artikkel av Nancy Foner og Richard Alba. Artikkelen diskuterer

hvorfor innvandreres religion blir sett som problematisk i Vest-Europa, i motsetning til i USA. Alba og Foner skriver at få av de amerikanske studiene som omhandler innvandring fokuserer på religion, og de få som gjør det, ser religion som positivt for integreringsprosessen. I Vest-Europa, derimot, ligger et stort fokus på religion, og særlig på islam (Alba & Foner, 2008, s. 360). Mange studier, skriver de, understreker at trossamfunn ofte kan forsterke en innvandrers etniske identitet. Dette blir i USA sett på som positivt. En grunn til dette kan blant annet være at amerikanere i større grad aksepterer religiøs mangfold (Alba & Foner, 2008, s. 363). Disse fellesskapene gjør også ofte at innvandrere blir mer sosialisert, og det legges vekt på at man kan ha et sted hvor man kan styrke egne tradisjoner og identitet. Dette oppfattes som noe bra, og denne sammenflettingen av religion og etnisk identitet er ofte hjelpsomt i prosessen med å integreres inn i det amerikanske samfunnet (Alba & Foner, 2008, s. 363). I kontrast til disse positive analysene, oppfattes det ikke slik i europeiske studier. Noen argumenterer for at troskap til islam fører til at unge holder seg unne kriminalitet, men mange fokuserer også på utfordringene ved at muslimske innvandrere dyrker egen religion og en felles identitet.

Alba og Foner trekker fram Leo Lucassens bok *The immigrant threath* hvor han skriver at diskusjoner omkring muslimers påståtte mislykkede forsøk på å integrere seg har dominert offentlig debatt i Vest-Europa siden 1990, og beskriver et utbredt syn på islamske og vestlige verdier som inkompatible (Alba & Foner, 2008, s. 368). Dette synet finner man også igjen i Norge, hvor Integreringsbarometeret fra 2018 som nevnt viser at over halvparten av de spurte mente at norske verdier ikke samsvarer med islam (Institutt for samfunnsforskning, 2018, s. 64-65). Alba og Foner skriver at man i den ene enden av spekteret finner samfunnsforskere som hevder at islam hindrer integrering og truer europeiske verdier (Alba & Foner, 2008, s. 369). Et annet tema i forskningslitteraturen er diskrimineringen muslimer i Vest-Europa møter. Lærde har ved flere anledninger poengtert hvordan islamofobi preger Europa, diskutert negative stereotypier knyttet til islam, og skrevet at grupper som muslimer sees som underlegne basert på deres kultur og religion (Alba & Foner, 2008, s. 370). I Vest-Europa diskuteres konflikter mellom innvandrreligioner og majoriteten, mens amerikansk forskning ofte har en annen tilnærming til innvandring og religion (Alba & Foner, 2008, s. 371).

Et eksempel på at dette i USA blir sett som positivt, er Charles Hirschmans artikkel «The Role of Religion in the Origins and Adaptation of Immigrant Groups in the United States». Hirschman skriver her at religion kan fremme det å tilpasse seg til et nytt samfunn. Han skriver at som ny i et fremmed land, er det ikke rart at innvandrere trekkes mot det kjente.

Man kan ofte finne mening og identitet i å fokusere på tradisjon, som for eksempel religion (Hirschman, 2004, s. 1211). For mange innvandrere leder ofte adskillelsen fra familie, språk og sitt tidligere samfunn til en søken etter mening og stabilitet i sitt nye hjemland (Hirschman, 2004, s. 1228). Deltagelse gjennom religion kan fylle tomrommet mange føler på, og skape en følelse av tilhørighet og felleskap, mener han. Man tenker ofte på religionens verdi som noe åndelig, men det finnes også mange sosiale og økonomiske fordeler ved å høre til religiøse felleskap, skriver Hirschman (Hirschman, 2004, s. 1224). Trossamfunn kan også tilby sosial mobilitet som kan være vanskelig å få tilgang på gjennom andre deler av samfunnet.

Innvandrere kan møte barrierer når det kommer til å skape relasjoner. Gjennom religiøse felleskap kan man likevel oppnå dette. Gjennom trossamfunn får innvandrere informasjon omkring viktige aspekter ved det å innlemmes i samfunnet, som å finne et sted å bo, arbeid og liknende (Hirschman, 2004, s. 1229). Hirschman trekker frem det praktiske aspektet ved å være en del av et religiøst felleskap så vel som den spirituelle delen av det. I USA, skriver han, har dette hjulpet mange innvandrere på veien til å bli amerikanere (Hirschman, 2004, s. 1230). Det virker relevant å i denne sammenhengen trekke frem den norske teologen Jan-Olav Henriksens metafor hvor han sammenlikner religionen med et hjem. Han skriver at religion, som et hjem, kan skape et trygt sted for de som trenger mer hjelp til å mestre livet utover den hjelpen man ellers mottar (Henriksen, 2016, s. 33). I boken *American grace: How religion divides and unites us* skriver Robert D. Putnam og David E. Campbell at etnisitet og religion ofte er gjensidig forsterkende. Mange innvandrere finner trygghet i religion, kanskje som en måte for å bekrefte sin arv, kanskje for å finne noe familiært i et fremmed land (Campbell & Putnam, 2010, s. 260).

Alba og Foner trekker frem ulikheter i innvandrerbefolkningen i USA og Vest-Europa som et svar på hvorfor man i USA har dette positive synet på religiøse felleskap blant innvandrere. I USA deler de fleste innvandrere og deres barn sin religion med majoritetsbefolkningen (Alba & Foner, 2008, s. 374). I Europa er det derimot muslimer som utgjør den største religiøse minoriteten. I tillegg poengteres det at islam i Europa assosieres med innvandrergrupper som sliter når det kommer til fattigdom, utdannelse og arbeidsløshet. I USA har de få innvandrerne med muslimsk bakgrunn gjort det svært godt i forhold (Alba & Foner, 2008, s. 376). I tillegg, skriver Alba og Foner, er religion generelt sett mer akseptert i USA, det er en del av normen. I Vest-Europa dominerer et sekulært tankesett de fleste landene. Selv om undersøkelser viser at også en andel amerikanere er skeptiske til islam, har muslimer kunnet dra fordel av USAs lange tradisjon for religionsfrihet som en hjørnestein for individuell verdighet (Alba & Foner,

2008, s. 381). Det virker allikevel betimelig å spørre seg om disse ulikhetene i innvandrerbefolkningen og i holdningene til religion faktisk må bety at religion og trossamfunn på ikke kan være en positiv del av integreringen her i Norge, slik som i USA.

Jan-Olav Henriksen skriver at religiøse felleskap kan være sterke sosialiseringsfora. Medlemmene sosialiseres til å bruke et bestemt språk og en bestemt måte å se verden på, og dessuten må de også forholde seg til egne følelser og erfaringer på en bestemt måte, og også til andre mennesker ut ifra moral og tro (Henriksen, 2016, s. 44). Religiøse felleskap sosialiserer også medlemmene til å utvikle lojalitet til felleskapet, med en respekt for autoriteter og tradisjoner. Styrken, skriver han, er knyttet til hvordan enkeltmennesker får en plass gjennom en anerkjennelse av enkeltmenneskes verdi. Som del av felleskapet bygges en grunnleggende forståelse av hver enkelt persons rett til å delta, og er viktig for å utvikle demokratisk kompetanse (Henriksen, 2016, s. 45). Slike felleskap kan bidra til at mennesker utvikler en større evne til refleksjon og dømmekraft. Samtidig kan dette også føre til at det blir vanskelig å markere uenighet, poengterer han.

Sylo Taraku tar opp identitetsbygging i sin bok *Innvandringsrealisme*. Han skriver blant annet at muslimer fra ulike kulturer og etnisiteter omtaler hverandre som brødre og søstre. Indre samhold trenger ikke være farlig, skriver han, men det oppstår problemer når man ser på de andre som vantro (Taraku, 2016, s. 85). Hvis muslimer får en «vi mot dem»-tankegang kan det være et utgangspunkt for radikaliserings, skriver han. Taraku mener her at det er spesielt viktig med dialog for å unngå slike tilfeller. Han sier dessuten at mange tenker at jo mer religiøs en muslim er, jo mer farlig er han, men dette stemmer ikke. Jo mer anti-vestlig han er, jo større trussel er han heller. I boken trekker han frem Oliver Roy, som sier at radikalitet oppstår som svar på en søken etter identitet, ikke det å være religiøs i seg selv (Taraku, 2016, s. 86). I boken *Frihetskampen i islam* sammenlikner Taraku hvordan nordmenn som utvandret til USA brukte kirker og menigheter for å holde på identiteten sin med hvordan muslimske innvandrere i Norge har tatt med sin religion og bygget moskeer her i landet (Taraku, 2019, s. 107). Som det fremkommer i artikkelen til Alba og Foner, kan absolutt et trossamfunn være identitetsbyggende. Taraku trekker fram Tamiler som et eksempel på innvandrere som har opprettholdt en sterk etnisk identitet, og samtidig er godt integrert. Det å være trygg på egen identitet er positivt i seg selv, sier han, og å opprettholde en slik identitet må ikke nødvendigvis stå i veien for integrering. (S. Taraku, personlig kommunikasjon, 30. januar 2020). Han mener at anti-vestlige holdninger kommer fra en følelse av ydmykelse. Hvis for

eksempel kirken går foran og sier at muslimer er velkomne og at man ønsker dialog, da vil muslimer føle seg mer velkomne (S. Taraku, personlig kommunikasjon, 30. januar 2020).

2.2.4 Kontaktteori

Gordon Allport blir gjerne sett på som mannen bak kontaktteorien. Allport var en amerikansk personlighetspsykolog, og var professor i sosialpsykologi ved Harvard frem til 1966. Han var særlig kjent for at han forsøkte å lage en personlighetspsykologi med vekt på at individets personlighet var påvirket av den sosiale konteksten individet levde i, fremfor individets historie (Store norske leksikon, 2018). Det er hans svært kjente bok, *The nature of prejudice* fra 1954, som omhandler kontaktteori. I boken tar han for seg de mange røttene til og dynamikken rundt fordommer. Han skriver også om hvordan fordommer kan motvirkes. Boken er lang og grundig, og tar for seg teori og forskningsmateriale. Allport utledet sin hypotese fra feltforskning. Jeg vil kun trekke frem grunntankene i hans kontaktteori, som jeg mener vil være relevant å se på i forbindelse med min kontekst. Allport beskriver først flere tilfeller av fordommer som forekommer mellom ulike folkegrupper. Han trekker eksempelvis frem både kineseres, vest-indere og briters forhold til amerikanere, og polakkers forhold til ukrainere. Selv om akkurat disse eksemplene er hentet fra et annet århundre, kan man umulig påstå at fordommer ikke finnes også i dagens moderne samfunn. Videre definerer han ordet fordom, og han presenterer en kort definisjon, «perhaps the briefest of all definitions of prejudice is: thinking ill of others without sufficient warrant» (Allport, 1954, s. 6). Han påpeker dog at fordommer kan være både positive og negative, noe som er viktig å huske på, men understreker at fordommer relatert til etnisitet for det meste er negative. Alle mennesker preges i ulik grad av fordommer. Fordommer er dog ikke nødvendigvis basert på rasjonelle fakta.

Kontaktteorien dreier seg om interaksjon mellom individer fra ulike grupper, og at denne kontakten, gitt noen forutsetninger, vil bidra til å redusere fordommer. Ofte, skriver Allport, stammer fordommer fra personlige anekdoter. En fordomsfull person vil fortelle om dårlige erfaringer med for eksempel flyktninger, etniske eller religiøse grupper. Som regel er disse begrunnelsene for fordommene sparsommelige og ubetydelige. De er basert på selektiv sortering ut ifra egne minner og overgeneralisering. Noen ganger oppstår fordommer uten interaksjon, og folk er fordomsfulle uten å i det hele tatt ha noen personlig erfaring å basere fordommene på (Allport, 1954, s. 7). Tenker man etter, er det ikke vanskelig å komme på eksempler på dette også i dagens samfunn. Mennesker antar negative ting om andre, uten å ha noe annet enn generaliseringer å basere fordommene sine på. Det er altså ingen tvil om at

fordommer har eksistert, og at de fortsatt eksisterer. Det er noe menneskelig ved det å være fordomsfull. Det betyr dog ikke at det er verken faktabasert, korrekt eller fruktbart å være preget av fordommer og å generalisere. Som tidligere nevnt kan det føre til utfordringer for minoriteter og dermed også for integrering. Premisset bak Allports kontaktteori er at kontakt og interaksjon individer fra ulike grupper, under de rette omstendighetene, er den beste og mest effektive måten å minke fordommer mellom grupper. Hvis personer kommuniserer med andre, kan de forstå mye mer om hvordan disse menneskene lever og hvorfor de lever slik. Som følge av dette mente han at fordommer ville forsvinne. Allports teori dreier seg altså om at løsningen på dette finnes i interaksjon, eller kontakt.

Allport skriver at det har blitt påstått at man alene gjennom å samle mennesker uten hensyn til etnisitet, hudfarge og religion kan ødelegge stereotyper. Så enkelt er det ikke, mener han. Noen sosiologer sier at når grupper med mennesker møtes, passerer de gjennom fire stadier av relasjoner, hvor det siste stadiet er en slags assimilering. Denne prosessen forekommer ofte, skriver han, men den er ingen universell lov, og den er heller ikke irreversibel (Allport, 1954, s. 261). Men hvorvidt kontakt fungerer for å minke fordommer, varierer ut ifra flere faktorer. Allport trekker frem en hel del variabler man bør studere, både separat og kombinert. Noen av disse mange variablene er for eksempel hvorvidt kontakten er frivillig eller ikke, hvor mange som er involvert, hvilken status de involverte har ovenfor hverandre, om det er snakk om konkurranse eller samarbeid, forskjellige personlighetstrekk ved personene som interagerer, og hvilket område kontakten finner sted på, som religion, politikk, frivillige organisasjoner og så videre. Listen av variabler er lang, og indikerer hvor kompleks utfordringen knyttet til fordommer er. Jeg vil ikke gå inn i alle, men jeg vil nevne fire viktige vilkår som knyttes til kontaktteorien, og som jeg mener er svært relevante for mine undersøkelser. Det første vilkåret er statuslikhet. Det andre vilkåret er det å jobbe sammen mot et felles mål. Å redusere fordommer gjennom kontakt krever aktiv, målorientert innsats. Det å sammen arbeide mot et felles mål, skaper solidaritet, og er en avgjørende del av kontaktteorien (Allport, 1954, s. 276). Et slikt type samarbeid er et vilkår som fremheves som enda viktigere enn statuslikhet. Det tredje vilkåret er samarbeid på tvers av grupper. Det fjerde vilkåret er støtte fra autoriteter, lov eller tradisjon. Med dette blir kontakt mellom grupper mer akseptert, og har større positive effekter. Støtte fra autoriteter etablerer normer for aksept (Pettigrew, 1998, s. 67). Allport (1954) oppsummerer vilkårene for kontaktteorien slik:

Prejudice (unless deeply rooted in the character structure of the individual) may be reduced by equal status contact between majority and minority groups in the pursuit of common goals. The effect is greatly enhanced if this contact is sanctioned by institutional supports (i.e., by law, custom or local atmosphere), and provided it is of a sort that leads to the perception of common interests and common humanity between members of the two groups. (s. 281)

I boken skriver han ikke eksplisitt om muslimer. Han trekker derimot frem jøder i flere tilfeller. Dette skyldes, slik jeg ser det, at verden så ganske annerledes ut på 50-tallet enn den gjør i dag. På begynnelsen og midten av 1900-tallet var det ikke kommet spesielt mange muslimske innvandrere til Vesten. Det var i stor grad jøder som religiøs gruppe som led under fordommer fra resten av samfunnet. Anti-semittisme daterer tilbake til lenge før Jesu fødsel, og er fortsatt en utfordring i dag. Allport skriver at det er nødvendig å vektlegge det faktum at det ligger religiøse faktorer i anti-semittisme, det handler ikke bare om etnisitet eller andre faktorer. Det religiøse aspektet ved disse fordømmene er umulig å komme bort fra (Allport, 1954, s. 249).

Det er ved flere anledninger blitt påpekt at muslimer i dag står i en liknende posisjon som den jødene stod i. Muslimer møter stigmatisering og fordommer, og mange setter likhetstegn mellom disse fordømmene og fordømmene jøder har møtt og møter. Begge grupper møter for eksempel fordommer som bunner i en seksualisering av mannen. Den jødiske mannen ble fremstilt feminin og forfengelig, og muslimske menn fremstilles som urealistisk maskulin (Døving, 2009, s. 143). Både jøden og muslimen assosieres med en ukontrollert seksualitet. En annen likhet er sammensvergelsesmyter, som var sentrale i antisemittisme. Helt fra 1700-tallet har ideer om at jødene jobbet for å oppnå verdensherredømme eksistert. I dag skrives bøker hvor muslimers tilstedeværelse i Europa knyttes opp mot et liknende ønske om overtakelse av kontinentet (Døving, 2009, s. 137). Selv om bakgrunnen for hvorfor jøder møtte, og møter, fordommer, er noe annerledes fra fordømmene muslimer møter, kan man uansett si med sikkerhet at muslimer i dag møter mange fordommer på grunnlag av deres religiøse tilhørighet. Hvis Allport hadde skrevet denne boken i dag hadde han etter min mening mest sannsynlig også tatt for seg fordommer mot muslimer.

Kontaktteorien er ikke begrenset til noen spesielt utpekte grupper mennesker, den er dessuten spesielt relevant for forholdet mellom en minoritetsgruppe og en majoritetsgruppe. Derfor er den fortsatt gjeldende og interessant å se på i relasjon til gruppen muslimske innvandrere,

fordommene de møter i dag, og ikke minst arbeidet med å motvirke slike hemmende fordommer. At fordommer kan være ødeleggende for integrering, er vanskelig å argumentere imot. Allport nevner forskjellige grader av negative konsekvenser, blant annet hatytringer, diskriminering og vold. At muslimer i ulik grad opplever slike negative konsekvenser, er helt klart, og at dette er en utfordring når det kommer til vellykket integrering er heller ikke en radikal påstand. Et av mange kjente eksempler er innvandrere som diskrimineres på jobbmarkedet. Flere integreringsstudier påstår at nettopp diskriminering er det største hinderet for integrering. Fokuset ligger her hovedsakelig på fordommer hos majoritetsbefolkningen og disse fordømmenes negative innflytelse på integrering (Nannestad, 2009, s. 304). Vellykket integrering forutsetter at ulike grupper interagerer med hverandre. Slik jeg ser det, kan kontaktteorien settes i sammenheng med både religionsdialog og integrering. Dette er i mine øyne noe som kan være interessant å ta med seg videre inn i forsøket på å svare på blant annet hvilken rolle trossamfunn spiller i integreringsspørsmålet.

Allports formulering mottar fortsatt støtte i en rekke situasjoner, samfunn og grupper. Noe forskning, som er utført i situasjoner som ikke innehar nøkkelforhold, avdekker negative effekter av kontakt. Slike funn støtter oppunder Allport. Noen forfattere ser disse resultatene som motstridende til Allports hypotese, men dette stammer fra en feilaktig oppfatning om at han mener at intergruppekontakt i seg selv automatisk gir bedre relasjoner mellom grupper. Dette stemmer ikke. De fleste studier rapporterer dessuten positive effekter ved kontakt, til og med i situasjoner der nøkkelforhold ikke er til stede (Pettigrew, 1998, s. 68). Et mulig eksempel på det sistnevnte er undersøkelsen om holdninger til innvandrere jeg tidligere trakk frem, hvor hele 77% svarte at innvandringen til Drammen enten gjorde byen mer attraktiv, eller at den ikke hadde noen betydning. Undersøkelsen blant drammensere viser at de fleste er positive til innvandrere, og at de fleste også synes integreringen i byen går godt. Det er umulig å si noe om enkeltpersonene som har svart, og hva som er bakgrunnen for deres personlige holdning til innvandrere. Allikevel kan man generelt se at folk i Drammen, en kommune med en av de høyeste andelene av innvandrere i Norge, er tydelig mer positive til innvandrere enn Norges befolkning generelt.

Det er vanskelig å bastant skulle påstå at dette ene og alene skyldes en større grad av kontakt med innvandrere. Samtidig passer resultatene fra undersøkelsene godt inn i Allports resonnement. Som følge av en større innvandrersandel interagerer den gjengse drammenser mest sannsynlig, gjennom ulike kontaktformer, mer med innvandrere enn hva mange andre

innbyggere i kommuner med lavere andel innvandrere gjør. Kanskje er det resultatene av denne kontakten som kommer til syne i undersøkelsen? Et annet eksempel på dette, er tendensen som kommer til syne i integreringsbarometeret for 2018, der folk fra Oslo er klart minst skeptiske til muslimer i forhold til nordmenn fra andre landsdeler. Svarene er delt inn i Oslo, Øst, Sør, Vest, Trøndelag og Nord. Oslo er som kjent den delen av landet der man har størst andel personer fra muslimske land, samt muslimske trossamfunn (Institutt for samfunnsforskning, 2018, s. 76-77).

2.2.5 Sosial kapital

Robert David Putnam er en amerikansk sosiolog og professor i statsvitenskap ved Harvard. Putnam er kjent for flere ulike teorier, og jeg vil trekke frem hans teorier omkring sosial kapital, bonding og bridging. Putnam var en av de som var med å utvikle begrepet sosial kapital. I artikkelen «Diversity and community in the twenty-first century» definerer han begrepet som «Social networks and the associated norms of reciprocity and trustworthiness» (Putnam, 2007, s. 137). Tankegangen bak begrepet er at man gjennom deltagelse i nettverk kan tilegne seg sosial kapital. Forskningsrådet skiver i en rapport om sosial kapital at tillit, sosiale normer, sosiale nettverk preget av gjensidighet og engasjement for felleskapets beste er ting som inngår i sosial kapital, og at dette fremmer samarbeid (Forskningsrådet, 2005). Dette gjelder både på individuelt nivå, på lokalsamfunns- eller organisasjonsnivå, og på nasjonalt nivå. I rapporten står det også at sosial kapital er viktig for integrering, og gjennom brobygging kan bidra til bedre integrering gjennom utdanningssystemet og gjennom den frivillige sektoren (Forskningsrådet, 2005).

Putnam skriver at sosiale nettverk er verdifulle for personene som tilhører disse nettverkene. De har også implikasjoner for andre. Sosial kapital kommer i mange former, og ulike nettverk har ulik effekt. Forskning tyder på at steder med høy sosial kapital er steder hvor barn vokser opp til å bli friskere og bedre utdannet, og folk lever generelt bedre liv. Putnam frem både kontaktteori og konfliktteori i sin artikkel. Kontaktteori, skriver han, hevder at mangfold tærer bort skillet mellom «in-group» og «out-group», og forbedrer out-group solidaritet, eller brobyggende sosial kapital, og dermed senker etnosentrisme (Putnam, 2007, s. 144). Konfliktteori hevder at mangfold styrker forskjellene mellom in-group og out-group, og styrker in-group solidaritet, eller sosial kapital gjennom «bonding», og dermed forsterker etnosentrisme, skriver Putnam. Tilhengere av konfliktteori mener at ulikhet og solidaritet har en negativ korrelasjon. En likhet mellom både kontakt- og konfliktteori påpeker han, er

nemlig at de deler en grunnleggende antagelse om at «in-group trust» og «out-group trust» har en negativ korrelasjon. Putnam utfordrer de som måtte mene nettopp dette. Han beskriver «bonding» (bånd) som båndene du har til mennesker som er lik deg, og «bridging» (bruer) som båndene du har til de som er ulike deg. Denne distinksjonen er viktig i sosial kapital. Ofte, skriver han, antar vi at bruer og bånd er motsatser, at hvis man har mye sosial kapital som bånd, har man mindre sosial kapital som bruer, og vise versa. Putnam mener at dette er galt. Høy «bonding» kan være kompatibelt med høy «bridging», og lav «bonding» med lav «bridging» (Putnam, 2007, s. 143). Han peker for eksempel på at hvite i USA som har mange ikke-hvite venner, også har mange hvite venner. Har man mange relasjoner innenfor sin egen gruppe, har man altså også ofte mange relasjoner til mennesker utenfor egen gruppe.

I artikkelen skiller Putnam mellom samfunn der man har et stort mangfold av etniske grupper, og samfunn der man ikke har et stort mangfold av etniske grupper. Der man finner flere ulike grupper, finner man også svekket tillit, skriver Putnam. Det er også blant annet lite sannsynlig at man vil jobbe på et kommunalt prosjekt eller delta i frivillig arbeid. Det finnes ifølge Putnam et mønster som viser at det er en negativ korrelasjon mellom mangfold og sosial kapital. Funnene hans viser ikke at mangfold fører til fiendtlighet mellom grupper, men at mennesker trekker seg tilbake fra det kollektive livet (Putnam, 2007, s. 149-150). Han skriver dog også at bonding kan være en opptakt til bridging. Det er ikke nødvendigvis negativt om en gruppe står samlet om sin sosiale kapital, for videre kan dette utnyttes for å hjelpe andre grupper i samfunnet (Putnam, 2007, s. 165). Putnam poengterer at det er viktig å jobbe mot det å skape bånd mellom grupper, i tillegg til å skape bånd innad i grupper.

2.2.6 Religionsdialog og diapraksis

Religionsdialog er en form for interaksjon mellom ulike grupper, og står i så måte i relasjon til kontaktteorien, som jeg også vil komme tilbake til senere. Når et tidligere nokså homogent land opplever en tilstrømming av nye innbyggere fra ulike kulturer og religioner, kan det oppstå konflikter og usikkerhet. Det oppstår også et behov for dialog. Som jeg tidligere har tatt opp, eksisterer det i aller høyeste grad en skepsis mot muslimske innvandrere blant deler av den norske befolkningen. Det er ikke bare det at de er innvandrere som genererer denne skepsisen, man kan tydelig se en tendens hvor nettopp det religiøse aspektet spiller en rolle i denne mistroen. Flere nordmenn mener at islams verdier er uforenelige med det de ser som

norske verdier (Institutt for samfunnsforskning, 2018, s. 64-65). Det er utvilsomt slik at selv om Norge i dag preges av sekularisering, forbindes ofte norske verdier med kristne verdier. Men er det slik at kristendommen og islam er så ulike som noen påstår? På tross av sine historiske og tekniske ulikheter, deler Bibelen og Koranen utvilsomt flere likhetstrekk, og det samme kan man til en viss grad også si om selve religionsutøvelsen. Religionsdialog mellom islam og kristendom er ikke noe fullstendig nytt i Norge. Ordet gjorde inntog i det norske vokabularet fra midten av 90-tallet. Dette tiåret vokste det nemlig frem en stadig mer omfattende samtale mellom trossamfunn. Islamsk Råd ble stiftet i 1993, som et positivt svar på en kirkelig invitasjon til å etablere kontakt mellom kristne og muslimske trossamfunn i Norge (Leirvik, 2014, s. 20). Det har eksistert en dialog mellom den nasjonale Kontaktgruppen for Mellomkirkelig Råd og Islamsk Råd, hvor det ved flere tilfeller har vært diskutert hvordan man skal møte konfronterende tendenser på begge sider, hvor religionene settes opp mot hverandre som konkurrenter eller fiender. Ved flere tilfeller har religionsdialog vært viktig når det har oppstått uro, for eksempel i forbindelse med karikaturstriden.

Dialogen mellom kristne og muslimer har endret seg gjennom årene. I 1992, da kontaktgruppen ble annonsert, møtte dette ønsket om dialog mellom kristne og muslimer skepsis blant konservative kristne. Disse var redde for at dette ville føre til en uheldig blanding av religioner (Leirvik, 2014, s. 22). Allikevel møtte det også positive reaksjoner fra mange kristne. Noen tenkte at dette kunne bli en verdikonservativ allianse mellom religionene. Slik denne kontaktgruppen har utviklet seg, ser man at det er en menneskerettslig tenkning har stått i sentrum, fremfor verdikonservative hjertesaker. Etterhvert som religionsdialogen har vokst i landet, har også kritiske holdninger kommet til syne, og det har oppstått skepsis til en slik dialog, spesielt blant islamkritiske og også blant mange sekulært innstilte (Leirvik, 2014, s. 23). Mange syntes etter karikaturstriden å mene at det var negativt om man skulle unngå et skarpt ordskifte om religion, for å unngå å såre religiøse følelser. Kritikken mot institusjonalisert religionsdialog bygger delvis på en tanke om at dialog er synonymt med konfliktskyhet, og også at dialog og samarbeid mellom religiøse ledere vil føre til en tilbakegang i sekulariseringen og større makt til religiøse institusjoner (Leirvik, 2014, s. 24).

Religionsdialog har en historie som strekker seg over mange tiår her i Norge. Den eksisterer på ulike plan, både gjennom forskjellige dialoggrupper, institusjonalisert samarbeid og samtale, og gjennom mer individuell kontakt. Flere retter et kritisk blikk mot den fortsatt

voksende religionsdialogen, og uttrykker skepsis mot et slikt samarbeid mellom religiøse ledere og institusjoner. Mange mener den har vært viktig for å skape en felles front og gjensidig samarbeid mellom mange av de religiøse i landet, både gjennom hverdagen, men og spesielt når det har vært snakk om hendelser som potensielt kunne ført til mye splittelse. Leirvik skriver at dialogen har vært en viktig motvekt mot en konfronterende identitetspolitikk hvor islam og kristendom sees som gjensidige fiender.

Jeg har gitt en svært kort gjennomgang av religionsdialogens utvikling i Norge for å gi en liten oversikt over hvordan denne utviklingen har vært, og hvorfor vi står der vi står idag. Men hvilke muligheter finnes egentlig i denne religionsdialogen? Hvis man skal finne ut hvilken rolle religion og trossamfunn spiller for integreringen, og om religion kan og bør brukes som et verktøy for integrering, er religionsdialog en viktig faktor? Har religionsdialog noen funksjon når det kommer til integrering? Anne Hege Grung skriver at organisert religionsdialog innebærer flere dilemmaer. Det er for eksempel slik at man risikerer å fremheve ulikheter på et vis som skaper avstand. Viktige sider ved menneskelivet som også kan være med på å bygge relasjoner, kan havne i bakgrunnen hvis man fokuserer på at man enten er «kristen» eller «muslim» (Grung, 2016, s. 53). Tidligere har man sett på, og fortsatt ser mange på islam som en religion som «ligger bak» kristendommen. Dette skyldes både et fokus på at islam oppstod på et senere tidspunkt enn kristendommen, og at man ofte snakker om islam som en religion som ikke har gjennomgått verken opplysningstiden eller reformasjonstiden. Disse forestillingene om at islam ligger etter, skaper et bilde av muslimer som underlegne, eksotiske og fjerne. Et ideal for kommunikasjon bør være å heller skape en samtidighet, altså at man skaper en felles tid hvor både kristne og muslimer sammen er tilstede og likeverdige.

Når man møtes som muslimer og kristne, i et lokalsamfunn, i foreldremøter, på jobben, gjennom frivillig arbeid eller fritidsinteresser, blir det vanskeligere å kategorisere på denne negative måten. Grung skriver at gjensidig forandring er et mulig kjennetegn på dialog. Denne forandringen beskriver hun som at menneskelige felleskap forandres, de går fra å være ujevne og uten gode muligheter til kommunikasjon, til å bli steder der man kan oppleve en samtidighet (Grung, 2016, s. 54). Hun trekker frem eksempler på dette, og nevner blant annet tiden etter terrorangrepene 22. juli som en tid der kristne og muslimer kom sammen, både spontant og planlagt. Disse møtene og felleskapet som oppstod, var uttrykk for en anerkjent relasjonell samtidighet (Grung, 2016, s. 56). Ved å komme sammen i slike vanskelige tider,

blir man bevisste på at man deler et felles «nå». Grung skriver at politiske og teologiske diskusjoner om «oss» og «dem» lett blir polariserte og preget av analyse. Religiøse forskjeller kan fort fremstå som et problem. Kristen tro og teologi kan benyttes for å skape og nøre opp under hat og diskriminering. Dialogteologi handler blant annet om å tilrettelegge for likeverdighet og samtidighet, som videre også kan bygge felleskap og vennskap. Hvis man evner å legge til rette for relasjonell samtidighet, fremstår både en selv og den andre som subjekter med både verdi og ansvar (Grung, 2016, s. 61).

Den danske teologen Lissi Rasmussen introduserte begrepet diapraksis allerede i 1988 (LWF, 2010, s. 88-89). Begrepet knyttes til tverreligiøst samarbeid, og Rasmussen beskriver diapraksis som en levende prosess. I motsetning til religionsdialogen, som hun beskriver som samtals dialog, handler diapraksis om samhandling. Her er det å gjøre noe sammen, en felles praksis, som er det essensielle. Ut fra diapraksis kan dialog oppstå (Rasmussen, 1997, s. 69). I et intervju i tidsskriftet «Politorbis» sier hun at dialog er nyttig, men at for å skape varige relasjoner, må man interagere og om mulig jobbe sammen utover teologiske studier alene (Sguaitamatt, 2011, s. 60). Diapraksis, sier hun, betyr å jobbe sammen, å ha felles erfaringer og et felles mål. Rasmussen peker på tre ting hun mener å ha sett springe ut av denne typen samarbeid. De som deltar, oppnår mål som for eksempel å hjelpe mennesker, bringe folk sammen, og å sette fingeren på utfordringer i samfunnet. Interaksjonen selv, uavhengig av hva som er målet med det man gjør, har også en effekt på de involverte. Man blir kjent med hverandre, og også deler ved andres religion. Minoriteter kan føle at de er en del av noe, at de har en rolle å fylle og er nyttige. I tillegg vil også effekten av diapraksis merkes i en bredere kontekst, for eksempel pasienter eller innsatte som mottar rådgivning og føler at deres behov blir tatt seriøst, sier hun (Sguaitamatt, 2011, s. 60-61).

På spørsmål om hvorfor diapraksis og religion bør henge sammen, svarer hun at selv om prinsippet diapraksis baserer seg på ikke trenger å være relatert til religion, og man absolutt bør jobbe på denne måten også i sekulære rammer, gir det mening å gjøre det med tanke på dagens politiske situasjon. Hun peker på hvordan religion er blitt gjort til en del av en konflikt, misbrukt politisk og ideologisk for å skape hat og vold. Men, sier hun, religion er ikke roten til disse konfliktene. Det handler om helt andre ting, religion blir bare en del av konflikter som i utgangspunktet er etniske eller politiske og handler om territorier og makt, eller, i land som Danmark, konflikter som springer ut av mangel på inkludering og om feiloppfatninger av andre, skapt av media og politikere (Sguaitamatt, 2011, s. 61). I en slik

situasjon kan religion være en motivasjon for å skape fred og å arbeide sammen. I det Rasmussen sier, ser jeg korrelasjoner til blant annet kontaktteorien. Både Allport og Rasmussen er opptatt av kontakt, samhandling og samarbeid som metoder for å knytte bånd og bli kjent på en positiv måte, og for å motvirke konflikter, feiloppfatninger og fordommer.

3. Metode

Masteroppgaven er et kvalitativt prosjekt med det kvalitative forskningsintervjuet som metode. Jeg har intervjuet tre muslimske innvandrere om deres personlige forhold til og opplevelse av religion, trossamfunn og integrering, som selvfølgelig er anonyme, og jeg har også intervjuet tre personer som gjennom sine yrker har jobbet og har mye erfaring med både religion, samarbeid mellom religiøse aktører, og integrering. Disse har alle samtykket til å ikke anonymiseres. De tre jeg har snakket med er dialogprest Ivar Flaten, integreringsdiakon Signe Myklebust, og imam Noor Ahmad Noor. Grunnen til at jeg ønsket å intervju disse seks menneskene, er for å få et innblikk i hvordan disse temaene og spørsmålene rundt dem, arter for folk i praksis, i dagliglivet. Én ting er statistikk og teorier om innvandring, integrering og religion, men for å også få et utvidet og dypere bilde av saken forstod jeg at jeg var nødt til å snakke med både muslimske innvandrere og religiøse ledere som jobber med både tro, dialog og integrering. Intervjuene varte i alt fra en til to timer. Alle aksepterte bruk av båndopptaker. Bruken av båndopptaker ble mottatt positivt, fordi alle så dette som en forsikring om at jeg fikk med meg akkurat hva som ble sagt uten at jeg skulle måtte stole på min egen hukommelse. Det ble på ingen måte hemmende, fordi båndopptakeren fort ble glemt så snart intervjuet ble satt i gang. Etter intervjuene var utført, transkriberte jeg dem i sin helhet. Det eneste jeg utelot var navn og identifiserende faktorer hos de anonyme deltagerne.

I den videre analysedelen, var jeg nødt til å gjøre en seleksjon av materialet. På tross av at jeg ønsket å ta hensyn til all informasjon, alle nyanser og aspekter ved intervjuene, var jeg nødt til å gjøre en utvelgelse av materiale, på en måte som belyser tematikken og spørsmålene mine. Samtidig tok jeg hensyn til helheten av intervjuene som ble gitt, og har så godt jeg kan sørget for å trekke ut det jeg har oppfattet som deres helhetlige erfaringer og tanker. Jeg deltok også på et seminar i regi av Fjell kirke, som observatør. Jeg ble tilbudt å delta på dette av integreringsdiakonen. Seminaret ble holdt i kirken, og var et seminar hvor ordfører i Drammen, formannskapet i Asker kommune, samt ledere fra kirker i Asker ble invitert. Dette seminaret ble, slik jeg ble fortalt, til etter et ønske fra Asker kommune, med ønske om å lære av Drammen og å bygge et tettere samarbeid. Jeg ønsket å observere dette seminaret med et ønske om å lære enda mer om integrerings- og inkluderingsarbeidet gjort av Fjell kirke, og for å observere erfaringsdeling og samspill mellom flere aktører i arbeidet med religion og integrering.

3.1 En kvalitativ undersøkelse

Spesielt to bøker har vært til god hjelp når jeg har jobbet med datainnsamling. «Det kvalitative forskningsintervju» av Brinkmann og Kvale har gitt meg mye kunnskap om hva et kvalitativt intervju faktisk er. Da jeg skrev min bacheloroppgave i religion og samfunn var det en teoretisk oppgave, og gjennom alle mine år på universitetet har jeg aldri utført noen som helst form for forskningsintervju. Alt mitt arbeid hittil har vært utelukkende teoretisk, og jeg var nokså nølende da jeg beveget meg ut i helt ukjent farvann. Jeg hadde svært begrenset kunnskap om hva slike intervjuer faktisk innebærer. I den sammenheng har boken vært et godt hjelpemiddel til å navigere seg gjennom de forskjellige typene forskningsintervjuer. I boken skriver Kvale og Brinkmann at «det kvalitative forskningsintervjuet søker å forstå verden sett fra intervjupersonenes side» (Brinkmann & Kvale, 2010, s. 21). Det var min tanke da jeg valgte en oppgave med kvalitative intervjuer. Kvale og Brinkmann skriver at kvalitative forskningsmetoder i dag gjør seg gjeldende i mange disipliner, og nevner blant annet psykologi, sosiologi og pedagogikk. Denne framveksten av de kvalitative metodens popularitetsøkning må sees i sammenheng med en mer kvalitativ orientering, hvor fenomener og prosesser må forstås før de kan forklares og beskrives før de kan teoretiseres (Brinkmann & Kvale, 2010, s. 31). Oppmerksomheten rettes mot de dagligdagse aspektene ved menneskers tenkning og handling, og blir en motsetning til teknifisert forskning om mennesker.

Dette var noe som resonerte med meg da jeg utviklet mine problemstillinger, og det slo meg at det kvalitative forskningsintervju var den nødvendige metoden å ta bruk, for å kunne forsøke å gi et mer helhetlig svar på de tingene jeg ønsket å undersøke. Thagaard skriver om forholdet mellom kvalitative og kvantitative metoder, og beskriver de kvalitative metoder som en søken etter å gå i dybden, mens kvantitative metoder som en vektlegging av utbredelse og antall. Kvantitative undersøkelser kan omfatte store utvalg, mens kvalitative studier kan gi mye informasjon om få enheter (Thagaard, 2010, s. 17). Ved å samle inn data på måten jeg har gjort, gjennom kvalitative intervjuer, er det altså slik at man kan forvente å få mer og mer dyptgående informasjon, men om et langt færre antall mennesker. Med mine egne undersøkelser etterstreber jeg nettopp dette, å hente ut mye informasjon om et fåtall mennesker. Med en slik datainnsamling kan man dog ikke forvente å få noen generell informasjon om en eller flere grupper. For å supplere min egen forskning har jeg også i en viss grad benyttet meg av mer kvantitativ forskning, statistikk og undersøkelser utført av andre.

Dette ønsket jeg å gjøre for å også forsøke å sette mine egne kvantitative undersøkelser i et større perspektiv, og for å oppnå en større validitet. På denne måten ønsker jeg å oppnå en nærmere forståelse, men også å søke en forståelse av denne informasjonen i et lys av mer generelle funn. Svakheter og styrker ved min måte å gjøre dette på, vil jeg komme tilbake til senere, når jeg diskuterer validiteten i datainnsamlingen.

Kvalitativ forskning sies gjerne å være induktiv. Dette betyr at teori utvikles fra data. Det motsatte av dette er en deduktiv tilnærming, der teori testes i forhold til datamateriale, noe som er vanlig i kvantitative metoder (Thagaard, 2010, s. 193-194). Kvalitativ forskning kan dog også ta utgangspunkt i hypoteser. Mellom induksjon og deduksjon står abduksjon, som fremhever det dialektiske forholdet mellom teori og data. Dataanalyse har en viktig plass når det kommer til utvikling av ideer, og den teoretiske forankringen gir perspektiver på hvordan man kan forstå dataene. En abduktiv tilnærming vil si at teorien blir utviklet gjennom systematisk analyse. Abduksjon knyttes også til at den teoretiske bakgrunnen gir perspektiver for fortolkningen av meningen i dataene, slik som i min oppgave (Thagaard, 2010, s. 194).

3.2 Rekruttering av informanter

Samtidig som jeg ventet på godkjenning fra NSD kontaktet jeg to av informantene. Det var dialogprest i Fjell kirke Ivar Flaten, og integreringsdiakon Signe Myklebust. Jeg kontaktet dem for å forsikre meg om at de ønsket å stille opp til intervju når godkjenningen var kommet gjennom, og jeg forhørte meg også om de hadde mulighet til å hjelpe meg med å finne noen av de andre informantene jeg senere skulle intervju. Jeg ga informasjon om hva intervjuene ville dreie seg om, og om personvern hensyn, og jeg spurte også om de selv kunne tenke seg å ikke være anonyme. Jeg fikk ganske fort positiv respons. Etter intervjuet med Signe Myklebust hadde vi en samtale om andre personer som kunne være aktuelle informanter. Hun nevnte flere hun mente kunne være aktuelle, og ga meg kontaktinformasjon til en som jeg oppfattet som interessant å snakke med. En annen av de aktuelle fikk jeg møte ansikt til ansikt dagen etter, etter et seminar jeg fikk lov til å delta på som observatør. Denne personen ønsket, etter en samtale om prosjektet og hva intervjuet ville innebære, å stille opp til et intervju. Imamen jeg har snakket med, fikk jeg kontakt med gjennom dialogprest Ivar Flaten. Han fortalte etter vårt intervju om to imamer han mente kunne være interessante å snakke med, og jeg tok kontakt med den av de som jeg anså som aller mest aktuell. Etter en stund fikk jeg

positiv respons fra ham. Den tredje av de anonyme informantene fikk jeg kontakt med gjennom min veileder og videre via en imam han kjente i Drammen. En siste informant jeg snakket med, ble funnet gjennom en annen kanal. Personen var en bekjent av min far, og vi gjorde et intervju, men etter konsultasjon med min veileder kom vi frem til at personen ikke passet inn i målgruppen for mine undersøkelser. Derfor har jeg ikke inkludert han i denne gruppen. Jeg skulle egentlig utføre et siste intervju med en muslimsk innvandrere, som jeg tror hadde vært svært interessant å ha med når jeg skal undersøke mine forskningsspørsmål. Dessverre ble dette siste intervjuet umulig å gjennomføre, som følge av de utfordringene som oppstod i forbindelse med covid-19-pandemien.

3.3 Datainnsamling

Det finnes ulike måter å utforme og utføre et forskningsintervju på. Jeg har valgt et semistrukturert intervju. Et semistrukturert intervju ligger nært opp til en dagligdags samtale, men har et formål (Brinkmann & Kvale, 2010, s. 47). At intervjuet er semistrukturert betyr at det verken er en åpen samtale eller en helt lukket samtale som likner et spørreskjema. For å utføre et semistrukturert intervju måtte jeg utarbeide en intervjuguide som fokuserte på utvalgte temaer, og inneholdt forslag til bestemte spørsmål. I min intervjuguide listet jeg opp forskjellige temaer jeg ønsket å komme inn på, og under disse temaene skrev jeg opp flere spørsmål jeg tenkte kunne være relevante å stille. Samtidig var jeg bevisst på at disse spørsmålene ikke nødvendigvis kom til å bli relevante i intervjuet, og at det kanskje ville variere hvilke temaer som fikk størst plass i de forskjellige intervjuene. Dette var fordi mennesker selvfølgelig er forskjellige, og jeg forstod at det kunne være ganske ulikt fra person til person hvilke temaer som var viktige og som opptok dem. Allikevel var det nødvendig å ha en slags struktur og å ha tegnet opp en viss retning intervjuet skulle ta på forhånd, slik at jeg kunne sikre at jeg fikk svar som kunne hjelpe meg til å finne ut av mine problemstillinger. Brinkmann og Kvale skriver at et kvalitativt intervju bør inneholde både faktaspørsmål og forskningsspørsmål. Dette forsøkte jeg å etterstrebe da jeg lagde intervjuguidene mine. Noen av spørsmålene jeg tok opp kunne ha enkle «ja» eller «nei» - svar, og gjerne utdypes videre med oppfølgingsspørsmål som dukket opp i selve intervjusituasjonen, ut ifra hva intervjuobjektet svarte. Andre spørsmål var mer direkte meningsspørsmål, og tok sikte på å undersøke hva personen mente om ulike aktuelle tematikker og spørsmål.

Som tidligere nevnt, gjorde jeg også en deltakende observasjon. Dette kom litt spontant, da jeg ble tilbudt å få være med på et seminar i regi av Fjell kirke. Jeg takket ja, uten særlig mye bakgrunnskunnskap om denne formen for innsamling av data. Jeg tenkte uansett at det ville være interessant å se hvordan noen av mine intervjuobjekter jobbet med disse temaene i praksis. Thagaard skriver at deltakende observasjon innebærer at «forskeren er til stede i de situasjonene hvor informantene oppholder seg, og systematisk iakttar hvorledes personene handler» (Thagaard, 2010, s. 65). For min del ble dette ene tilfellet av deltagende observasjon kun et supplement til mine hovedundersøkelser, og ikke det viktigste materialet jeg baserer mine analyser på. Jeg anså det allikevel som en interessant mulighet til å få et innblikk i og en større forståelse av hvordan samarbeid og erfaringsdeling foregikk, og også som en mulighet til å se hvordan mye av den informasjonen jeg fikk i mine intervjuer, ble fremstilt ovenfor andre med en annen rolle enn meg.

Thagaard skriver at viktige temaer knyttet til observasjon, er om observasjonen skal være åpen eller skjult, om forskeren aktivt skal delta eller kun observere, og også om og hvilken betydning dette nærværet har for informasjonen man får ut av observasjonen (Thagaard, 2010, s. 65). I mitt tilfelle var jeg ikke deltakende i seminaret på en slik måte at jeg ytret noe eller deltok i diskusjon. Jeg deltok kun med min tilstedeværelse. Observasjonen var ikke uttrykkelig åpen på den måten at noen presenterte meg foran alle de som var tilstede på seminaret, men før seminaret begynte ble det servert kaffe, og som et normalt og høflig menneske snakket jeg selvfølgelig med flere av de menneskene som var tilstede. Da jeg ble spurt om hvilken rolle jeg hadde, fortalte jeg at jeg var en student ved Universitetet i Oslo, at jeg skrev masteroppgave i religion og samfunn, og at jeg hadde fått tilbud om å overvære seminaret som en del av forskningen min. Dette mottok jeg kun positive reaksjoner på. Det finnes selvfølgelig en mulighet for at mitt nærvær hadde en betydning for hva som ble uttrykt, men personlig tror jeg ingen ble påvirket av eller tenkte videre over dette. Det var mange som deltok på seminaret, og det var ikke sensitiv informasjon som ble diskutert der. Seminaret hadde som formål å inspirere til samarbeid mellom kommuner og trossamfunn, og hovedsakelig fortalte ulike personer i kirken om det arbeidet de drev med til daglig.

3.4 Bearbeidelse av intervjuene

Det første jeg gjorde etter å ha utført intervjuene, var å begynne transkriberingen. Dette ble en løpende prosess. Intervjuene var spredd ut over noen måneder, alt etter hvor lang tid det tok å

få kontakt og når de aktuelle informantene hadde tid og mulighet. Jeg ønsket å transkribere intervjuene med selve opplevelsen friskt i minne, så jeg gjorde de fleste transkriberingene kort tid etter intervjuet. Selve transkriberingen var en tidkrevende prosess, og jeg valgte å skrive ned nøyaktig hva informantene hadde sagt. Brinkmann og Kvale skriver at spørsmålet «hva er en korrekt transkripsjon?» er umulig å besvare (Brinkmann & Kvale, 2010, s. 194). man må heller spørre seg hva som er en nyttig transkripsjon for akkurat den forskningen man skal gjennomføre. Jeg valgte i tillegg til å skrive ned akkurat hva som ble sagt, å legge inn pauser, markere ord som det ble lagt ekstra vekt på, og legge til notater om et bestemt tonefall dersom det var noe som skilte seg spesielt ut, for å få en bedre oversikt over hva informantene vektla da de snakket. Det eneste jeg utelot i det nedskrevne materialet, var identifiserende informasjon som navn, alder og opprinnelsesland når det gjaldt den anonyme gruppen, dette for å hele tiden sørge for at personene hele tiden var så godt anonymisert som overhodet mulig. Når jeg videre har sitert intervjuobjektene, har jeg gjengitt så godt som ordrett hva de har sagt. Det eneste jeg har utelatt, er dialekt, gjentakelser av et ord, og ved svært få anledninger, små grammatiske feil. Dette for å tydeligere få fram hva personene mente. For å videre få en god oversikt over det innsamlede materialet etter selve transkriberingen, har jeg gjort en kombinert temasentrert og personsentrert tilnærming. Grunnen til dette, var at jeg ønsket en helhetlig forståelse. Thagaard poengterer at det er viktig å kombinere disse to analytiske tilnærmingene, for å ivareta en god helhetsforståelse (Thagaard, 2010, s. 184).

Den temasentrerte tilnærmingen bestod av å kategorisere det informantene sa i ulike grupper, basert på underkategoriene i mitt teori-kapittel. En slik tematisk fremgangsmåte ga meg mulighet til å oppdage mønstre i datamaterialet. Det ga meg mulighet til å se hvordan det de ulike informantene fortalte, relaterte til de ulike temaene jeg gjennomgikk i den teoretiske delen av oppgaven. På denne måten kunne jeg se hvordan det jeg ble fortalt kunne tolkes i lys av teorien. Jeg oppdaget også at det ofte var slik at det jeg ble fortalt, relaterte til flere av temaene samtidig. Denne temasentrerte tilnærmingen har vært fruktbar for å analysere materialet, men samtidig løsrives også de forskjellige temaene fra sin opprinnelige sammenheng, slik Thagaard beskriver (Thagaard, 2010, s. 184). Når teksten løsrives fra helheten den i utgangspunktet var en del av, kan informantens selvforståelse ende opp med å ikke komme fram i analysen (Thagaard, 2010, s. 187). Temaene er definert av meg, og preget av mine perspektiv, og med en temasentrert tilnærming kan sammenligningene mellom informantene kan ende opp som fokus, ikke den enkelte informant. En utfordring jeg også merket ved å dele opp i temaer, var at materialet ble avgrenset, men egentlig fløt mange av

svarene over i ulike temaer og kategorier, i forskjellig grad. Av denne grunn måtte jeg også supplere med en personsentrert tilnærming, der individene og deres selvforståelse er i sentrum. Jeg ble nødt til å variere mellom disse metodene gjennom arbeidet med analysen. For å bidra til at de forskjellige personene fikk en plass i analysen, og ikke bare de ulike temaene, syntes jeg også det var viktig å gjøre en så grundig presentasjon av informantene som mulig, uten at det gikk ut over anonymitet.

3.5 Etiske overveielser

I prosjektet mitt har det hele tiden vært nødvendig og viktig å ta hensyn til etiske retningslinjer. Siden dette er studier hvor jeg behandler personopplysninger, har det avgjørende å hele tiden være bevisst på konfidensialitet og tilstrekkelig anonymisering av de informantene som ble lovet nødvendig anonymitet. Behandlingen av personopplysninger innebærer også «fritt informert samtykke». Et informert samtykke er utgangspunktet for alle forskningsprosjekt. At samtykket er informert, betyr at informanten orienteres tilstrekkelig om hva deltagelse innebærer. At samtykket er fritt, betyr at det er avgitt uten ytre press (Thagaard, 2010, s. 26). For detaljert informasjon kan føre til at informantenes adferd påvirkes, noe som det hele tiden er viktig å være bevisst på. Det er også en utfordring å skulle gi tilstrekkelig med informasjon om prosjektet på et tidlig stadium. Kvalitative studier preges unektelig av en fleksibilitet, og det er sjelden mulig å vite nøyaktig hva man vil tolke ut av materialet (Thagaard, 2010, s. 26). Jeg har så godt jeg kan informert om prosjektets tematikk og problemstillinger, både i forkant av intervjuet med informasjonsskriv, og under selve intervjuet. Samtidig har jeg gjort mitt ytterste for å ikke opptre ledende, men heller spørrende og utforskende. Jeg har dessuten hatt en dialog med informantene i forkant av intervjuet hvor jeg har tatt opp utfordringer knyttet til akkurat dette, og gjort dem klar over nettopp denne utfordringen med slike studier. Jeg har også, i alle tilfeller, vært tydelig på at alle når som helst og uten å måtte spesifisere hvorfor, kunne trekke seg fra prosjektet, og at de, så lenge de kan identifiseres, har rett til å se hvilken informasjon jeg har lagret om dem. Alle har hatt tilgang på min kontaktinformasjon, og jeg har forsikret om at det ikke er noe problem å kontakte meg med spørsmål knyttet til intervjuet og bearbeidelsen av materialet.

Selv om en av de anonyme informantene i intervjuet sa at han ikke trengte å være anonym, måtte jeg i det tilfellet spesifisere at dette allikevel var en nødvendighet for å ivareta kravet om konfidensialitet. Alt materiale som dreier seg om de tre anonyme informantene, er

anonymisert. Brinkmann og Kvale skriver at det i følsomme tilfeller kan være best å allerede i transkriberingsprosessen skjule intervjupersoners identitet, så vel som gjenkjennbare hendelser og tredjepersoner som nevnes i intervjuene (Brinkmann & Kvale, 2010, s.195). For å være sikker på at jeg har ivaretatt konfidensialitet godt nok, valgte jeg som tidligere nevnt å gjøre dette. Jeg har utelatt informasjon som navn på intervjuobjekt og andre personer som nevnes, samt ting som eksakt opprinnelsesland og eksakt alder, både fra transkriberingene og fra materialet som presenteres i selve oppgaven. Jeg har også utelatt annen informasjon jeg anser som sensitiv, selv om dette kanskje i visse tilfeller kan ha gått utover oppgaven. Jeg har for eksempel latt være å nevne informasjon om hvordan og hvorfor personene er innvandret til Norge, altså for eksempel hvorvidt det er snakk om flyktninger, familieinnvandring, arbeidsinnvandring og liknende. I min fortolkning av materialet har jeg tatt hensyn til bakgrunnsinformasjon jeg innehar om informantene, men jeg har altså utelatt å eksplisitt oppgi hva slags type innvandring det i hvert enkelt tilfelle er snakk om. Dette har også vært for å ivareta konfidensialitet og anonymitet så godt som overhodet mulig. Det er også annen bakgrunnsinformasjon som jeg, selv om den muligens kan være interessant for analysen, har valgt å utelate av personvern hensyn. Jeg har behandlet materialet i tråd med Norges samfunnsvitenskapelige datatjeneste, NSD, og deres vilkår for godkjenning av prosjektet. Det betyr at opptak og notater fra intervjuer hele tiden har blitt oppbevart på et sikkert sted, hvor andre uvedkommende ikke har hatt tilgang til materialet. Det betyr også at jeg har innhentet skriftlig samtykke fra hver av personene, både fra de som er anonymisert, og fra de som ikke er anonymisert. Fra de identifiserbare personene har jeg innhentet både muntlig og skriftlig samtykke på at de kan identifiseres i materialet og i oppgaven.

3.6 Validitet og reabilitet

Begrepene validitet og reabilitet var opprinnelig knyttet til kvantitativ forskning. Innenfor kvalitative studier har disse begrepene en annen betydning. Thagaard skriver at begrepet reabilitet knyttes til spørsmålet om forskningens pålitelighet, og validitet til spørsmålet om forskningens gyldighet (Thagaard, 2010, s. 22). I vanlige ordbøker defineres validitet som en uttalelser sannhet, riktighet og styrke. I samfunnsvitenskapene dreier validitet seg om hvorvidt en metode faktisk er egnet til å undersøke det den skal undersøke (Brinkmann & Kvale, 2010, s. 250). I hvilken grad undersøker en metode det den er ment å undersøke? Å bekrefte et kvalitativt studie kan være utfordrende. En vanlig innvending mot en slik datainnsamling av den typen jeg har gjort, er at det er for få intervjupersoner, og at resultatene

derfor ikke kan generaliseres (Brinkmann & Kvale, 2010, s. 265). Brinkmann og Kvale skriver dog også at dersom man alltid krever at man skal produsere kunnskap som kan generaliseres, kan det innebære en antagelse om at slik vitenskapelig kunnskap er nødt til å være universell og gyldig til alle tider og alle steder (Brinkmann & Kvale, 2010, s. 265). Slik jeg ser det, trenger det ikke være slik for at forskning skal være givende og troverdig. Det er ikke sikkert all min analyse vil være overførbar til en større gruppe og at alt kan generaliseres. Slik jeg tidligere nevnte har jeg også trukket frem noe mer kvalitativ forskning gjort av andre, blant annet en spørreundersøkelse utført blant drammensere, og undersøkelser av Statistisk Sentralbyrå. For å til en viss grad bekrefte og styrke troverdigheten i mine funn, kan man sette det opp mot resultater fra denne typen undersøkelser.

4. Analyse

For å kunne svare på hvilken rolle religion spiller for integrering, både personlig og spesielt gjennom trossamfunn, er det avgjørende å utføre en analyse hvor jeg går i dybden av hva mine informanter har svart og tatt opp når jeg har snakket med dem.

I den forbindelse ønsker jeg å ta opp følgende spørsmål: Hvilken rolle spiller religion og religiøse trossamfunn i integreringsspørsmålet? Er disse hindringer for integrering, eller kan religion, trossamfunn og religionsdialog bidra til en bedre integrering? Hvilken rolle spilte religionen og religiøse trossamfunn for de muslimske innvandrerne når de selv var nyankomne i Norge og i Drammen? Hvordan svarte de på ulike spørsmål knyttet til hverdagsliv og religion, og hva kan man tolke ut fra dette? Hvordan ser de religiøse autoritetspersonene på sammenhengen mellom religion og integrering, og hvordan jobber de med dette i det daglige? Kan vi finne igjen noe av dette i hva den andre gruppen fortalte?

I dette kapittelet har jeg valgt å gjøre en tematisk inndeling når jeg legger frem mitt materiale og knytter det opp mot tidligere presentert teori. Jeg vil først presentere informantene, og videre vil jeg analysere funnene fra de forskjellige intervjuene, knyttet til ulike temaer.

Da jeg utførte min analyse, og skulle dele opp datamaterialet i kategorier og temaer, slo det meg hvor mye av materialet som ikke kunne relateres til ett enkelt tema alene. Svarene fremstår ikke like givende eller tydelige om de står alene og uten kontekst. Det var tydelig for meg at helheten er avgjørende, både med tanke på hver enkelt persons historie, og også for å se materialet i en større sammenheng. Temaene står ikke alene og upåvirket fra hverandre, men relaterer til hverandre i varierende grad. Allikevel vil jeg forsøke å dele det opp på en hensiktsmessig måte, for å kunne gi en mer strukturert oversikt over funnene. Det vil også variere hvor mye de ulike informantene trekkes frem i hvert tema, fordi det er varierer i hvilken grad deres svar er relevante for de forskjellige temaene.

4.1 Portrett av informantene

Sammenlagt har jeg intervjuet seks personer som har gitt meg svar jeg skal bruke i denne analysen. Den første gruppen av informanter bestod av tre personer, muslimske innvandrere som har tilknytning til Drammen. Disse informantene var forholdsvis ulike mennesker. De tilhørte alle etniske grupper som i stor grad er representert i innvandrerbefolkningen i Drammen. To av dem var menn, og en av dem var kvinne. En av informantene var ung

voksen, og to av de var voksne med barn. Felles for dem var de alle, i forskjellig grad og på ulike vis, troende og praktiserende muslimer. Ingen av dem var født i Norge. Dette var fordi det var nettopp muslimske innvandrere jeg ønsket å undersøke. Alle kom til Norge i voksen alder, men alle var også ganske unge da de kom til landet. Alle tre kom hit alene, og til Drammen enten med en gang eller etter kort tid. En av informantene, den yngste, var relativt ny i landet. De to andre hadde levd i Norge i over ti år, og hadde stiftet familie og etablert seg med jobb og venner. Ingen av informantene føler seg spesielt norske. De uttrykte alle at deres identitet er knyttet til både hjemland, kultur og religion.

Den første informanten, som jeg i denne oppgaven har gitt pseudonymet «Yosef», er en ung muslim. Han kom til Drammen for bare noen få år siden. Han har vært troende siden han var liten. Den andre informanten, «Daria», er en voksen kvinne som kom til Norge tidlig på 2000-tallet. Hun er også vokst opp med islam, er troende, og hun har ektemann og to barn. Ektemannen er ikke spesielt troende. Hun har en utdanning fra hjemlandet sitt, og bor og arbeider i Drammen. Den siste informanten, «Georg», er en mann i 40-årene. Han har bodd Drammensområdet i Norge med sin kone i mange år. Han har barn og jobb, er troende, og har også hatt en oppvekst preget av religion. Alle informantene kommer fra europeiske land.

Den andre gruppen av informanter var tre personer med lang erfaring fra arbeid i trossamfunn og med inkluderings- og integreringsarbeid i Drammen. Den første av disse, Signe Myklebust, er en kvinne tidlig i 40-årene. Fra og med august 2019 har hun hatt stillingen som integreringsdiakon i Fjell kirke i Drammen. Hun har tidligere jobbet som diakon i Fjell kirke.

Den andre i denne gruppen er dialogprest Ivar Flaten, en mann i 60-årene. Han har jobbet i Fjell kirke siden han ble ordinert der i 2006, og er også leder for Kirkelig Dialogsenter Drammen. Ivar Flaten har i løpet av årene blitt et kjent navn i Drammen, på grunn av sitt arbeid med dialog, inkludering og integrering. Den siste personen av disse tre, er imam Noor Ahmad Noor. Noor kommer opprinnelig fra Pakistan, og kom til Norge i 2005. Han har tidligere bodd og arbeidet i Oslo, men flyttet til Drammen i 2009. Gjennom flere år har han ledet menigheten i en moské i byen, og han har også samarbeidet med Ivar Flaten og Fjell kirke.

4.2 Religion og identitet

Selv om alle de tre anonyme personene anså seg som religiøse, hadde de forskjellige måter å

utøve sin religion på. De kunne alle fortelle om en oppvekst preget av religion. Dette fremstod som noe de var takknemlige for. De hadde allikevel et ulikt forhold til religion. Daria var den jeg opplevde hadde det mest liberale forholdet til religion. Hun var ikke så opptatt av å utføre bønner etter alle regler, og slik jeg tolket det, følte hun ikke at det var noen plikt å gå i moskeen. Hun uttalte blant annet at man ikke trenger å gå i moskeen for å være religiøs. Hun fortalte også at hun tidligere har sendt et av barna sine i moskeen for opplæring, men at hun ikke maste om dette hvis barnet ikke ønsket. Yosef var opptatt av sin identitet som muslim, men det er kirken han er aller mest aktiv i, selv om han også ofte deltar i fredagsbønn i en moské i Drammen. For Georg var også det å være muslim en viktig del av hans identitet, men det var også yrket hans, hobbyene hans og etnisiteten hans. Han uttalte flere ganger at han var stolt av å være muslim.

Hvilken rolle spiller så den religiøse identiteten når det kommer til det å bli innlemmet i samfunnet? I teorikapittelet omtalte jeg hvordan religiøse felleskap ofte blir en arena for å opprettholde kulturelle tradisjoner fra opprinnelsesland, og hvordan dette i Vest-Europa ofte sees som problematisk i forbindelse med å integreres (Døving, 2010, 5). I Georgs tilfelle kommer det etter min mening tydelig frem at moskeen ikke bare er en arena for å utøve religion, men vel så mye en arena for å holde fast på egen kultur og etnisitet. De fleste moskeer i Norge er etnisk basert, hvor flesteparten som samles har samme språk og kultur, og har opprinnelse fra samme land.

Som tidligere nevnt, sosialiserer medlemmene av trossamfunnet sammen også utover religiøse ritualer. De møtes for eksempel ofte for å se på fotball fra hjemlandet, eller for å se andre storkamper der spillere med samme nasjonalitet som dem spiller. De snakker sammen på sitt eget språk, noe jeg fikk oppleve da jeg selv var til stede for å gjøre intervjuet. Sammen dyrker de først og fremst islam, men de kommer også sammen og spiser mat fra hjemlandet og snakke om ting som kanskje ikke en etnisk nordmann ville hatt noe forhold til. Georg er allikevel veldig opptatt av at hvis man skal bo i Norge, bør man også delta i det norske samfunnet.

Kommer du hit, og skal bo og etablere deg her, så må du følge de norske reglene. Du kan ta med deg religion og du kan ta med deg kultur, men ute i samfunnet må du uansett følge lovene og normene. Det er nøkkelen altså.

Georg fremstår som en person som balanserer egen religion og kultur godt med det å også

delta i majoritetssamfunnet. Selv om han veldig gjerne tar vare på sin opprinnelige kulturelle arv, er han også opptatt av å følge norske lover og normer. Han uttalte også at selv om han selv ikke anser seg som norsk, tenker han at barna hans er norske, og han mener også at han selv er godt integrert.

Jeg føler meg ikke så norsk, men barna mine blir mer norske. Hadde jeg vokst opp her hadde det kanskje vært noe annet. Men integrert er jeg, bare ikke assimilert. Man kan jo være godt integrert selv om man ikke er norsk.

Hirschman skriver at deltagelse gjennom religion kan fylle et tomrom mange føler på som nyankomne i et fremmed land (Hirschman, 2004, 1228). Da jeg spurte Georg om religion og det religiøse felleskapet spilte noen rolle for ham som ny i Norge, svarer han som tidligere nevnt at felleskapet han opplevde i moskeen hadde mye å si for hvordan han trivdes, særlig den første tiden i Norge. Det sosiale var viktig, men han fortalte også at trossamfunnet kan ha sosiale og økonomiske fordeler som Hirschman nevner (Hirschman, 2004, 1224).

Når du kjenner folk, så får du hjelp, ikke sant. Hvis du må søke om noe fra staten eller kommunen for eksempel, eller hvis det er noe du ikke forstår, så får du hjelp av de som har vært her lenger (...) De hjalp meg. Du får høre erfaringer fra andre, hva de har opplevd og hva de har gjort feil. Det er positivt å møte andre som har vært der du er. De kan fortelle deg hva nordmenn ikke liker, for eksempel. I hjemlandet, hvis man er ute med venner, så spanderer man drikke på alle. Her i Norge gjør man ikke det. Det er vanskelig å vite slike ting, sånne sosiale koder.

Disse utsagnene demonstrerer godt hvordan trossamfunn kan tilby måter å skape relasjoner på, også utenfor selve det religiøse felleskapet. Som Hirschman poengterer, har innvandrere som Georg faktisk oppnådd informasjon som kan være positive for å innlemmes i samfunnet. I Georgs tilfelle dreier det seg for eksempel å forstå sosiale koder, eller å forstå hvordan man søker om hjelp man gjennom staten har rett på. Informasjon som dette kan være verdifullt, og for Georgs del er det ikke sikkert han hadde fått tilgang på denne typen informasjon like raskt og enkelt dersom det ikke var for de andre i trossamfunnet som hjalp han med egne erfaringer og kunnskap. Han er opptatt av hvordan det hjalp ham mye å ha tilgang på denne typen informasjon fra noen han stolte på og som forstod ham, og han sa også at han ser at mange andre har dratt nytte av slik informasjonsutveksling. For Georg har altså trossamfunnet vært

en positiv måte å føle seg mer komfortabel i et nytt land på, gjennom sosialisering og gjennom å kunne fortsette å bry seg om egen religion og kultur. I tillegg til det spirituelle aspektet, har det også vært positivt med tanke på praktiske og sosiale utfordringer. Samtidig sa han også at jobb og hobbyer også etterhvert har vært viktig for at han har funnet sin plass i det norske samfunnet. Han sa blant annet «Du må prate med folk, uansett om du er muslim og uansett om de er muslim, eller hva de er. Du må ut og snakke med alle slags folk». Dette nevner også imamen som jeg snakket med. Han sa:

Hvis en innvandrer kommer til en moské, vil han bli integrert med muslimer. Han er kanskje alene, og så kommer han til en moské, og blir kjent med mange. Moskeen er en god begynnelse. Men dette er bare en begynnelse for de som kommer hit. Man må ikke bare sitte i moskeen heller, man må også komme seg ut i resten av samfunnet.

Fellesskapet i moskeen kan altså kanskje være en god begynnelse for religiøse innvandrere som kommer til Norge, slik det eksempelvis var for Georg. Det kommer tydelig fram av vår samtale at det betydde mye for ham da han kom til Norge, og at det som Hirschman nevner var en god måte for ham å få viktig informasjon på. Samtidig, slik man kan tolke av både Georg og Noor sine uttalelser, tenker de ikke at moskeen bør være det eneste stedet man møter mennesker dersom man skal bli godt integrert.

Selv om Georg har et stort nettverk i Norge og for det meste føler seg velkommen her, har han også opplevd negative reaksjoner knyttet til hans identitet som muslim. Han fortalte at han synes det er slitsomt når han må forsvare sin religion i forbindelse med for eksempel terror begått av mennesker tilknyttet islam.

Jeg er stolt av å være muslim, men det kan bli tøft når det skjer noe, som terror, og du må ta avstand. Det kan bli litt masete. Jeg sier jo at det der ikke har noe med religion å gjøre i det hele tatt. Jeg leser jo kommentarer også, på nettet. Noen av de er ganske saftige... jeg pleier ikke å lese hver enkelt kommentar, men det er mye (...) Også er det det med svinekjøtt da, det er alltid, hvorfor spiser du ikke svinekjøtt? Folk er veldig opptatt av det der.

Det han deler, sier noe om virkeligheten bak tallene fra integreringsbarometeret, der det fremkommer at en stor andel nordmenn er skeptiske til islam (Integreringsbarometeret 2018, s. 72-73), og tyder på at han har opplevd holdninger om at muslimer er noe «annet», slik som blant annet Casanova nevner. Holdningene han har møtt underbygger også Alba og Foners artikkel der de beskriver diskrimineringen og fordommene muslimer møter i Europa på grunnlag av deres religion og kultur (Alba & Foner, 2008, s. 370). Når man opplever stigmatisering knyttet til en religiøs identitet, kan dette ifølge rapporten for IMDi svekke den opplevde integreringen (Proba, 2019, s. 60). Georg fortalte at han irriterer seg over slike kommentarer, og gir inntrykk av at det gjør at han føler en slags avstand til mennesker dersom de ytrer diskriminerende holdninger mot muslimske innvandrere, noe som kanskje ikke er så rart. Samtidig sa Georg også at det ikke ødelegger noe for ham i dagliglivet, da han er sikker på sin egen identitet og tro, og har et godt nettverk.

Han har også for det meste positive opplevelser med nordmenn og ikke-muslimer. Han sa at han ofte tar vakter når det er jul, slik at de andre skal få feiret. Som takk pleier kollegaer å komme med kalkun og annen mat. «Det syns jeg er veldig snilt gjort», sa han. Slike positive interaksjoner mellom en minoritet som Georg, og majoriteten, hans kollegaer som feirer jul, kan gjøre at de som tilhører minoriteten føler seg mer velkomne. I Georgs tilfelle kan det virke som slike interaksjoner er med på å motvirke negativ respons han noen ganger møter som muslim, og igjen kan være med på å forsterke det å være en likeverdig og viktig del av samfunnet. Han sa også at når muslimer får støtte fra deler majoritetsbefolkningen, som for eksempel i forbindelse med terroraksjoner utført mot muslimer, gjør det at de negative holdningene han noen ganger møter, plager ham mindre. Han fortalte blant annet om en opplevelse der han fikk støtte av en nordmann i forbindelse med negative kommentarer om muslimer, og beskriver hvordan dette gledet ham og ga ham bedre selvfølelse. De positive interaksjonene blir en slags motgift mot negative holdninger. Dette vil jeg også komme nærmere tilbake til i neste delkapittel.

For Yosefs del er ikke trossamfunnet noe han bruker for å opprettholde egen tro og kultur. Han deltar ikke i moskeen i Drammen hvor de fleste andre muslimer fra hans land deltar. Han uttalte at hans hjemland og kulturelle arv betyr mye for ham, men han følte ikke en tilhørighet i den moskeen, fordi han tilhører en annen gren av islam. I hans tilfelle er det nok å oppsøke en annen moské for å vedlikeholde sin religion, og være aktiv i Fjell kirke. Det kan virke som kirken i hans tilfelle har hatt en funksjon liknende moskeen funksjon for Georg. Selv om hans

deltagelse i kirken ikke er med på å forsterke hans kulturelle eller religiøse identitet på samme måte, har kirken vært den trygge havnen for Yosef sånn som moskeen har vært for Georg. Yosef føler seg, i likhet med Georg, heller ikke spesielt norsk.

Jeg føler meg ikke spesielt norsk. Trenger jeg å føle meg norsk? Jeg har ikke som mål å føle meg norsk. Det er jo ganske abstrakt. Hva er det egentlig å være norsk? For meg er ikke akkurat det så viktig, egentlig. Det som er viktig, er å delta og bidra i samfunnet, og snakke språket.

Yosef uttalte også at han er stolt av sin egen bakgrunn. Samtidig ser han ikke dette som noen motsetning til det å være godt integrert. Han føler seg altså heller ikke norsk, selv om han ikke dyrker egen etnisitet og kultur på samme måte som Georg. Yosef har heller ikke noe behov for å føle seg norsk, på tross av at mesteparten av hans interaksjoner er med nordmenn i Den norske kirke. Dette kan tyde på at det ikke nødvendigvis må være en korrelasjon mellom deltagelse i religiøse trossamfunn og kulturelle felleskap, og det å ikke føle seg norsk. Det er også interessant å notere seg at verken Yosef eller Georg ser det å ikke føle seg norsk som noe som ligger i konflikt med det å være godt integrert.

For Daria er religionen en viktig del av identiteten hennes, men hun er ikke like mye i moskeen som Georg. Hun har tidligere hjulpet til med frivillig arbeid i trossamfunnet hun er en del av, og hun har deltatt på arrangementer, men hun føler ikke at det er så viktig å komme på hver fredagsbønn. Hun er mer opptatt av sitt eget personlige forhold til Gud, men hun fortalte også at hun ikke er like aktiv i moskeen nå fordi hun rett og slett ikke har tid, ikke fordi hun ikke har lyst.

Man blir en del av et felleskap, og man blir inkludert. Det er positivt. Men det tok også mye av fritiden min, og etterhvert kom det litt i krasj. Jeg har jo studert, jobbet, og vært styremedlem i en klubb hvor barna mine trener, så det ble litt mye (...) Religion er noe du har med deg i sjelen din. Du trenger ikke oppsøke en moské eller en imam, det er noe du har med deg. Du må ikke dra til moskeen for å være religiøs.

Hun fortalte allikevel at hun har flere muslimske venner som jobber som frivillige i kirken, blant annet for å lære seg språket, noe hun uttalte at hun oppfatter som svært positivt. Hun fortalte også at den personlige troen og spiritualiteten har vært til stor hjelp for henne, blant

annet da hun var ny i Norge. Den personlige religiøsiteten fremstår som svært viktig for Daria, og hun satt pris på felleskapet i moskeen, men moskeen fremstår ikke som en veldig viktig grunn til at hun nå snakker språket godt, har jobb og er aktiv i samfunnet ellers. Av samtalen vår fremkommer heller andre ting, spesielt jobb og et sosialt liv, som avgjørende for at Daria er innlemmet i det norske samfunnet. Daria har også et liberalt forhold til religion og til mennesker med et annet syn på livet enn henne.

Jeg er ikke sånn at jeg følger alle reglene strengt, og går i moskeen hver uke, men jeg er absolutt muslim og personlig religiøs. Religionen er viktig for meg. Jeg er glad i alle mennesker, alle er like mye verdt. Litt humanistisk, kan man si. Jeg tror det er en gud, men det er forskjellige veier til han, og forskjellige tolkninger. Så jeg tenker at alle religionene har en tolkning av den guden. Ingen vet hvem han er eller hvordan han ser ut, vi kan bare forestille oss.

Daria er altså personlig religiøs og stolt muslim, selv om hun ikke tilbringer mye tid i moskeen. Hun ser islam som en åpen religion, og hun er tolerant ovenfor mennesker som har et annet syn på religion og gud. For henne er det viktig at alle mennesker er like mye verdt, uansett livssyn. Hennes muslimske identitet og måte å forstå religion på, kan være en av grunnene til at hun har venner fra ulike livssyn og omgås både majoritetsbefolkningen og andre uten problemer. Hun er ikke skeptisk eller negativ til mennesker som ikke er akkurat som henne, og derfor kan det også tenkes at hennes religiøse identitet ikke har vært noen hindring for at hun har blitt integrert.

Som Døving skriver, fremstilles muslimer ofte som en gruppe (Døving, 2009, s. 110). Av de ulike forholdene Georg, Yosef og Daria har til sin muslimske identitet, kan vi se at hun har rett i at dette er en gal framstilling. De forholder seg alle til egen tro og religiøse trossamfunn på ulike måter, og noe som har vært viktig for en av dem, kan ha hatt lite å si for en annen. De deler alle samme religion og leser den samme boken, men de er allikevel ulike, individuelle mennesker med ulike behov og ressurser. Dette er viktig å være bevisst på i en integreringsdebatt som ofte kan være generalisert og unyansert.

Imamen Noor var i vår samtale opptatt av det å bruke medlemmene av moskeens identitet som muslimer som et verktøy for å oppfordre til integrering.

Religion er en viktig del av identiteten til folk. De som kommer tenker forskjellig, men når noen kommer til oss, er det viktigste Koranen, og tradisjonen til profeten. Jeg bruker religionen for å integrere. Jeg gir eksempler fra Koranen og profeten til dem, og viser at profeten er åpen. Jeg forklarer at når vi snakker om folk, snakker vi om hele menneskeheten, ikke bare om muslimer. Jeg forteller at alle skapninger er i guds familie. Jeg sier at vi må ha respekt for alle hvis vi skal ha respekt for gud. Vi knytter god tro med god oppførsel.

Han fortalte videre om hvordan han aktivt bruker religionen og trossamfunnet for å oppfordre til å følge norsk lov, og behandle andre, uansett tro og kultur, med respekt. Her knyttes identiteten som god muslim opp mot det å generelt være en god samfunnsborger. Yosef, som ytret at kristne og muslimer har mye til felles og bør jobbe sammen, sa for eksempel: «Jeg vet det finnes noen som tenker hvis man går i kirken blir man kristen. Mine besteforeldre tenker nok slik. Men det fungerer ikke sånn. Jeg vet hva jeg tror på.» Dette er også en holdning imamen deler videre med sin menighet. Noor er, ulikt Yosef, fra Pakistan, og det samme gjelder de aller fleste deltagerne i moskeen hans. Det er ikke hans tidligere erfaring med kristne i hjemlandet som gjør at han har disse holdningene til samarbeid, men heller hans syn på islam som en åpen religion.

Vi må samles, det er lett for folk å bli integrert når de ser imam og prest og religiøse ledere sammen og integrert. Da er det lettere for andre å bli integrert. Så vi lærer dem dette, barn og ungdom og kvinner, dere må ikke sitte inne, dere må komme ut. Alle kristne, alle mennesker er våre brødre og søstre. Islam er for hele menneskeheten. Moskeen er åpen for alle, ikke bare muslimer. Jeg har min tro, og andre har sin egen tro. Så når jeg tenker at min tro må respekteres, må jeg også respektere andres tro. Aksept. Det går begge veier.

Taraku trekker i *Innvandringsrealisme* frem identitetsbygging, og poengterer at indre samhold ikke er farlig, men at en «vi mot dem»-tankegang kan være skadelig med tanke på integrering og radikalisering. Problemet oppstår altså når man ser på alle andre enn muslimer som vantro, og han peker på dialog som et viktig verktøy for å motvirke dette (Taraku, 2016, s. 85). En sterk religiøs identitet, og indre samhold trenger ikke være negativt når med tanke på integrering. Det er kanskje heller ikke kun hvilken erfaring man har med kristne og andre fra hjemlandet, men heller hvilken holdning man har til egen religion, som er det betydningsfulle

i denne sammenhengen. Som Taraku nevner i boken, er det ikke farlig at en muslim er sterkt religiøs. En sterk religiøs identitet og et religiøst felleskap kan altså brukes på en slik måte at det kan være forenelig med, og ikke nødvendigvis en motsats til det å være godt integrert. Det finnes ulike måter å være muslim på, og ulike tolkninger av og tradisjoner i islam. Dette er kanskje mer betydningsfullt i forbindelse med integrering enn selve graden av religiøsitet.

4.3 Dialog, diapraksis og møteplasser

Da jeg snakket med integreringsdiakon Signe Myklebust delte hun både om egne tanker omkring integrering, inkludering og dialog, og hun fortalte også mye om hvilke praktiske ting hun jobbet med til daglig, for å sette disse tankene ut i livet, for å bidra til inkludering, integrering og relasjonsbygging. Hun var opptatt av å få sagt at kirken var et åpent sted, et sted som streber etter å inkludere. Hun mente at kirken bidrar til dialog og inviterer alle inn, også muslimer og andre som ikke kaller seg kristne. Det er blant annet noen historier hun fortalte som jeg ønsker å trekke frem som særlig relevante. Hun fortalte om et muslimsk ektepar som begge var nyankomne flyktninger, og som tok kontakt med kirken. De hadde først kontaktet en moské med ønske om å samle inn penger til hjemlandet, men ikke møtt det engasjementet de så for seg. Da de ble kjent med Signe ble de raskt venner, og de inviterte henne til å bryte fasten med dem under Ramadan. Hun så potensialet i ideen deres om en pengeinnsamling, og etterhvert klarte de å lage et arrangement sammen i kirken hvor de solgte deres mat til inntekt for flyktninger. Videre, fortalte Myklebust, påvirket dette også kirkens tradisjoner med matserving.

I etterkant har de samarbeidet med flyktningparet for å selge mat fra Midtøsten i forkant av arrangementer, ofte for å samle inn penger. Dette var noe nytt som kirken ikke hadde hatt for vane å gjøre. Nå var derimot dette blitt vanlig, og Myklebust fortalte at dette har møtt stor positiv respons både blant kirkens medlemmer, blant organisasjoner som kommer til kirken, og blant muslimer og innvandrere i bydelen. Hun fortalte om et felleskap som har oppstått rundt det å dele et måltid sammen.

Ofte i Fjell kirke handler arbeidet de gjør om denne typen møter. Kirken har i mange år tilbudt gratis lunsj til skoleelever ved ungdomsskolen som ligger like ved. Dette har sprunget ut ifra «nabokafeen», som startet for over 10 år siden. Tanken var i utgangspunktet at alle typer

mennesker som ikke hadde noe spesielt å gjøre på dagtid kunne komme og ta seg en kopp kaffe. Men, fortalte Signe, etterhvert begynte de som var konfirmanter i kirken å dukke opp, og de begynte å ta med seg venner. «Plutselig så var det masse ungdommer som kom, og ingen ville ha kaffe, liksom». Myklebust fortalte at Ivar Flaten inviterte dermed en leder i sikh-menigheten og en imam, for å vise at dette er åpent for alle, og hun fortalte videre at det var etter dette tilbudet virkelig ble populært. Siden har de servert gratis vafler, og etterhvert også gratis tomatsuppe. Hver torsdag kommer det nå omkring 120 elever for å spise i kirken, og initiativet har ført til at Galterud ungdomsskole er den eneste ungdomsskolen i Drammen med gratis skolemat, hvor det nå serveres varm mat på selve skolen fire dager i uken, og en dag i Fjell kirke. Tilbudet drives av frivillige fra ulike trosretninger. I tillegg vil jeg trekke fram aerobic-treningen som kirken var med på å starte opp i 2011. Det hele begynte med at integreringsdiakonen selv tok kontakt med en imam og spurte om han kjente noen kvinner som var interessert i å starte opp et treningstilbud for kvinner. Hun fortalte at hun fikk kontakt med to stykker, som var med i både Buskerud pakistanske kvinneforening og en lokal moské. De var veldig engasjerte, og de fikk også med seg en fysioterapeut gjennom en kommunal områdesatsning. Sammen reiste hun med de to kvinnene og kjøpte gardiner, lagde plakater og arrangerte det hele. Myklebust kaller det et muslimsk-kristent-kommunalt samarbeid. Foreningen for pakistanske kvinner er i dag nedlagt, fortalte hun, men de jobber fortsatt sammen med frivillige kvinner fra moskeen for å opprettholde tilbudet. Tilbudet tiltrekker seg kvinner fra ulike religioner og aldersgrupper.

Moské og kirke samarbeider også om ulike arrangementer. De har tidligere feiret høytider sammen. Blant annet feiret de Jesu fødsel og Mohammeds fødselsdag sammen i en moské før julen 2015, da Mohammeds fødselsdag sammenfalt med julen dette året. Hvert år kommer også medlemmer fra moskeen på besøk i Fjell kirke under julegudstjenesten. De har også satt opp forestillinger sammen med barn fra både kirke og moské, fortalte både Noor og Flaten. Disse forskjellige historiene om samarbeid illustrerer også noe av det Grung tar opp i sitt kapittel om å skape en felles tid. I disse eksemplene møtes muslimer og kristne som mennesker i et lokalsamfunn. De møtes gjennom religiøse arrangementer, men ikke bare gjennom sin religiøse tilhørighet, men også gjennom hverdagslige gjøremål som trening og lunsj. Jeg mener at disse møtene mellom mennesker som kirken sammen med blant annet moskeer, frivillige og kvinneforeninger har klart å skape, bygger felleskap og vennskap, slik som Grung poengterer viktigheten av. Her legges det til rette for en relasjonell samtidighet, hvor man heller ikke er så opptatt av å diskutere teologiske spørsmål og uenigheter, men

heller komme sammen som mennesker og lære hverandre å kjenne, på tross av ulik religion, bakgrunn og kultur. En interreligiøs diapraksis kan se ut til å være sentral når det kommer til å skape bånd mellom majoritet og minoritet.

Historien om flyktningparet som laget mat til inntekt for flyktninger, vitner også om gjensidig forandring. Her kan man se at et menneskelig felleskap forandres som konsekvens av handlinger. Nye tradisjoner har oppstått i kirken som følge av et initiativ og et ønske fra noen få som opprinnelig var utenforstående, men fikk komme inn og påvirke og delta. Dette kan man også se i forbindelse med gudstjenestene i Fjell kirke. Som Myklebust fortalte, har det etterhvert utviklet seg en ny tradisjon der muslimer fra en moské i bydelen besøker kirken under julegudstjenesten og holder en hilsningstale. Hun fortalte at for de som ikke er faste kirkegjengere noen ganger kan bli overrasket av dette, men at reaksjonene er positive. Lokalt samarbeid mellom kirke og moské har altså også ført til en forandring i et felleskap.

Når Grung skriver om relasjonell samtidighet, trekker hun frem tiden etter terrorangrepene den 22. juli som et eksempel der dette oppstod. Dette var også noe dialogprest Ivar Flaten fortalte om da vi snakket sammen. Han fortalte at «Det er først og fremst den såkalt nødvendige dialogen som har bidratt. Vi følte det veldig sterkt i forbindelse med 22. juli, hvor vi gjennom nettverket vi hadde bygget, søkte sammen og møttes allerede dagen etter terroren, og mobiliserte folk. Det er en sterk følelse av å stå sammen».

Flaten trekker også frem massakren på en moské i New Zealand, og terroren i moskeen i Bærum i 2019. Han fortalte at det ga stor effekt at folk var med og fysisk slå ring om moskeene i Drammen, og at folk ba sammen og for hverandre. Han trekker fram kontakten som oppstod her som svært viktig. «Dette er jo sånn praktisk, sånn medmenneskelig nabolagsaksjon på en måte. Men det gir sterkt inntrykk, og har stor betydning», sa han. Han peker på hvor avgjørende det er at folk i en situasjon der de føler seg angrepet og redde, møter støtte og trygghet. Som Alba og Foner også trekker frem i sin artikkel, og som samtalen med Georg også indikerer, møter muslimer negative fordommer og diskriminering i Europa (Alba & Foner, 2008, s. 370). Dette kan være med på å forhindre integrering.

I Probas rapport om indikatorer for integrering, trekkes nettopp «gjestfritt samfunn» frem som en viktig dimensjon ved integrering. «Opplevd integrering» trekkes også frem som viktig i et integreringsperspektiv. Denne dimensjonen inneholder nettopp det å kjenne en tilhørighet til samfunnet, muligheten til å leve et fritt liv, og en opplevelse av å ikke bli forskjellsbehandlet. Akkurat disse dimensjonene kommer til uttrykk i de praktiske handlingene som Flaten

snakket om.

Når noen ved hjelp av vold forsøker å få innvandrere og muslimer til å føle seg uønskede i Norge, har det blitt reagert fysisk og mentalt, og man har skapt en kontakt mellom mennesker som både fostrer relasjonell samtidighet, og som viser samhold på tvers av religion og kultur. Det kan være viktig for opplevd integrering at majoriteten inviterer til nettopp en slik opplevelse av det å være sett, av å være en del av samfunnet, av å ikke bli negativt forskjellsbehandlet. Slike handlinger kan kanskje bidra som en motvekt til negative holdninger muslimer møter, fordi mennesker som tilhører majoriteten aktivt viser at man er ønsket og velkommen. Det kommer frem gjennom min samtale med Flaten at kirken i Drammen ved flere anledninger har oppfordret til og gått i front når det kommer til slike initiativ, blant annet i forbindelse med 22. juli og terroren i New Zealand. Etter terroren i New Zealand møtte blant annet Flaten og Myklebust, sammen med flere andre prester fra Drammen, opp foran en moské i Drammen for å holde vakt, slik at muslimene kunne føle seg trygge i bønn. Flaten og Drammen og Omegn tros- og livssynsforum var initiativtaker. Forumet består av flere trossamfunn og humanetikere. Dette møtte svært positive reaksjoner, og medlemmer av moskeen uttalte til Dagsavisen at de ble rørt, og følte seg ivaretatt. Solidaritetsmarkeringer ble organisert i flere byer, men bare i Drammen ble folk oppfordret til å møte foran alle byens moskeer (Vestengen, 2019).

Religionsdialog har eksistert i Norge i flere tiår, men på mange måter har den, i alle fall på nasjonalt nivå, vært preget av nettopp dialog, og ikke like mye av praksis. I intervjuet med Flaten, vektlegger han som nevnt over, praktisk samhandling og «nødvendig dialog» over dialog omkring teologiske spørsmål. Da Myklebust fortalte om de ulike møteplassene mellom kristne og muslimer i bydelen, trekker hun i sammenheng med disse historiene frem begrepet «diapraksis». I forbindelse med dette sa hun:

Vi bruker et begrep som heter diapraksis. Det er ei som heter Lissi Rasmussen som brukte det først, en dansk teolog. Hun skrev vel om det i bakgrunn av en erfaring fra Afrika. Men det blir brukt når en snakker om dialog, for å differensiere mellom den samtale-dialogen og det å gjøre noe sammen, på tross av ulik tro. Så aerobicen for eksempel, kan du vel kalle diapraksis, også nabokafeen, når det der også er frivillige med ulik tro som står sammen. Ja, akkurat den har jo kanskje mer et sånn kirkelig stempel, men poenget er jo at det er den handlinga som er det sentrale.

Diapraksisen og dens betydning kom også til syne da Flaten snakket om de praktiske handlingene man kommer sammen om etter vanskelige hendelser, som for eksempel terror. Diapraksis handler, slik jeg tidligere har redegjort for, om den levende prosessen der mennesker kommer sammen og gjør noe sammen. Som Rasmussen sier, fører samhandling til at man blir kjent med hverandre, og at man føler at man er en del av noe. De tidligere nevnte arrangementene som moské og kirke har samarbeidet om, som feiring av høytider sammen eller forestillinger man setter opp sammen, er gode eksempler på diapraksis. Mennesker fra ulike religion og kultur møtes og gjør noe felles, og samarbeider også gjerne mot et felles mål, som å ferdigstille en forestilling.

Som tidligere påpekt, understrekes det i Proba-rapporten at samhandling på de uformelle arenaene, sosiale bånd og interaksjon mellom majoritet og minoritet, er viktige faktorer for å oppnå integrering. «Opplevd integrering», en av de fem dimensjonene som trekkes frem i forbindelse med integrering, handler blant annet om det å føle tilknytning og tilhørighet. Her trekkes også betydningen av bånd mellom majoritet og minoritet frem. Kanskje kan en slik diapraksis som Myklebust og Flaten fortalte om, bidra til nettopp dette? Frivillige, både kristne og muslimer, opplever felleskap gjennom å samarbeide om arrangementer og felles aktiviteter. Myklebusts egne erfaringer gjennom å først bli invitert til å bryte fasten, og så senere skape et felles samarbeid i kirken med de som inviterte henne, fordi man ble kjent og opplevde et felleskap på tvers av religion og kultur, er et eksempel på dette.

Som Døving påpeker, og som også Myklebust kan fortelle, opplever mange innvandrere båndet mellom kirke og stat som synlig, på tross av at Norge nå ikke lenger har en statskirke. Gjennom skolegudstjenester, KRLE, dåp og giftemål ser mange fra utsiden at kristendommen er en del av majoritetssamfunnet og har en tydelig posisjon i det norske samfunnet. Tar man utgangspunkt i dette, representerer fortsatt den norske kirke fortsatt en majoritet. Ved å skape samhandling mellom en slik majoritet og en minoritet, som muslimer og muslimske trossamfunn er, oppstår slike bånd som Proba-rapporten trekker frem som viktige for integrering.

Disse båndene kom også til syne da jeg snakket med informanten jeg har valgt å kalle Yosef. Yosef er ung, og relativt nyankommet i Norge. Han kom til landet uten å ha noe eksisterende nettverk her. Han er religiøs muslim, men ønsket ikke å oppsøke moskeen som var knyttet til landet han dro fra. Han hadde heller ingen mulighet til å arbeide da han først kom, i og med at

han ikke hadde statsborgerskap eller arbeidstillatelse. Han ønsket å jobbe med frivillighet, og tok kontakt med flere steder. Han har vært frivillig andre steder, men valgte å forbli frivillig i Fjell kirke. Dette fortalte han skyldes flere grunner, blant annet at han følte en større tilhørighet i et religiøst felleskap, og han sa at han trives best i kirken fordi han kjenner igjen verdier fra sin egen tro.

Jeg er heldig som har truffet de menneskene i det miljøet. Det har hjulpet meg mye, å finne et miljø, for å bidra til samfunnet. Og hvis jeg ikke fant en dør, hvordan skulle jeg gått inn? Jeg føler vi deler noe, selv om vi ikke er av samme nasjonalitet og religion. Vi har noe til felles, fordi vi tror.

Han fortalte hvordan møtet med Fjell kirke har gjort at han følte seg tatt godt imot og at det er lettere å trives i Drammen som et resultat av det felleskapet han opplever der. Han trekker også frem hvor viktig det har vært for ham å kunne føle at han bidrar i samfunnet. «Når man ser noen på gata og kan hilse på de og snakke sammen, det føles bra. Man føler at man er en del av noe», sa Yosef. Det er godt mulig at dette har oppstått nettopp fordi han har jobbet sammen med de andre frivillige for å oppnå noe, for å nå et felles mål. På denne veien har han opplevd å stifte nye bekjentskap, og byen han var fremmed i da han flyttet hit, oppleves plutselig som mye mer imøtekommende og kjent. Yosef fortalte at han liker å diskutere religion og samfunn, og at det også er viktig for ham, men at det er den spesifikke samhandlingen med andre som har gitt ham aller mest når det kommer til det å føle seg velkommen og til nytte. Han vektlegger det å møte andre mennesker han føler en tilhørighet til gjennom tro, selv om det ikke er samme tro, og å sammen med disse jobbe med noe han føler er viktig og betydningsfullt.

Alt dette, fortalte han, har også hjulpet ham å lære seg svært godt norsk på bare noen få år. I Proba-rapporten trekkes språkferdigheter, under dimensjonen «integreringskapasitet», frem som svært viktig for å bli integrert. Dette trekkes også frem under «økonomisk integrering» i forbindelse med deltagelse i arbeidslivet. Yosef har ikke hatt mulighet til å få en jobb i Norge fra første dag, men han har deltatt på sosiale møteplasser, snakket med og samhandlet med andre mennesker. Det viser at selv om arbeid er en god måte å få lært seg språket på, kan man også lære språk gjennom sosial integrering. På denne måten, gjennom frivillig arbeid og kirka, har han lært seg godt norsk, noe som igjen er viktig for å kunne fortsette å bli en del av samfunnet. Han har også, gjennom denne møteplassen, fått deltatt i en diapraksis og som

resultat av dette oppnådd bekjentskap, en følelse av å være til nytte, og å knytte tettere bånd med mennesker som er en del av majoritetsbefolkningen i Norge. Slik jeg tolker Yosef, motiverer dette han i stor grad til å fortsette å innlemme seg i samfunnet i Drammen og i Norge. Det fremkommer av det han fortalte at han gir møtet med Fjell kirke mye av æren for hvordan han opplever å bli tatt imot i et nytt land.

Ut ifra hva Yosef fortalte om sine erfaringer med møteplassen kirken er for ham, mener jeg at man kan si at Fjell kirke har bidratt til at han lettere har funnet en plass i lokalsamfunnet. Han poengterer dog også at han i tillegg er interessert i film, og etterhvert har fått seg bekjente i Norge som resultat av dette. Det er altså, slik jeg ser det, absolutt sånn at et trossamfunn har bidratt til at han har en fordel når det kommer til å bli integrert. Særlig har det vært viktig i en periode hvor mange ofte er ekstra sårbare, nemlig den tiden hvor man er helt ny i Norge. Samtidig er det viktig å understreke at trossamfunn, som her Fjell kirke ikke er den eneste kilden til at man blir integrert. Andre faktorer er selvfølgelig også viktige, og å finne et slags felleskap er kanskje det viktigste. Samtidig er Yosef opptatt av hvor positivt det er for han som troende, å finne et felleskap med andre som også har en gudstro. Han trivdes ikke like godt på de andre stedene han oppsøkte, og han fortalte som tidligere nevnt at den religiøse biten var en stor grunn til at han følte seg trygg og velkommen i nettopp et religiøst trossamfunn.

Der hvor kirken er blitt en viktig møteplass for Yosef, har moskeen vært viktig for Georg. Han kom til Norge en gang sent på midten av 2000-tallet, og oppsøkte tidlig moskeen. Han beskrev hvordan dette felleskapet var viktig for at han skulle trives som ny i et fremmed land. «Det er ikke bare selve moskeen, vi gikk på kafé og spilte fotball», sa han. Selv om Georg er praktiserende muslim og tar religion seriøst, var det minst like viktig for ham med det sosiale han møtte i trossamfunnet han ble en del av. Nå har han flere hobbyer utover det religiøse, blant annet sport, og omgås alle slags mennesker, men særlig var trossamfunnet viktig i begynnelsen, da han ikke hadde bygget opp andre nettverk.

Yosef har blitt en del av et felleskap hvor majoriteten skiller seg fra hans egen tro og etnisitet, mens Georg en del av et trossamfunn hvor medlemmene består av personer med samme etnisk identitet og religion som han selv. Det har i mangfoldige artikler blitt beskrevet hvordan slike religiøse felleskap opprettholder kulturelle tradisjoner. I motsetning til i amerikanske studier, sees religion i Vest-europeiske studier for det meste som noe problematisk med tanke på integrering (Alba & Foner, 2008, s. 368). Som jeg skrev i forrige delkapittel ser det dog ut

som den møteplassen moskeen er, har vært en av flere faktorer for at Georg lettere har klart å innlemme seg i det norske samfunnet.

4.4 Kontakt og sosial kapital

Etter å ha gått gjennom datamaterialet mitt, ser det ut som de aller fleste av de ulike dimensjonene ved religion, integrering og trossamfunn på en eller annen måte relatert til kontaktteori og sosial kapital. Når jeg nå har gjennomgått og analysert ulike aspekter ved materialet mitt, ser jeg gjentatte ganger at kontakt med andre mennesker er noe som går igjen på forskjellige måter, og som er viktig for å innlemmes i samfunnet. Når jeg i de forrige delkapitlene så på Georg og Yosefs forhold til de ulike trossamfunnene de bruker tid i, var kontakt på ulikt vis alltid et viktig aspekt, og en avgjørende grunn til hvorfor de opplevde positive konsekvenser av å delta i trossamfunn. Dette er selvfølgelig ikke overraskende, da kontakt med andre mennesker er en av de viktigste tingene ved å være menneske.

Kontakt med andre mennesker er også gjennomgående i de ulike dimensjonene ved integrering som vektlegges i rapporten for IMDi. Her nevnes for eksempel at arbeid ikke bare er viktig av økonomiske årsaker, men også fordi man bygger relasjoner (Proba, 2019, s. 48). Dimensjonene «opplevd integrering» og «sosial integrering» fokuserer også i stor grad på kontakt. Allports tankegang går ut på at interaksjon mellom individer fra ulike grupper vil bidra til reduserte fordommer. Alle de tre muslimene jeg snakket med hadde i mer eller mindre grad positive holdninger til både nordmenn og kristne. Både dialogprest Ivar Flaten, integreringsdiakon Signe Myklebust og imam Noor Ahman Noor var svært opptatt av nettopp kontakt mellom ulike grupper, og i arbeidet deres med integrering og inkludering var tankegangen om at kontakt mellom kristne og muslimer, samt kontakt mellom ulike deler av befolkningen i Drammen generelt, et viktig fundament. Mesteparten av arbeidet de alle fortalte om og mente var viktig for å bidra til god integrering og dialog, handlet om kontakt.

Da Myklebust snakket om begrepet diapraksis og beskrev hvordan de ofte benytter seg av nettopp dette, er det godt eksempel på kontaktteorien i praksis. Som tidligere nevnt, poengterer Lissi Rasmussen for eksempel nettopp dette med å arbeide sammen mot et felles mål som en svært viktig del av diapraksisen (Sguaitamatt, 2011, s. 60). Dette er også en svært sentral del av kontaktteorien (Allport, 1954, s. 276). Aerobicen som Myklebust fortalte om, er ikke bare et godt eksempel på diapraksis, men også et eksempel på kontaktteori. Her kommer kvinner fra ulike bakgrunner sammen med et felles mål, nemlig å være i fysisk aktivitet og

oppnå bedre helse. Tilbudet er lavterskel, og kvinner med forskjellige liv, religion og kultur møtes sammen. Myklebust fortalte at det er damer i alder fra 16 til over 70 der, noen med hijab og noen ikke, og at «folk møtes, trener, svetter og ler sammen». Tilbudet har vart i 9 år, og går fortsatt vellykket. Mens de gjør dette, bygger de også relasjoner, de skaper kontakt og tillit. De møter mennesker de mest sannsynlig ikke ville møtt ellers, og på den måten kan de kanskje oppleve at de får ny kjennskap til mennesker de ikke visste mye om fra før. De interagerer også på de dagligdagse måtene som Grung nevner når hun snakker om å skape en felles tid, og de skaper et lite nettverk seg imellom.

Med tanke på å bruke kontakt for å fjerne fordommer, har både Noor, Flaten og Myklebust gode erfaringer med kontakt. Noor fortalte for eksempel at han i sin menighet har hatt muslimske foreldre som er negative til å la barna være i kirken eller lære om kristendom. Det finnes fordommer mot muslimer blant majoritetsbefolkningen, men fordommer finnes også blant muslimer. Ofte, fortalte han, handler fordommene mot kristne han møter om at man ikke har hatt kontakt med kristne og at man ikke har nok kunnskap om religionen. Dette kan også ha å gjøre med hvordan man ser på islam og religionens forhold til kristne.

Holdningen Noor har til kristne og andre, likner på holdningen de andre informantene har. Dette synet på islam åpner for muligheter for å skape kontakt med majoritetsbefolkningen. Noor trekker frem samarbeid mellom kirke og moské som viktig for å redusere fordommer blant alle grupper. Han fortalte blant annet at kirken og moskeen ved flere anledninger samler barna og at alle barna synger sammen. De muslimske barna synger for eksempel også kristne sanger, og barna fra kirken og moskeen har også som tidligere nevnt satt opp skuespill om miljø sammen. I tillegg fortalte han at de gjerne inviterer skolebarn til moskeen i forbindelse med religionsundervisning. Når muslimske foreldre da er skeptiske til å la barna besøke kirken, bruker Noor erfaringene med å ha barn fra andre religioner eller som ikke er religiøse på besøk i moskeen som eksempel.

Jeg sier til dem, når kristne kommer til moskeen fordi vi inviterer dem, så får de jo komme til moskeen. Deres foreldre stopper jo ikke det. Vi lærer dem ikke kristendom, vi lærer dem om islam. De kommer på besøk, men de blir ikke muslimer for det. Hvis muslimske barn kommer til kirken, lærer de om kristendom. De skal ha undervisning om begge deler, det er bra for barna. Man blir ikke kristen for det. Og da forstår de, ja, det er greit. Islam hindrer ikke barn fra å være i en kirke. Vi skaper forståelse, bygger broer. Da jeg var ny i Drammen og besøkte kirken, så folk fra moskeen min rart på meg. Men nå forstår de, vi samarbeider og folk møtes. Det er ikke noe rart å gå til hverandre, å sitte sammen,

å spise sammen. Nå er det akseptert.

Slik jeg ser det, er dette et eksempel på hvordan kontakt og samarbeid mellom ulike trossamfunn fører til at mennesker blir mer positivt innstilt til hverandre. Imamen velger å gå foran og vise menigheten sin at kontakt er positivt, og han fronter en tanke om at muslimer og kristne kan samarbeide, selv om noen kanskje i utgangspunktet var skeptiske. Etter det Noor fortalte meg, har mange i løpet av årene endret innstilling til at barna lærer om kristendom og omgås mennesker med en annen tro, både fordi de har sett at imamen selv er i kontakt med kirken, fordi de har hatt økt kontakt mellom medlemmene i kirke og moské, og fordi de ser at det er positivt at barna lærer om hverandres tro.

Et av vilkårene i kontaktteorien er nettopp støtte fra autoriteter, lov eller tradisjon. Det kan jo også tenkes at kirken, som til en viss grad oppfattes som en majoritet og en autoritet i samfunnet, ved å samarbeide med muslimer og muslimske trossamfunn er med på å gi dem en legitimitet også utad, og at det samme gjelder andre veien når en imam med autoritet støtter samarbeid og samhandling med kirken. Noor er veldig opptatt av sin egen rolle som imam og hvilken påvirkningskraft det kan ha at han støtter og oppfordrer til noe. Gjennom samarbeidet mellom kirke og moské, hvor de respektive religiøse lederne går foran og viser sin støtte til hverandre og til samarbeid, og arrangerer felles aktiviteter for kristne og muslimer, skaper de sammen en norm om at man aksepterer hverandre og samarbeider. Noor fronter en tolkning av islam der det er positivt å samarbeide med kristne. De religiøse lederne skaper også rom der ulike mennesker får hatt kontakt og blir kjent på nye måter. Når kontakt, for eksempel kontakten mellom barna, har støtte fra autoritetspersoner, er det lettere for mange å gå med på. I tillegg jobbes det sammen mot flere felles mål, som å undervise ungdommer fra både kristne og muslimske trossamfunn sammen om kristen faste og ramadan, fortalte både Myklebust og Noor. Dette kan også være med på å skape en kontakt der man samarbeider om noe felles og ser at man deler verdier på tvers av tro. Det kan også bidra til å skape en relasjonell samtidighet.

Et annet vilkår i kontaktteorien er statuslikhet. Signe Myklebust tok opp dette da vi snakket sammen.

Det er jo det å være ydmyk og klar over maktbalanse, det å være den som representerer majoritetsreligion og majoritetsstandpunktet. En konkret utfordring med det er jo at vi er jo troende som får lov til å jobbe med religionen vår, altså være ansatt og bli lønna og sånt, og de fleste vi samarbeider med og som er frivillige er jo i vanlige jobber, og så må de drive med enheten sin på toppen av det. Drifte lokalene sine, samle inn penger og sånn, så det i en dialog og et samarbeid, å prøve å hele tiden huske det, at ja, vi er både privilegerte og vi kan fort ha en sterkere maktposisjon.

Det kan kanskje ligge en utfordring i at noen får betalt for å utføre arbeidet sitt, mens andre må gjøre det på frivillig basis. Myklebust er tydelig klar over dette. I tillegg er det også slik at, som Myklebust nevner, kirken representerer majoritetsreligionen. Muslimer og moskeer representerer det som av mange blir sett på som «det andre», og som Casanova nevner, et motstykke til den kjente kristendommen (Casanova, 2009, s. 77). Selv om verken de kristne eller muslimske frivillige tjener noe på arbeidet sitt, og dermed stiller likt økonomisk i forhold til kirken, er det mulig at de kristne nyter en høyere status i samfunnet ellers, i kraft av å tilhøre majoritetsreligionen. Det kommer også tydelig frem i integreringsbarometeret at nordmenn generelt er mer positive til kristne enn til muslimer, hvor 47% svarte at de var skeptiske til muslimer mot kun 21% som var skeptiske til kristne, noe som indikerer en høyere status for kristne (Integreringsbarometeret 2018, s. 73).

Samtalen med Yosef tyder på at dette ikke er noe som er gjeldende innad blant de frivillige. Han uttalte blant annet «Miljøet i Fjell kirke er veldig åpent. Jeg ble veldig godt tatt imot, det er ingen forskjell på oss der». Da Myklebust snakket om dette, virker det som om de innad i nettverket er bevisst på dette, og også skaper situasjoner som er med på å tilføre statuslikhet mellom kristne og muslimer som er med, blant annet når man ved oppstarten av aerobic-tilbudet jeg tidligere trakk fram, fordelte like mye ansvar og autoritet til de pakistanske muslimske kvinnene som ble med å starte det opp.

De fikk en stor rolle, de muslimske damene. Vi reiste på studietur til Oslo og så på et liknende tilbud i bymisjonssenteret på Tøyen, og kjøpte gardiner sammen, lagde gardinene, vi ble enige om hvordan plakaten skulle se ut, og hva prisen skulle være

Dette er et eksempel hvor man skapte en større statuslikhet ved å la alle aktører ha en like viktig og stor rolle, det var ikke bare kirken eller kommunen som bestemte, også de

musliske kvinnene ble involvert og fikk en status i arbeidet med å få prosjektet opp og gå. Det er altså mulig at det er en slags ujevn status blant disse medlemmene i et nettverk, om ikke dem imellom, men fortsatt med tanke på hvordan de sees av samfunnet generelt. Det er vanskelig å si om dette har noe å si for selve nettverket. Pettigrew skriver at Allport var opptatt av statuslikhet i selve situasjonen, her referer han altså ikke til statusen deltagerne i nettverket har blant utenforstående (Pettigrew, 1998, s. 66). Inntrykket jeg fikk av Yosef da han snakket om nettverket, er at det ikke er en nevneverdig negativ faktor at for eksempel en prest eller en diakon er lønnet. Alle de frivillige som jobber sammen er jo nettopp frivillige, og får ikke betalt når de bedriver frivillig arbeid sammen. Yosef sa at han føler at han og de andre er likeverdige når de jobber med det frivillige arbeidet.

Som Pettigrew poengterer, rapporterer dog de fleste studier positive effekter ved kontakt også når nøkkelforhold ikke er til stede (Pettigrew, 1998, s. 68). Allport trekker dessuten frem det å jobbe sammen mot et felles mål som det mest sentrale, og viktigere enn statuslikhet (Allport, 1954, s. 276). Dette vilkåret er tydelig tilstede i samarbeidet mellom moské og kirke og i det frivillige arbeidet jeg har trukket fram. Putnam skriver at nettverk er verdifulle for de som tilhører dem, som min samtale med Yosef i stor grad bekrefter, og han skriver at de også har implikasjoner for andre. Daria og Georg er ikke en del av dette nettverket, men de har begge hørt om det frivillige samarbeidet som foregår der. Begge uttrykker at det er noe de ser på som svært positivt. «De er kjempeflinke. Alt de gjør for byen vår, og alle menneskene som inkluderes og integreres. Det har mye å si for byen og for de som bor her», fortalte for eksempel Daria.

I Drammen er samarbeidet mellom kristne og muslimer også kjent blant befolkningen, ikke bare innad i nettverkene. Det er skrevet mange avisartikler oppgjennom årene om Flaten og Fjell kirke, og om samarbeidet mellom kirke og moské, og også mellom trossamfunnene og skoler og kommuner. Et av mange eksempler er en artikkel i Dagsavisen Fremtiden om dialogprest Flatens og imam Noors tilstedeværelse på den lokale barneskolen i forbindelse med FN-dagen, en dag som feires der hvert år (Vestengen, 2013). Drammen og Fjell har også mottatt skryt for integreringen ved flere anledninger. Som nevnt kjente også Daria og Georg til samarbeidet og var svært positivt innstilt til dette. Det kan se ut som om denne høye kontakten mellom majoritet og minoritet i Drammen har ført til at drammensere generelt er positive til innvandring.

Jeg nevnte tidligere en undersøkelse utført for Drammens Tidende hvor resultatet viste at drammensere er mer positivt innstilt til innvandrere enn den øvrige befolkningen (Schou, 2019). Sylo Taraku er intervjuet i artikkelen som omtaler denne undersøkelsen, og han trekker paralleller til kontaktteorien når han skal uttale seg om hvorfor det kan være slik. Som tidligere nevnt ser man også liknende tendenser i integreringsbarometeret for 2018, der folk fra Oslo klart er de med minst skepsis til muslimer (Integreringsbarometeret 2018, s. 76-77). Her er ikke Drammen en egen kategori, men også her ser man at svært tydelig at en by med stor andel muslimer og muslimske trossamfunn også har en befolkning som er minst negative til nettopp dette. Dette, samt materialet jeg har samlet inn, kan tyde på at Taraku har rett i at kontaktteorien er relevant for befolkningens holdninger til muslimer.

I Drammen kan det tyde på at nettverkene jeg beskriver i denne analysen også har ringvirkninger for flere enn kun de som er medlem av nettverkene, slik Putnam mener. Det kan også tyde på at kontaktteori er relevant når det kommer til å få til god integrering, og at trossamfunnene som nettverk har en relevant rolle i dette, som formidler av kontakt på de måtene jeg har beskrevet. Kanskje er det også slik at dette blir en positiv sirkel. Hvis kontakt med innvandrere og muslimer fører til positive holdninger til disse gruppene, og jamfør rapporten for IMDi, dette igjen fører til at innvandrere føler seg mer velkomne og bidrar til «opplevd integrering», som igjen har en positiv innvirkning på integrering.

Putnam skriver også at «bonding» kan være positivt fordi det kan legge et grunnlag for «bridging» (Putnam, 2007, s. 165). Da jeg snakket med Ivar Flaten, mente han at det var tilfellet i Fjell kirke. Menigheten har brukt sin sosiale kapital som trossamfunn og nettverk med interne bånd, til å også skape broer til andre trossamfunn og mennesker med en annen religion. Et eksempel på denne brobyggingen, er de ovennevnte historiene fra samtalen min med Noor Ahman Noor hvor trossamfunnene internt bygger bånd gjennom sin egen religion, og også samtidig knytter eksterne bånd med hverandre. Dette er et godt eksempel på hvordan høy «bonding» og høy «bridging» ikke er en motsats, men kompatibelt. I disse eksemplene mener jeg vi også kan tolke at dette har ført til en økning av sosial kapital i form av tillit. Som Noor fortalte, var flere av de som tilhører moskeen tidligere skeptiske mot kristendom og kirken, men etterhvert som kontakt er blitt bygget opp mer og mer, er også muslimene han har kontakt med blitt positive, fortalte han.

Ivar Flaten snakket spesielt om dette med bånd og bruer, og han sa blant annet

Det er relevant å tenke i at vi står veldig fast i og er stolte av, finner trygghet og motivasjon i det systemet vi har, i den kristne tro, forkynnelse evangeliet og bibelen, vi har en liturgi som bygger opp om kristen tro, og vi vil utvikle og forsterke det hos de som kommer til oss, og hos hverandre, men det står ikke i motsetning til at vi også strekker oss og har et aktivt syn ut av menigheten. At vi knytter oss til andre og vil gjøre godt for andre, eller gjensidig aksjon. Vi går ikke på akkord eller mister oss selv, som mange kanskje vil være engstelige for, ved å være opptatt av islam og muslimer.

Myklebust uttalte også noe liknende:

Jeg har jo veldig tro på måten vi jobber på. At eksempelvis kristne menigheter og folk har en åpenhet i møte med andre religioner. At det ikke skal være en trussel for oss, at liksom å vi mister vårt eget eller blir mindre kristne, men at tvert imot at flere forstår at det er faktisk en del av vår oppgave, og det er ikke motsetning til, det er en del av det å være kristen heller enn en motsetning til det.

Denne tankegangen hos personer med autoritet i sitt nettverk, gjør at «bonding» nettopp kan være det positive grunnlaget for «bridging» som Putnam beskriver i sin artikkel. Hvis det er slik som Flaten og Myklebust sa, og trossamfunn klarer å operere med denne holdningen, gir det også Putnam rett i at «bridging» og «bonding» ikke er motsatser, snarere tvert imot. Fordi religiøse ledere som Flaten, Myklebust og resten av menigheten er sikre på sin tro og har sterke bånd innad, tillater det dem å åpne opp for å bygge broer ut mot andre grupper, som for eksempel moskeen og muslimske frivillige, uten å være redde for å gå på akkord med egen tro. På den måten kan det skapes et bånd mellom en del av majoritetsbefolkningen og mennesker som tilhører en minoritet, noe som trekkes frem som et viktig aspekt av integrering (Proba, 2019, s. 55). Dette er også noe Georg trakk fram da vi snakket om egen religiøs identitet og møtet med andre. Han sa:

Jeg har møtt all slags folk, og jeg har aldri blitt påvirket negativt. Det er fordi jeg er sikker på meg selv og min egen tro. Jeg kan snakke om religion med andre selv om de har en annen tro, jeg liker det veldig godt.

Da jeg snakket med Yosef, var det også flere viktige ting vi pratet om som kan relateres til kontaktteori og sosial kapital. Yosef kom som sagt til Norge for kort tid siden, men har

allerede bygget seg et nettverk, lært seg norsk, og fått seg en jobb. Han er, hvis man ser på de ulike integreringsdimensjonene, på god vei til å bli integrert. Mye av det skyldes kontakten han opplever i Fjell kirke og kontakt som har oppstått som et resultat av at han ble en del av miljøet der. Som jeg tidligere har beskrevet, har Yosef på grunn av sin deltagelse i frivillig arbeid sammen med andre i kirken, fått flere bekjentskap og han har mennesker han kan prate med, lære norsk av og som gjør at han føler seg velkommen. Han uttrykte i vår samtale at han allerede var positivt innstilt til kristne, som et resultat av at han allerede før han kom til Norge hadde interagert med kristne, vært i kirker og til og med deltatt på gudstjenester i hjemlandet. Han kom fra et sted der det også bodde mange kristne, og var i kontakt med kristne allerede fra ung alder. Han fortalte:

I landet mitt bodde jeg i en bydel med flere kristne naboer, og jeg ble kjent med den kristne kulturen der. Jeg prøvde å gå i kirken for å se hvordan de var, hva de tror på. Vi tror jo på gud, og det er veldig mye likt. (...) Jeg var jo allerede kjent med kristendommen da jeg kom hit, så da var det liksom ikke en mur der. (...) Jeg er jo mer åpen enn foreldrene mine. Jeg er jo i kontakt med de andre, og enda mer nå her i Norge. (...) Det er viktig at vi viser at vi kan være sammen, muslimer og kristne, og vi har veldig mye likt. Muslimer og kristne burde samarbeide.

Han gikk primært i moskeen og var muslim, men Yosef hadde altså allerede da han kom hit, hatt kontakt med kristne, og han fortalte at det ikke var noen hindring for ham å oppsøke kirken da han kom til Norge. For Yosef gjorde kontakten han allerede hadde hatt med kristendommen og kristne at han ikke hadde problemer med å bruke kirken for å skape seg et nettverk. Dette kan også skyldes holdningen han har til ikke-muslimer og kristne. Yosef uttalte at han mente kristne og muslimer burde samarbeide, og at alle mennesker hadde en plass på jorden. For Yosef var kanskje ikke kirkens samarbeid, dialog og diapraksis sammen med moskeer i Drammen alene det avgjørende for at han fikk mindre fordommer og et større nettverk, men han vektlegger det å være i kontakt med andre, både i hjemlandet og også her i Norge som en viktig grunn til at han er mer åpen enn for eksempel sine foreldre. Yosef uttrykker også at han mener at muslimer og kristne har mye til felles og bør samarbeide. Tankegangen han har om forholdet mellom islam og kristendommen spiller også inn på Yosefs evne til å være i et felleskap med kristne. Hans positive holdning til mennesker med annen tro og kultur kan muligens også opprettholdes, forsterkes og utvikles enda mer ved at han har kontakt med et slikt nettverk her i Norge. Kirkens fokus på «bridging» har også gitt ham muligheter han kanskje ikke ville hatt hvis ikke dette trossamfunnet var så innstilt på å

bygge bruer mellom mennesker av ulik etnisitet, kultur og religion.

Den sosiale kapitalen har økt. Yosef har for eksempel fått et positivt inntrykk av Norge, og han har tillit til medmennesker. Han deltar i et sosialt nettverk preget av gjensidighet, han fortalte for eksempel at han føler at kirken har hjulpet ham med å finne en plass i Drammen, og også til å bruke sine evner til å hjelpe dem tilbake. Siden Fjell kirke både har en høy forekomst av interne bånd og eksterne bruer, har han fått muligheten til å skaffe seg en jobb og han har lært språket raskt.

Som jeg tidligere har nevnt, skriver forskningsrådet at sosial kapital er viktig for integrering, og at man gjennom «bridging» kan bedre integrering. Tillit, som er et resultat av sosial kapital, er også viktig når det kommer sosial integrering. I Proba-rapporten vektlegges sosiale bånd og interaksjon mellom minoritets- og majoritetsbefolkning, samt deltagelse i frivillighet. Det kan se ut som Fjell kirke, gjennom sitt samarbeid med moskeer, arrangementer og frivillige arbeid, bidrar til en slik type «bridging». Også imamen bidrar på sin side til denne typen brobygging. Interaksjon mellom majoritet og minoritet

4.5 Nøytralitet og åpenhet

Signe Myklebust er klar på at religion er en viktig del av integreringen, fordi religion er en viktig del av livet og identiteten til mange av de som kommer til Norge. I den sammenhengen trekker hun frem det å være livssynsåpen fremfor det å være nøytral. «Det er forskjell på å være livssynsåpen og å være livssynsnøytral. Og religion spiller en rolle for folk enten vi vil det eller ei», sa hun blant annet. Hun fortalte om egne erfaringer med det offentlige, der offentlige instanser ofte er opptatt av å være nøytrale, og hun sa at kirken som en livssynsåpen aktør ofte har fordeler i møte med andre troende. «Andre troende får ofte lettere tillit til oss fordi vi også har en tro. Vi har et fellesskap i det at vi har et syn på livet utover det vi ser og kan bevise». I sammenheng med dette kan det være interessant å se på livssynsåpenhet og livssynsnøytralitet, og hvordan ulike holdninger til religion har en innvirkning på integrering. Plesner skriver at religionspolitikken i Norge likner på både establishmentmodellen og pluralismemodellen, men på grunn av Den norske kirkes særstilling ligger Norge nærmest establishmentmodellen (Plesner, 2016, s. 71). Noen, skriver hun, mener også at staten bør være nøytral. Dersom staten skulle vært nøytral, i form av at det offentlige unngikk samarbeid med og støtte til trossamfunn, ville flere av tilbudene Fjell kirke har, ikke vært mulige å gjennomføre, fordi de er tilbud basert på støtte fra lokale myndigheter. Aerobic-tilbudet er et

eksempel på dette, der man gjennom samarbeid mellom kommune, kirke og frivillige har klart å skape et treningstilbud som samler kvinner i ulike aldre, med ulike kulturelle og religiøse bakgrunner.

Et annet eksempel på at det offentlige samarbeider med trossamfunn er seminaret jeg observerte i Fjell kirke. Deltagerne på seminaret var ulike personer fra Fjell kirke, frivillige, en representant fra politiet i Drammen, prester fra Asker og formannskapet i Asker kommune. Seminaret fungerte hovedsakelig som en arena der deltagerne kunne dele erfaringer og inspirere hverandre. Representantene fra Asker ønsket å delta på et slikt seminar fordi de ville lære av kirkens arbeid med integrering. Hvem som deltok på seminaret ga dog en indikasjon på at Plesner har rett i at Norge ligger nærmest establishmentmodellen. Det var nemlig ingen deltagere fra andre trossamfunn enn Den norske kirke tilstede. Om dette er negativt, er vanskelig å si. Deltagerne på seminaret ytret at de hadde lært mye av seminaret, og de var svært positive til denne typen samarbeid, som gir en indikasjon på at det er positivt at man i Norge har en religionspolitikk som går ut på å samarbeide med trossamfunn.

Som Myklebust fortalte, har kirken tilgang på et nettverk som det offentlige ikke alltid har tilgang på. I forbindelse med covid-19-pandemien, har for eksempel smittevernmyndighetene i Drammen kontaktet Fjell kirke for å få hjelp til å spre informasjon om smitteforebygging i innvandrer miljøene i Drammen, fordi kirken har kontakt med aktører som det offentlige ikke har like tett kontakt med (S. Myklebust, personlig kommunikasjon, 3. april 2020). Igjen er også dette et eksempel på at Norges religionspolitikk ligger nærmest establishmentmodellen, fordi det offentlige har tettere bånd til kirken enn til andre trossamfunn. Det er også en indikasjon på at samarbeid mellom det offentlige og trossamfunn kan være positivt. Gjennom kommunikasjon mellom trossamfunn og det offentlige har man kunnet sørge for at informasjon om smittevern har nådd personer det kanskje ikke ville nådd hvis Norge hadde en annen type tilnærming til religiøse trossamfunn. Myklebust trekker også frem andre positive fordeler ved å være et trossamfunn og ikke en offentlig aktør:

Vi kan trekke inn andre religiøse aktører når vi vil det. For eksempel kommer imamen til julegudstjenesten og ønsker menigheten god jul. Da vi opprettet nabokafeen var det også lett for oss å invitere inn en imam og en sikh-leder for å «trygge» tilbudet for ungdommer med annen bakgrunn enn kirka eller norsk. Det er ikke farlig for oss å invitere alle inn i kirka.

Det kan kanskje diskuteres om det kunne vært positivt om man i Norge hadde vært nærmere pluralismemodellen i sammenhenger som for eksempel covid-19-pandemien. Hadde det offentlige hatt tettere bånd med også andre trossamfunn enn kirken, hadde det kanskje ikke vært behov for å gå gjennom kirken for å få informert religiøse innvandrere om smittevern. En kan spekulere i om denne særstillingen som er gitt Den norske kirke, i slike tilfeller kan bidra til at medlemmer av andre trossamfunn føler seg mindre inkludert, og at dette kan gå ut over opplevd integrering. Dersom det offentlige opprettholder tettere bånd med kirken og samtidig unngår å skape bånd med andre trossamfunn, kan andre trossamfunn risikere å bli utelatt når viktig informasjon deles ut, hvis de ikke som i dette tilfellet har bånd til kirken. Samtidig påpeker Døving at båndet mellom kirke og stat i Norge er langt synligere for innvandrere enn for nordmenn, og at mange innvandrere vil si at det norske samfunnet ikke er sekulært (Døving, 2009, s. 108). I forbindelse med dette kan det tenkes at det er positivt for «opplevd integrering» at kirken er en synlig aktør i arbeidet med inkludering og integrering, i og med at den av innvandrere kan oppfattes som en del av den norske staten.

Det er mulig at kirken for noen oppfattes som en del av det offentlige Norge, og at det ikke trenger å være negativt at kirken har tettere bånd med det offentlige enn andre trossamfunn. Uansett er det i slike situasjoner positivt at det offentlige har dialog med kirken, slik at man gjennom dem får videreformidlet informasjon. I mine samtaler med de tre muslimske innvandrerne, kom det frem at de syntes samarbeid mellom det offentlige og kirke var positivt. De syntes også det var positivt at kristendommen hadde en synlig plass i Norge, og Georg uttalte også at han mente at kristendommen godt kunne vært enda synligere: «Her feirer man bare jul, dessverre. Jeg skulle gjerne ønske at nordmenn var mer religiøse». Både Yosef og Daria uttalte også noe liknende. Informantene deler altså samme oppfatning som Casanova, som skriver at en økende andel av europeere har sluttet å delta i religiøs praksis (Casanova, 2009, s. 66). Kanskje viser også disse oppfatningene blant mine informanter om kristendommens manglende synlighet i det norske samfunnet som noe negativt, at deres holdninger til religiøsitet er annerledes enn den europeiske sekulariteten (Casanova, 2009, s. 77).

De holdningene nordmenn viser til henholdsvis muslimer og kristne i Integreringsbarometeret, tyder på at kristendommen fortsatt er den etablerte religionen i landet, mens islam møter en vesentlig større skepsis. Det er mulig å tenke seg at Norges

religionspolitikk, hvor man har lagt seg nærest establishmentmodellen ved å gi Den norske kirke en særstilling, også kan bidra til at muslimer føler seg mindre norske. Kirken knyttes fortsatt til staten selv om det ikke lenger finnes en statskirke. Det er mulig at denne underliggende ideen om at Norge og kirken har et spesielt bånd kan føre til at innvandrere med andre religioner ikke oppfatter seg selv som norske fordi kirken sees som en forlengelse av det offentlige Norge.

Alle muslimene jeg har snakket med er kjent med både sekularitet og religion fra hjemlandene sine. Allikevel ser de det som positivt at religionen har en tydelig plass i samfunnet. Det kan tenkes at statens holdning til religion kan ha påvirkningskraft på hvordan befolkningen ser på religion. At kirken har en særstilling og en lang historie i det norske samfunnet er vanskelig å motsi. Dette bidrar sannsynligvis til at både innvandrere og nordmenn kan forbinde kristendom med det å være norsk. Dersom staten gjør færre tilpasninger og tilrettelegging innenfor det offentlige, vil det føre over mot en mer strikt sekularisme. I en slik situasjon vil religiøse uttrykk henvises til privatlivet generelt, og forbys i offentlige institusjoner (Plesner, 2016, s. 200). Dersom det hadde vært slik, hadde seminarer som det jeg deltok på, vært vanskelige å gjennomføre. Her var jo nettopp kirken arrangør, og inviterte blant annet formannskapet i Asker kommune.

Både Myklebust og Noor snakket også om hvor positivt det er å kunne samarbeide med det offentlige. Noor fortalte blant annet om sitt samarbeid med politi og helsevesen i forbindelse med integrering og tilpasning for religiøse minoriteter i det offentlige. Han mente at denne typen samarbeid mellom religiøse minoriteter og det offentlige var svært viktig, både med tanke på å sørge for ivaretagelse av muslimers religionsfrihet og bekjempelse av diskriminering, men også når det kommer til å bygge ned skepsis og usikkerhet blant innvandrere knyttet til offentlige institusjoner som for eksempel barnevernet. Myklebust etterlyste i vår samtale en mindre berøringsangst fra det offentliges side i forbindelse med religion. Hun mente at det offentlige i større grad burde anerkjenne religion som et viktig aspekt ved integrering, for eksempel i forbindelse med introduksjonssentre. Georg fortalte også at flere av hans bekjente fikk et nytt og bedre syn på barnevernet etter et informasjonsseminar om dette.

Hvis man skal jobbe for god integrering, kan det være positivt om det offentlige opprettholder og videreutvikler kontakten de i dag har med ulike trossamfunn, også med andre enn Den

norske kirke. Kanskje bør en vurdere å nærme seg pluralismemodellen enda mer, slik at en kan utvikle enda bedre samarbeid direkte med minoriteter og deres trossamfunn. Det kan i alle fall se ut som om det er viktig at det offentlige samarbeider med trossamfunn, også muslimske trossamfunn og muslimske nettverk. Da er det positivt at det offentlige i Norge samarbeider med trossamfunn om viktige aspekter ved integrering, og kanskje bør man også videreutvikle slike samarbeid for å enda bedre kunne spre informasjon om offentlige instanser og ivareta religionsfriheten. Åpenhet fremfor nøytralitet kan være positivt også fordi det anerkjenner betydningen religion har for mange menneskers liv.

5. Drøfting

I dette kapitlet vil jeg foreta en kortere videre drøfting av de funn jeg har gjort når jeg har analysert mitt datamateriale opp mot teorien. Jeg har allerede løpende diskutert funnene i min analyse når jeg har trukket linjer til teori og forskning, men i dette kapitlet vil jeg forsøke å fortsette på en mer overordnet drøfting av de ulike funnene i min analyse, for å videre kunne gi et svar på om religion og religiøse trossamfunn bidrar til eller motvirker integrering. Jeg vil også se på noen mulige perspektiver på religionens rolle i forbindelse med integrering, og på relevansen av interreligiøse forhold når det gjelder sosial samhold og integrering.

Alle de muslimske innvandrerne jeg har snakket med, stilte seg positive til kristendom og kristne. Dette kan til en viss grad skyldes at alle også i ulik grad har hatt kontakt med kristne gjennom livet. Alle kom fra Europa, og fra land der det også bor kristne. Det finnes selvfølgelig også land utenfor Europa, der muslimer har erfaring med kristne, eksempelvis Syria og Libanon. Det avgjørende kan derfor være om man har erfaring med kristne, ikke spesifikt hvilket område man kommer fra. Dog har også imamen Noor en slik innstilling til kristne og andre, selv om han kommer fra Pakistan. De muslimske frivillige i Fjell kirke kommer også fra mange ulike nasjoner, ikke bare fra land i Europa eller land der kristendommen er synlig. Alle mine informanter uttrykker en tolkning av sin religion som åpen og inkluderende, noe som også kan påvirke viljen til å etablere relasjoner til mennesker med annen tro. Som jeg kom inn på i forrige kapittel, kan denne tidligere kontakten med kristne, og synet på islam som en åpen religion i blant annet Yosefs tilfelle føre til at det å delta i kirken og bli en del av dette nettverket, var uproblematisk for ham.

Det kan se ut som det landet eller området man kommer fra ikke er det som er avgjørende for hvordan man forholder seg til mennesker med annen tro, men heller hvilken tolkning man har av sin egen religion. Alle jeg har snakket med har et syn på islam som en åpen religion, og dette er en del av deres identitet som muslimer. De ser også på kristne som viktige samarbeidspartnere. De viser heller ingen skepsis til Vesten. Denne tankegangen om islam som en åpen religion, gjør at man kan ha et godt indre samhold uten å være negativ til mennesker utenfor eget nettverk. I noen tilfeller ble det fortalt om erfaring med muslimer som ikke i utgangspunktet hadde en like åpen holdning til for eksempel kristne, eksempelvis Noors

erfaring med moskeen. Her så det ut som om dialog og diapraksis var viktige virkemidler for å endre fordommer.

Det ser altså ut til at diapraksis kan være et godt og viktig virkemiddel når trossamfunn jobber med inkludering og integrering, og at det kan ha fruktbare resultater. Et eksempel på dette er båndene som har oppstått mellom kristne og muslimer gjennom felles samarbeid og arrangementer, både religiøse og ikke fullt så religiøse. Det er også tydelige likheter mellom diapraksis, sosial kapital og kontaktteori. Det handler i grove trekk om samhandling med andre mennesker.

I analysen kommer det klart fram at ulike former for kontakt har vært svært viktig for de muslimske innvandrernes integrering. Religion og trossamfunn kan være en måte å oppnå kontakt på. For to av mine informanter har religiøse trossamfunn bidratt til å skape kontakt og samhandling med andre mennesker for dem personlig. I et tilfelle er det direkte kontakt med majoritetsbefolkningen, gjennom kirken, og i et annet kontakt med et kulturelt og religiøst felleskap som kan gi sosiale fordeler, også når det kommer til interaksjoner med majoritetsbefolkningen, fordi man får tilgang på verdifull informasjon som kan være til hjelp ute i samfunnet. Imamen fortalte også at han ser resultater av samarbeid og dialog mellom trossamfunnene, blant annet i form av synkende fordommer hos medlemmene i moskeen.

Det fremkom tydelig av mitt datamateriale at møteplasser var en viktig faktor med tanke på integrering. Det ser ut til at arbeid vært en viktig møteplass for Georg og Daria. For Darias del kom det frem i intervjuet at dette har bidratt til at hun har lært seg norsk. I hennes tilfelle ser det ikke ut som om trossamfunn har vært en utpreget viktig faktor for at hun er blitt innlemmet i det norske samfunnet. Hun er ikke spesielt aktiv i moskeen, selv om hun tidligere har vært det og ytrer noen positive erfaringer med dette. I hennes tilfelle er den personlige troen og spiritualiteten det viktigste, noe hun påpeker at har hjulpet henne gjennom vanskelige tider. Det ser ikke ut som om religion har vært en stor bidragsyter til hennes integrering, men det ser heller ut som at religion har hatt noen negativ innvirkning på dette.

For Georgs del har trossamfunnet vært, og er enda, en viktig del av hans liv. Intervjuet med han tyder på at trossamfunnet var spesielt viktig i begynnelsen av oppholdet hans i Norge, da dette nettverket ga han tilgang på både praktisk informasjon som kunne være viktig for integrering, og også et felleskap som var viktig for at han skulle føle seg hjemme i et fremmed

land. For Georg har trossamfunnet han selv er en del av, vært viktig for hans trivsel i Norge. Trossamfunnet har hjulpet han med det praktiske så vel som det spirituelle, slik som Hirschman poengterer at trossamfunn kan (Hirschman, 2004, s. 1229-1230).

Som Alba og Foner tar opp i sin artikkel, og som Putnam og Campbell også nevner, kan det se ut som om etnisitet og religion er gjensidig forsterkende i hans liv. Dette betyr dog ikke at Georg ikke er integrert som resultat av sin religion og sin deltagelse i moskeen. Derimot kan jeg se at Georg i stor grad fremstår som integrert, på tross av at han ikke føler seg norsk. Dette skyldes nok ikke religiøs deltagelse alene, og virker å være sammensatt av mange ulike komponenter. Han har for eksempel en jobb hvor han møter nordmenn hver dag og som også gir han økonomisk selvstendighet, noe rapporten for IMDi trekker frem som viktig for å bli integrert (Proba, 2019, s. 48). Han har også fritidsinteresser som strekker seg utover det religiøse, der han knytter bånd til majoritetsbefolkningen. Samtidig har heller ikke hans religiøse overbevisning eller hans deltagelse i moskeen stått i veien for dette. Det har ikke forhindret han fra å ha en jobb og en hobby. Trossamfunnet har, som ovennevnt, vært en bidragsyter til at han har fått praktisk hjelp som nyankommen i Norge. Trossamfunnet har dog ikke vært det eneste som har ført til at Georg er et velfungerende medlem av det norske samfunnet. Også jobb og andre hobbyer har vært bidragsytere. Samtidig ser det ut som det er sannsynlig at trossamfunnet har bidratt positivt.

Georg har møtt fordommer som bunner i hans identitet som muslim. Fordi han er trygg i seg selv og egen religion, og kanskje fordi han har nettopp dette felleskapet med andre fra egen religion og etnisitet, samtidig som han også har mange gode relasjoner til medlemmer av majoritetsbefolkningen, har ikke dette ødelagt stort for ham. Kanskje kan det være en av grunnene til at han ikke føler seg norsk. Han har opplevd den negative motsatsen til opplevd integrering, fordi han har møtt negative fordommer knyttet til hans religion. At Den norske kirke, med det båndet den fortsatt har til det offentlige som majoritetsreligion og gjennom sin særstilling, aktivt samarbeider med muslimske trossamfunn og skaper felleskap i situasjoner der muslimer opplever diskriminering og negative reaksjoner på sin religion, kan være et bidrag til å sørge for opplevd integrering.

For Yosefs del er Fjell kirke og det frivillige arbeidet en viktig del av livet hans. Det fremkommer at kirken har bidratt til at han har fått et nettverk som har hjulpet å komme inn i samfunnet, gjennom blant annet jobb og at han har lært seg svært godt norsk på kort tid. Han peker også på det religiøse aspektet som en stor grunn til at han trives i nettopp dette

felleskapet. Som Myklebust uttalte, gir det å være et trossamfunn en fordel når det kommer til å få kontakt med og inkludere religiøse innvandrere, fordi man deler et overordnet syn på livet og guds eksistens. Dette mener jeg man kan se at stemmer i Yosefs tilfelle.

For Yosef er religion viktig både personlig, men også som en måte for å skape et nettverk, lære seg norsk, og delta i samfunnet. Det er tydelig at hans deltagelse i Fjell kirke har vært med på å skape individuell sosial kapital og har gitt han tilgang til positive veier inn i samfunnet. Han har ikke hatt problemer med å kombinere sin identitet som muslim med kontakt med mennesker av en annen religion og kultur. Dette kan skyldes mange ting, og noen av dem vil jeg påstå er holdningen Fjell kirke har til det å skape bånd mellom ulike mennesker i ulike grupper, gjennom dialog og diapraksis. I tillegg kan det skyldes at han tidligere har hatt kontakt med kristne i sitt hjemland, og gjennom denne kontakten har opplevd at man har noe til felles. Denne kontakten ble videreført da han kom til Norge, hvor han har jobbet sammen med mennesker av annen tro og kultur for å oppnå felles mål, og blitt behandlet som likeverdig. Han uttalte selv at hans kontakt med trossamfunnet har gjort han positiv til livet i Norge og at han føler seg velkommen, og dessuten har han knyttet sosiale bånd til deler av majoritetsbefolkningen, noe rapporten for IMDi understreker som viktige dimensjoner ved integrering (Proba, 2019, s. 56 og s. 59).

I Drammen mener majoriteten av innbyggerne ifølge undersøkelsen fra Sentio at innvandring er positivt eller ikke har noe å si for byens attraktivitet (Stubban & Østgaard, 2020). I avisartikkelen som omhandler dette, trekker som nevnt Sylo Taraku paralleller til kontaktteorien, og sier at en høy kontakt med innvandrere bidrar til at man er mer positivt innstilt til innvandrere. Slike tendenser kan, som tidligere nevnt, også finnes igjen i integreringsbarometeret fra 2018 der befolkningen i Oslo er mer positivt innstilt til muslimer enn resten av landet. Dette, i tillegg til mine funn, kan tyde på at kontakt er et godt virkemiddel for å oppnå mindre fordommer, og bidra til bedre integrering. I tilfeller som i Drammen, hvor de religiøse trossamfunnene jeg har undersøkt bidrar til kontakt og brobygging mellom minoritet og majoritet, kan det godt tenkes at religiøse trossamfunn kan bidra til økt integrering gjennom kontakt og sosiale nettverk. At Norge har en religionspolitikk der man samarbeider med trossamfunn, og man gradvis har gått over til en mer livssynsåpen holdning fremfor en nøytral holdning, kan være positivt også med tanke på integrering. Flere av informantene forteller om viktigheten av samarbeid mellom det offentlige og trossamfunn, og det etterlyses også økt samarbeid.

6. Videre arbeid

I arbeidet med denne oppgaven, har jeg snakket med seks ulike mennesker. Tre av dem har vært muslimske innvandrere, og tre av dem har vært religiøse autoritetspersoner som på forskjellige måter jobber med integrering og inkludering. Gjennom mine samtaler med dem har jeg funnet mye interessant og data jeg anser som relevant for diskusjonen omkring integrering og religion. Det er ingen tvil om at dette er et tema som vil fortsette å være relevant å diskutere også i årene som kommer. Det er blitt publisert utallige bøker, artikler og forskningsarbeider som omhandler temaene jeg har tatt opp i denne teksten. Det har også vært viktig for meg nettopp å snakke med menneskene dette faktisk omhandler, slik at statistikk og teorier ikke blir det eneste grunnlaget for å undersøke slik tematikk. Fremover tror jeg det vil være viktig å ikke kun se på statistikk og teori, men også å relatere dette til virkelige menneskers erfaringer. Dette er selvfølgelig allerede blitt gjort, men jeg mener det er viktig å fokusere på denne delen ved disse spørsmålene. For å finne ut hvordan vi kan utnytte religion og trossamfunn som en positiv kraft i integreringsarbeidet, samt forhindre at det blir en barriere for integrering, er man nødt til å fortsette å studere religion i en levd og sosial sammenheng, slik Døving påpeker (Døving, 2009, s. 118).

Min oppgave er kun et lite bidrag til den pågående diskusjonen og forskningen på forholdet mellom religion, trossamfunn og integrering. Jeg tror allikevel at en slik måte jeg har samlet data på, kan være hensiktsmessig i videre arbeid med denne tematikken. Jeg tror det ville vært hensiktsmessig å snakke med et større antall mennesker som har hatt eller har en tilknytning til ulike nettverk knyttet til forskjellige trossamfunn. Det kunne for eksempel vært interessant å snakke med et større utvalg av muslimske innvandrere på Fjell i Drammen, for å få et enda bedre bilde av hvordan religion og integrering henger sammen, og hvilken rolle trossamfunnene spiller i denne sammenhengen. På denne måten kan man kanskje også sørge for at de personene det faktisk snakkes om i statlige rapporter og i forskningsartikler, faktisk selv får komme til ordet i enda større grad enn de har i min oppgave. Dette tror jeg, særlig etter å ha snakket med mine intervjuobjekter, er veldig viktig for at man skal kunne diskutere disse spørsmålene på en givende måte. Jeg har i denne oppgaven valgt å fokusere på muslimske innvandrere, og kristne og muslimske trossamfunn i Drammen. Dette har jeg valgt å gjøre fordi det unektelig er muslimer og muslimske trossamfunn det har vært og enda er satt størst fokus på i integreringsdebatten. Det er også disse gruppene som i vår tid i størst grad

beskyldes for å være uforenelig med «norske verdier» (Institutt for samfunnsforskning, 2018, s. 64-65). Det kan allikevel også være interessant å undersøke disse spørsmålene i forbindelse med innvandrere med annen religiøs tilhørighet, blant annet for å se hvilke forskjeller som eventuelt finnes, og om hvilken religion man tilhører har noen avgjørende betydning. Siden integrering også i en viss grad innebærer majoritetsbefolkningen og deres holdninger til innvandrere, tror jeg også det ville vært interessant å snakke med nordmenn, i tillegg til religiøse innvandrere. Det kunne for eksempel vært spennende å i en mye større skala undersøke hvordan nettverkene i en bydel som nettopp Fjell, påvirker både etnisk norske som bor der og deltar i menigheten, i tillegg til innvandrere og barn av innvandrere, både religiøse og ikke. På denne måten kunne man fått en enda dypere forståelse for hvilke verktøy som fungerer, hvordan de fungerer for ulike grupper, og også en bedre forståelse for hvilke utfordringer som eventuelt finnes. Jeg tror dette kunne vært givende for å få enda bedre kunnskap om hvordan dialog, diapraksis, kontakt, brobygging og de nettverkene som finnes både i og mellom ulike trossamfunn kan brukes for å fremme integrering, og om det eventuelt er noen deler av dette som også kan være negativt for integrering. Man kan dessuten undersøke hvilke virkemidler man kan bruke for å forhindre at religion eventuelt skal stå i veien for integrering.

Det ville også vært interessant å undersøke denne tematikken nærmere og med et mye større utvalg, slik at man blant annet kunne inkorporert et kjønnsperspektiv. I min oppgave snakket jeg kun med to kvinner til sammen, og av tids- og plasshensyn, var jeg nødt til å ta et valg om å ikke gå inn på kjønn og likestilling. Jeg anser det allikevel som viktig og interessant å implementere et kjønnsperspektiv i slike spørsmål som jeg har tatt for meg, og det er viktig at man fortsetter å undersøke slike temaer. Likestillingsperspektivet blir ofte tatt opp i diskusjoner omkring islam og integrering i Vest-Europa (Alba & Foner, 2008, s. 369). Dersom man gjør et enda større forskningsarbeid enn dette, hvor man inkluderer flere deltakere med ulikt kjønn, alder og bakgrunn, vil man kunne få enda mer materiale som jeg tror vil være interessant i arbeidet med god integrering og inkludering. Det kunne også vært interessant å grundigere undersøke hvilken betydning ulike muslimske identiteter har på evnen til integrering. Det er tydelig at alle muslimer ikke kan puttes i en og samme kategori. De har ulike forhold til islam og egen identitet som muslim. Det synes å være en klar tendens i mitt materiale, hvor alle informanter enten er godt integrert eller på god vei til å bli det, og også tolker islam som en åpen religion. Jeg mener derfor det vil være hensiktsmessig å, med et større og mer variert utvalg, se nærmere på hvilken sammenheng dette har med integrering.

Daria er tydelig på at religionen har vært en viktig hjelp for henne når det kommer til å opprettholde en god psykisk helse. Om psykisk helse er en relevant faktor når det kommer til integrering, er det ikke rom for å spekulere i her, men det er allikevel en tanke som kan være interessant å utforske i videre forskning. Døving skriver at det de senere årene er blitt vanligere med denne typen forskning, der det har blitt et økt fokus på religion i sammenheng med sosiale og kulturelle prosesser, og at skillet mellom religionshistorie og antropologi blir mindre og mindre (Døving, 2009, s. 118). Dette ser ut som en riktig tendens, som vil gi et bedre grunnlag for å utforme god integreringspolitikk, dersom man fortsetter med og videreutvikler forskning av denne typen.

7. Konklusjon og avsluttende kommentarer

I denne oppgaven har jeg sett på religionens rolle i integrering. Jeg har hovedsakelig sett på religion gjennom organisert religion, altså trossamfunnenes rolle i integreringen. Jeg har også sett på den personlige religionen. Jeg har undersøkt om religion og trossamfunn bidrar til eller hindrer integrering, og jeg det er i Drammen jeg har undersøkt dette. Jeg vil nå konkludere og komme med noen avsluttende kommentarer knyttet til mine undersøkelser og funn. Jeg har valgt å begrense oppgaven min til å dreie seg om muslimske innvandrere. Dette valgte jeg å gjøre fordi tendensen Døving peker, på der «muslim» og «islam» er de to mest vanlige ordene som brukes i integreringsdebatten (Døving, 2009, s. 108), tilsier at nettopp muslimske innvandrere er spesielt interessant å undersøke.

Som det kommer frem av mitt teorikapittel, er dette området et svært sammensatt et. Det er en mengde teori, statistikk og forskning som kan trekkes frem og brukes til å diskutere forholdet mellom religion og integrering, både generelt når det gjelder religion, og også spesifikt når det kommer til islam. For å få et godt bilde av hvordan dette fungerer i realiteten, og for å kunne gi et grundig svar på mine spørsmål, har jeg benyttet meg av en kvantitativ metode. Dette var nødvendig for å finne ut av om religion bidrar til eller forhindrer integrering, da statistikk og teorier kun gir et generelt bilde av en sammensatt virkelighet. For det første har jeg funnet at religion absolutt kan ha noe å si når det kommer til integrering. For alle de tre muslimske innvandrerne jeg snakket med, har religion og trossamfunn spilt en rolle spesielt da de var nyankomne i Norge og Drammen, og også videre gjennom deres liv i her i landet. Det er tydelig at religion er viktig for mange innvandrere, noe også statistikk fra Statistisk Sentralbyrå bekrefter (Barstad, 2019). Selv om religion er svært viktig for alle mine informanter, er det viktig på ulikt vis.

Mine undersøkelser kan si noe spesifikt om et utvalg av muslimske innvandrere som har kommet til Drammen fra europeiske land sitt forhold til religion, og om deres religion og deltagelse i trossamfunn i relasjon til innlemmelsen i det norske samfunnet. Undersøkelsene mine sier også noe om hvordan noen utvalgte trossamfunn i Drammen jobber med integrering og inkludering, og hvordan trossamfunn kan skape inkluderende nettverk og bygge broer mellom ulike grupper. Det er likevel vanskelig å trekke bastante og generelle slutninger fra de ulike funnene. Det kan ikke utelukkes at en lignende undersøkelse, med et annet utvalg, gjort i

en annen by, ville generert andre resultater. Kanskje er det heller verken mulig eller ønskelig å trekke noen generelle slutninger når det gjelder disse spørsmålene. Som Kvale og Brinkmann skriver, er en søken etter universell kunnskap og troen på det individuelle og unike ifølge postmodernismen byttet ut med en vektlegging av kunnskapens mangfold og konteksthengighet (Brinkmann og Kvale, 2010, s. 265). Mine undersøkelser, som viser at de tre muslimske innvandrerne jeg har snakket med har ulike forhold til religiøsitet og trossamfunn, viser også at det nettopp kan være umulig å generalisere i så komplekse spørsmål. Resultatene av min analyse underbygger Døving's poeng om at det både er galt og lite fruktbart å fremstille muslimer som én gruppe (Døving, 2009, s. 110). Man kan nok allikevel si noe generelt om hvilke faktorer som fører til bedre integrering, for eksempel kontakt, samarbeid og sosiale nettverk. Disse faktorene skiller seg tydelig ut, på ulike måter. Man kan dog ikke behandle muslimer som en enhet, og man bør være forsiktig med å generalisere.

Min forskning er ikke et grunnlag for å bastant påstå at religion og trossamfunn er utelukkende positivt for integrering, for alle mennesker, til alle steder og tider. Selv om det i mitt datamateriale har finnes svært lite som tilsier at religion og trossamfunn hindrer integrering, betyr selvfølgelig heller ikke dette at det aldri finnes utfordringer knyttet til forholdet mellom religion og integrering. Allikevel kan flere av funnene med peke mot at religion og trossamfunn absolutt har muligheten til å være en positiv faktor for god integrering, og at den i flere tilfeller, for eksempel i Drammen og på Fjell, er det. Det gir flere av mine funn tydelige indikasjoner på. Selv om en stor andel av funnene har vært positive eller nøytrale når det kommer til forholdet mellom religion og integrering, kom det også fram at minst en av informantene har opplevd negative sider ved det å være muslim i Norge. Han har blant annet opplevd å måtte ta avstand når det begås terror i andre deler av verden, noe han uttrykte misnøye rundt.

Muslimer kan altså oppleve negative reaksjoner på det å tilhøre islam, som kan gå negativt ut over dimensjonen «opplevd integrering». På denne måten kan det å tilhøre en religion, kanskje spesielt islam, være en negativ faktor for integrering, men i tilfeller hvor man opplever diskriminering ligger ikke skylden for dette på den troende selv. Når det gjelder slike opplevelser, kan man ut i fra mitt materiale tolke det dit at slik praksis som Fjell kirke driver med, hvor man aktivt viser positive holdninger mot og aktivt inkluderer innvandrere, kan være en viktig motsats. Det kan også se ut som om religion og spesielt trossamfunn har en

spesielt interessant rolle når innvandrere er nyankomne. Ut ifra mitt materiale kan man se at de i disse situasjonene ofte både kan bidra til at innvandrere får informasjon og hjelp de kanskje ikke hadde klart å finne på egenhånd, at de tilbyr et felleskap som gjør at nyankomne føler seg mer hjemme i et nytt land, og at de kan bidra til språkutvikling og å bygge nettverk. Samtidig er det også tydelig viktig at trossamfunnet bidrar til kontakt med majoritetsbefolkningen, som i Yosefs tilfelle, eller at man også har andre måter å få kontakt med majoritetsbefolkningen på, som i Daria og Georgs tilfelle.

Jeg har gjennom analysen og drøftingen av mitt datamateriale, funnet at en tilhørighet til islam ikke trenger å være en brems for å bli integrert. Religion er viktig en del av mange innvandreres identitet, men ut ifra mitt datamateriale er det ikke religionen i seg selv som forhindrer mennesker fra å bli integrert. Informantene jeg har snakket med, har på forskjellige måter en sterk religiøs identitet. Denne identiteten innebærer også at de ser på islam som en åpen religion, på alle mennesker som like mye verdt, og de ser på seg selv som åpne mennesker. Dette kan være en viktig grunn til at religionen ikke har forhindret dem i å bli integrert. Det kan se ut som en sterk religiøs identitet ikke er noe hinder for å bli godt integrert, i alle fall når den kommer i kombinasjon med en åpen holdning til andre mennesker. En slik åpenhet mot mennesker med ulik tro kan også trossamfunn på sin side bidra til, som for eksempel i moskeen der Noor er imam.

Det at mine intervjuobjekter ikke føler seg norske skyldes et sammensatt bilde, men det synes ikke å bunne i religiøs identitet. Ingen av intervjuobjektene ytret at de ser en motsetning i å være norsk og å være muslim. En av grunnene til at de ikke føler seg norske, kan være at de alle har kommet til Norge i voksen alder. Allikevel er det tydelig at alle de jeg har snakket med, er godt integrert på mange andre viktige områder. De er velfungerende medlemmer av det norske samfunnet, og de trives i Norge og i Drammen. Kanskje betyr dette at man ikke nødvendigvis trenger å føle seg norsk for å være godt innlemmet i samfunnet. Alle informantene har bånd til majoritetsbefolkningen, de har jobb og sosiale nettverk, noen innenfor sin etniske gruppe og alle til majoritetsbefolkningen. På forskjellig vis og i ulik grad ser det ut som de religiøse trossamfunnene jeg har sett på, har vært en av bidragsyterne til at disse menneskene har oppnådd en tilhørighet i det norske samfunnet. I tillegg kan det se ut som om samarbeid mellom det offentlige og ulike trossamfunn kan være positivt for å oppnå bedre integrering. En livssynsåpen holdning fremfor en nøytral holdning kan være viktig når det offentlige skal forholde seg til religiøse og trossamfunn. Når man ser på funnene i

analysen, kan man også tenke seg at trossamfunn for individene kan være ekstra viktig i begynnelsen, når man er helt ny i et land og en by. Det ser dog i mine funn ut som at disse trossamfunnene gjennom sitt arbeid med å bygge broer mellom ulike grupper, blant annet gjennom interreligiøst samarbeid og interreligiøs diapraksis, generelt bidrar til at lokalsamfunn får en økt sosial kapital, større nettverk, mindre fordommer og dermed også en bedre integrering. Religiøse trossamfunn kan ikke alene stå for integrering, men de har muligheten til å være en bidragsyter til integrering. I tilfellene jeg har undersøkt, er de også, i ulik grad, nettopp det.

Litteraturliste

- Alba & Foner (2008) Immigrant Religion in the U.S. and Western Europe: Bridge or Barrier to Inclusion? *International Migration Review*, 42, 360-392. Hentet fra <https://doi-org.ezproxy.uio.no/10.1111/j.1747-7379.2008.00128.x>
- Allport, G. W. (1954). *The Nature of Prejudice*. Hentet fra: <https://ia800601.us.archive.org/31/items/TheNatureOfPrejudice/The%20Nature%20of%20Prejudice.pdf>
- Bahus, V. B. & Leraand, D. (2018). Flyktninger. I Store norske leksikon. Hentet 2. februar 2020 fra <https://snl.no/flyktninger>
- Barstad, A. (2019, 05.08) Er religiøse innvandrere mindre integrert? Hentet fra <https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/er-religiose-innvandrere-mindre-integrert>
- Brinkmann, S. & Kvale, S. (2010). *Det kvalitative forskningsintervju*. 2. utg. (T. M. Andersen & J. Rygge, Overs.) Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.
- Brochmann, G. (2017). Integrering. I Store norske leksikon. Hentet 4. februar 2020 fra <https://snl.no/integrering>
- Campbell, D. E. & Putnam, R. D. (2010). *American grace. How religion divides and unites us*. New York: Simon & Schuster.
- Cappelen, Å. Skjerpen, T. & Tønnesen, M. Hvorfor innvandrer folk til Norge? Hentet fra <https://www.ssb.no/omssb/for-pressen/ssb-kommentarer/hvorfor-innvandrer-folk-til-norge>
- Casanova, J. (2006). Religion, European secular identities, and European integration. I Byrnes, T. A. & Katzenstein, P. J. (Red.), *Religion in an expanding Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Dzamarija, M. T. (2019). Slik definerer SSB innvandrere.
Hentet 15. februar 2020 fra <https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/slik-definerer-ssb-innvandrere>
- Døving, C. A. (2009). *Integrering: teori og empiri*. Oslo: Pax forlag AS
- Døving, C. A. (2010) *Religionspluralisme. Religion, migrasjon og integrering*. Norges forskningsråd. Hentet fra <https://www.forskningsradet.no/om-forskningsradet/publikasjoner/2010/religionspluralisme.-religion-migrasjon-og-integrering/>
- Groth, B. & Kværne, P. (2020). Religion. I Store norske leksikon.
Hentet 4. februar 2020 fra <https://snl.no/religion>
- Groth, B. (2019). Trossamfunn. I Store norske leksikon.
Hentet 4. februar 2020 fra <https://snl.no/trossamfunn>
- Grung, A. H. (2016). Dialog mellom kristne og muslimer: å skape en felles tid. Fortellinger om felleskap. I Fagerli, B., Grung, A. H., Kloster, S. T., Onsrud, L. M. (Red.), *Dialogteologi på norsk*. Oslo: Verbum akademisk.
- Göle, N. (2006). Islam, European Public Space and Civility. I Michalski, K. *Religion in the new Europe*. Hentet fra <https://books.openedition.org/ceup/1252>
- Hirschman, C. (2004) The Role of Religion in the Origins and Adaptation of Immigrant Groups in the United States. *International migration review*, 38. 1206-1233.
<https://doi-org.ezproxy.uio.no/10.1111/j.1747-7379.2004.tb00233.x>
- Institutt for samfunnsforskning (2018). *Holdninger til innvandring og integrering i Norge. Integreringsbarometeret 2018*. (Rapport 2018:8). Hentet fra <https://www.imdi.no/om-imdi/rapporter/2018/integreringsbarometeret-2018/>

- Integrerings- og mangfoldsdirektoratet (2019a). Innvandrerbefolkningen i Norge. Hentet fra <https://www.imdi.no/om-integrering-i-norge/innvandrere-og-integrering/innvandrerbefolkningen-i-norge/>
- Integrerings- og mangfoldsdirektoratet (2019b). Integreringen i Drammen (tom 2019) kommune. Hentet fra <https://www.imdi.no/tall-og-statistikk/steder/K0602>
- Integrerings- og mangfoldsdirektoratet (2020). Seks kommuner er nominert til Bosettings- og integreringsprisen 2020. Hentet fra <https://www.imdi.no/om-imdi/aktuelt-na/seks-kommuner-er-nominert-til-bosettings--og-integreringsprisen-2020/>
- Ishaq, B. (2017). *Hvem snakker for oss?* Oslo: Cappelen Damm.
- Jansen, A. (2018, 12. august). Integrering: regjeringen peker på Fjell som problemområde. *Drammen Live24*. Hentet fra <https://drm24.no/nyheter/integrering-regjeringen-pek-pa-fjell-som-problemomrade-188215>
- Kommuneprofilen.no (2019). Innvandrere etter land. Antall og andel. Hentet 4. februar 2020 fra https://www.kommuneprofilen.no/Profil/Befolkning/DinRegion/bef_innvandrere_land_region.aspx
- Kristiansen, N. (2013, 04. januar). Hvor mange muslimer er det i Norge? *Forskning.no*. Hentet 12. januar fra <https://forskning.no/demografi-innvandring-islam/hvor-mange-muslimer-er-det-i-norge/1175865>
- Leirvik, O. (1990). *Møte med islam*. Oslo: Pax forlag AS.
- Leirvik, O. (2014). *Islam og kristendom: konflikt og dialog*. Oslo: Pax forlag AS.
- Leirvik, O. (2016). *Religionspluralisme: mangfold, konflikt og dialog i Norge*. Oslo: Pax forlag AS.

- Loga, J. Mjelde, H. L. & Winsvold, M. (2017) *Trossamfunn som arena for forebygging av radikaliserings og voldelig ekstremisme*. (Rapport 2017:4). Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor. Hentet fra https://kriminalitetsforebygging.no/wp-content/uploads/2018/03/Trossamfunn_som_arena_for_forebygging_av_radikaliserings_og_voldelig_ekstremisme.pdf
- Lutheran World Federation (2010): Del III: Diakoniens praksis. *Diakoni i kontekst*, (Grønvik, K. Overs.) Hentet fra https://kirken.no/globalassets/bispedommer/nidaros/dokumentmappe/diakoni/diakoni_kontekst_2010_norsk_web.pdf
- Nannestad, P. (2009) Making integration work, i Svendsen, G.T. og Svendsen, G.L.H (red.) *Handbook of Social Capital: the troika of sociology, political science and economics*. Cheltenham: Edward Elgar, s. 303-319
- Norges forskningsråd (2005). *Sosial kapital*. Hentet fra <https://www.forskningsradet.no/siteassets/publikasjoner/1114506747421.pdf>
- Pettigrew, T. A. (1998). Intergroup contact theory. *Annual review of psychology*, s. 65- 85.
- Plesner, I. T. (2016). *Religionspolitikk*. Oslo: Universitetsforlaget
- Proba. (2019). *Hvordan måle integrering? Forslag til et helhetlig indikatorsett for måling av integrering i Norge*. (Proba-rapport nr. 2019/3) Hentet fra <https://www.imdi.no/om-imdi/rapporter/2019/indikator-for-integrering.pdf/>
- Putnam, R. D. (2007). E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century. The 2006 Johan Skytte Prize Lecture. *Scandinavian Political Studies*, Vol. 30 - No. 2, s. 137-174. <https://doi-org.ezproxy.uio.no/10.1111/j.1467-9477.2007.00176.x>
- Rasmussen, L. (1997). *Diapraksis og dialog mellom kristne og muslimer*. Aarhus: Aarhus University Press.

- Rasmussen, T. (2019). Statskirke. I Store norske leksikon.
Hentet 24. november 2019 fra: <https://snl.no/statskirke>
- Rolfsen, R. (2016). Dialog og åpenhet. Et religionsfilosofisk bidrag. I Fagerli, B., Grung, A. H., Kloster, S. T., Onsrud, L. M. (Red.), *Dialogteologi på norsk*. Oslo: Verbum akademisk.
- Schou, Ø. (2019, 1. september). Drammenserne er positive til høy innvandrerandel: veldig gledelig å høre. *Drammens Tidende*. Hentet fra <https://www.dt.no/politikk-og-samfunn/nyhet/drammen/drammensere-er-positive-til-hoy-innvandrerandel-veldig-gledelig-a-hore/s/5-57-1207671?access=granted>
- Sguaitamatt, D. A. (2011) Diapaxis: Towards Joint Ownership and Co-citizenship [Intervju med Lissi Rasmussen]. Politorbis no. 52. Hentet fra https://www.bundesreisezentrale.admin.ch/dam/eda/mehrsprachig/documents/publications/Politorbis/politorbis-52_EN.pdf
- Solberg, K. L. (2018, 25. oktober) EU-delegasjon på besøk for å lære om integrering i Drammen. *Dagsavisen Fremtiden*. Hentet fra <https://www.dagsavisen.no/fremtiden/lokalt/eu-delegasjon-pa-besok-for-a-lere-om-integrering-i-drammen-1.1222809>
- Statistisk Sentralbyrå (2019, 19. juni) Den norske kirke. Hentet 5. mars 2020 fra https://www.ssb.no/kirke_koetra
- Stubban, M. & Østgaard, A. (2020) *Innvandringsholdninger i Drammen. Mottaker: Drammens Tidende*. Upublisert manuskript. Sentio research Norge.
- Taraku, S. (2016). *Innvandringsrealisme*. Oslo: Dreyers Forlag.
- Taraku, S. (2019). *Frihetskampen i islam*. Oslo: Res Publica.

Thagaard, T. (2010). *Systematikk og innlevelse*. (3.utg.) Bergen: Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke.

Tønnessen, M. (2015) Migrant. I Store norske leksikon.

Hentet 3. februar 2020 fra: <https://snl.no/migrant>

Tønnessen, M. (2019) Innvandrere. I Store norske leksikon.

Hentet 4. februar 2020 fra <https://snl.no/innvandrere>

Vestengen, P. (2013, 26. oktober) På Fjell feirer man forskjellene. *Dagsavisen Fremtiden*.

Hentet fra <https://www.dagsavisen.no/fremtiden/lokalt/pa-fjell-feirer-man-forskjellene-1.298208>

Vestengen, P. (2019, 23. mars). Holdt vakt ved moskeen. *Dagsavisen Fremtiden*.

Hentet fra <https://www.dagsavisen.no/fremtiden/lokalt/holdt-vakt-ved-moskeen-1.1453437>

Vedlegg I Intervjuguide utvalg 1

1. Oppvekst

- Hva syns du er en god barndom?
- Snakket dere om religion hjemme? (Egen religion? Andre religioner?) Vil du snakke med eventuelle egne barn om religion?
- Hvilken rolle har religion spilt i oppveksten?
- Tenker du annerledes om religion enn foreldrene dine?

2. Utdanning

- Likte du å gå på skolen?
- Har du noen forventinger til eventuelle egne barn når det kommer til utdanning?
- Hva tenker du om islams plass i skolen?

3. Samfunns/sosialt engasjement

- Snakker du med naboene, har du noe slags forhold til dem?
- Stemmer du, snakker du med andre om politikk?
- Hva gjør du på fritiden, i helger osv? Er du medlem i noen klubb, organisasjon, forening, idrett el?
- Kunne du tenkt deg å delta i frivillig arbeid eller dugnad?
- Er du engasjert/interessert i norsk fotball, vintersport eller liknende?
- Hva er ditt syn på det norske samfunn?
- Hvordan opplever du integrasjon av muslimer/innvandrere?

4. Interreligiøs og interkulturell dialog

- Deltar du eller har du deltatt i riter i egen religion?
- Har du vært i andre religioners forsamlingshus/gudshus, har du deltatt i andre religioners riter?
- Bruker du møtesteder som bibliotek, parker, matmesser, elvefestivalen o.l?
- Snakker du om egen religion og kultur med andre?
- Diskuterer du religion på sosiale media?
- Hva føler du at det norske er, kan det også romme islam og muslimer?
- Tror du at andre nordmenn, kristne, ateister osv. har noe å lære av islam og muslimske trossamfunn?

- Kan du lære noe av de andre?

5. Identitet

- På hvilken måte er islam viktig for deg og din identitet?

- Føler du at du har en plass i et eller flere felleskap?

- Føler du deg norsk, på hvilke måter, og evt på hvilke måter ikke?

- Er det en forskjell mellom hvordan du oppfatter deg selv og hvordan de andre oppfatter deg?

Møter du stereotypier?

- Føler du at flere identiteter går i konflikt – går det f.eks. fint å være norsk og muslim samtidig?

- Hva skal til for at du føler deg velkommen blant nordmenn?

Vedlegg II Intervjuguide utvalg 2

1. Erfaringer med integrering

- Kan trossamfunn og samarbeid mellom forskjellige trossamfunn brukes for å integrere?
- Hvilken rolle har trossamfunn og religiøse ledere i integreringen?
- Kan man bruke religion og religionsutøvelse, deltagelse i trossamfunn, for å integrere?
- Hvilke erfaringer har du gjort deg med integrering og samarbeid?
- Hva byr på utfordringer, og hva har vært ressurser?

2. Erfaringer med dialog

- Hvilke felles arenaer og møteplasser er viktig for å bidra til dialog?
- Hvordan skaper man relasjoner til andres religionsutøvelse?
- Fortell om dine erfaringer med arbeidet lokalt med interreligiøs og interkulturell dialog?

3. Samfunnet som helhet

- Hva tror du er viktig for at muslimer og innvandrere skal føle seg som en del av samfunnet, føle seg velkomne både i Drammen og i Norge?
- Hva kan samfunnet gjøre bedre for at fremme integrasjon?
- Hvordan kan man bygge tillit mellom ulike kulturer og religioner?

4. Fremtidsperspektiver

- Hvordan bør/kan fagpersoner og det offentlige jobbe fremover for å bidra til inkludering, integrering og dialog? Bør de samarbeide mer med trossamfunn?
- Hvilke utfordringer tror du kan bli større i fremtiden, og hva kan man gjøre for å møte dem?
Hvilken rolle kan religion spille i det fremtidige Norge?

Vedlegg III Samtykkeerklæring utvalg 1

Dette er et spørsmål til deg om å delta i et forskningsprosjekt hvor formålet er å undersøke forholdet mellom religion og integrering. I dette skrivet gir vi deg informasjon om målene for prosjektet og hva deltakelse vil innebære for deg.

Jeg er masterstudent ved Universitet i Oslo, og holder nå på med min masteroppgave i religion og samfunn. Temaet jeg har valgt å skrive om, er forholdet mellom religion, trossamfunn og integrering. Jeg vil undersøke om religion og trossamfunn kan bidra til, eller hindre integrering, og eventuelt hvordan og hvorfor. I den forbindelse vil jeg intervju innvandrere som er religiøse og/eller har tilknytning til religion og trossamfunn. Det er fordi jeg vil få mer kunnskap om hva vanlige folk tenker om religion og integrering, og deres personlige erfaringer rundt dette. Av denne grunnen ønsker jeg altså å snakke med deg.

Hvis du velger å delta i dette prosjektet, innebærer det at vi møtes personlig, og gjør et intervju. Jeg kommer til å stille noen spørsmål og ta opp noen tema, og du kan velge å svare på de spørsmålene du ønsker å svare på. Spørsmålene omhandler religion, integrering og identitet. Dersom du samtykker kommer jeg til å gjøre lydopptak av intervjuet, som jeg senere skriver ned. Det er for at jeg skal kunne være godt tilstede i samtalen i stedet for å ta notater, og for at jeg ikke skal glemme noe som kan være viktig. Jeg har selvfølgelig taushetsplikt, og både opptakene og intervjuene vil oppbevares et sikkert sted, og slettes når prosjektet avsluttes. Du vil bli anonymisert og kan ikke gjenkjennes i oppgaven. Det er frivillig å delta i prosjektet. Hvis du velger å delta, kan du når som helst trekke samtykke tilbake uten å oppgi noen grunn. Det vil ikke ha noen negative konsekvenser for deg hvis du ikke vil delta eller senere velger å trekke deg.

Jeg vil bare bruke opplysningene om deg til formålene har fortalt om i dette skrivet. Vi behandler opplysningene konfidensielt og i samsvar med personvernregelverket. Studien er meldt til Norsk senter for forskningsdata. Personvernombudet ved UiO er Roger Markgraf-Bye: personvernombud@uio.no. Ved videre spørsmål om prosjektet og om intervjuet kan du kontakte meg på ainaheberling@gmail.com eller på telefon/sms 48442633. Du kan også kontakte min veileder, Safet Bektovic, på safet.bektovic@teologi.uio.no.

Dine rettigheter

Så lenge du kan identifiseres i datamaterialet, har du rett til:
innsyn i hvilke personopplysninger som er registrert om deg,
å få rettet personopplysninger om deg,
få slettet personopplysninger om deg,
få utlevert en kopi av dine personopplysninger (dataportabilitet), og
å sende klage til personvernombudet eller Datatilsynet om behandlingen av dine
personopplysninger.

Vi behandler opplysninger om deg basert på ditt samtykke. Før intervjuet ber jeg deg om å
samtykke i deltagelsen ved å undertegne på at du har lest og forstått informasjonen på dette
arket, og ønsker å delta. Prosjektet skal etter planen avsluttes senest 31. mai 2020 og innen da
vil alle personopplysninger om deg slettes.

Samtykke

Jeg har mottatt og forstått informasjon om studien. Jeg samtykker til å delta i intervju.

(Signert av prosjektdeltaker, dato)

Vedlegg IV Samtykkeerklæring utvalg 2

Dette er et spørsmål til deg om å delta i et forskningsprosjekt hvor formålet er å undersøke forholdet mellom religion og integrering. I dette skrivet gir vi deg informasjon om målene for prosjektet og hva deltakelse vil innebære for deg.

Jeg er masterstudent ved Universitet i Oslo, og holder nå på med min masteroppgave i religion og samfunn. Temaet jeg har valgt å skrive om, er forholdet mellom religion, trossamfunn og integrering. Jeg vil undersøke om religion og trossamfunn kan bidra til, eller hindre integrering, og eventuelt hvordan og hvorfor. I den forbindelse vil jeg intervju mennesker som har erfaring med og kunnskap om religion, innvandring, integrering og dialog. Derfor ønsker jeg å snakke med deg. Fordi jeg ønsker en tyngde i oppgaven, vil jeg be deg om å ikke være anonym. Du velger selv hvis det er noen spørsmål du ikke ønsker å svare på.

Hvis du velger å delta i dette prosjektet, innebærer det at vi møtes personlig, og gjør et intervju. Dersom du samtykker kommer jeg til å gjøre lydopptak av intervjuet, som jeg senere skriver ned. Det er for at jeg skal kunne være tilstede i samtalen i stedet for å ta notater, og for at jeg ikke skal glemme noe som kan være viktig. Opptakene og transkriberingene vil oppbevares et sikkert sted, og slettes når prosjektet avsluttes. Det er frivillig å delta i prosjektet. Hvis du velger å delta, kan du når som helst trekke samtykke tilbake uten å oppgi noen grunn. Det vil ikke ha noen negative konsekvenser for deg hvis du ikke vil delta eller senere velger å trekke deg. Personlig informasjon som adresse, mail, telefon og liknende vil ikke oppgis i masteroppgaven selv om du ikke skal anonymiseres.

Jeg vil bare bruke opplysningene om deg til formålene har fortalt om i dette skrivet. Vi behandler opplysningene konfidensielt og i samsvar med personvernregelverket. Studien er meldt til Norsk senter for forskningsdata. Personvernombudet ved UiO er Roger Markgraf-Bye: personvernombud@uio.no. Ved videre spørsmål om prosjektet og om intervjuet kan du kontakte meg på ainaheberling@gmail.com eller på telefon/sms 48442633. Du kan også kontakte min veileder, Safet Bektovic, på safet.bektovic@teologi.uio.no.

Dine rettigheter

Så lenge du kan identifiseres i datamaterialet, har du rett til:
innsyn i hvilke personopplysninger som er registrert om deg,
å få rettet personopplysninger om deg,
få slettet personopplysninger om deg,
få utlevert en kopi av dine personopplysninger (dataportabilitet), og
å sende klage til personvernombudet eller Datatilsynet om behandlingen av dine
personopplysninger.

Vi behandler opplysninger om deg basert på ditt samtykke. Før intervjuet ber jeg deg om å
samtykke i deltagelsen ved å undertegne på at du har lest og forstått informasjonen på dette
arket, og ønsker å delta.

Samtykke

Jeg har mottatt og forstått informasjon om studien. Jeg samtykker til å delta i intervju.

(Signert av prosjektdeltaker, dato)